

**Förslag om ett
”Centrum för
utmärksbruk”**

Förslag om ett "Centrum för utmarksbruk"

Förstudierapport 2010-03-30 från Ljusdalsbygdens museum i samverkan med Gävleborgs Fäbodförening, Centrum för Biologisk Mångfald/Naptek, Högskolan i Gävle och Ljusdals kommun

Innehåll

Sammanfattning	3
Inledning	6
Syfte.....	6
Förstudiens metod	7
Några utgångspunkter för resonemangen	8
Behov som behöver fyllas	9
Byggstenar i ett kompetensnätverks arbete	11
Många olika aspekter på fäbodbruk.....	14
Noaks Ark-argumentet	18
Fäbodbruket som del av ett världsarv?	20
SWOT- analys (Styrkor, Svagheter, Möjligheter och Hot)	21
Ett nätverk för sammanhållen myndighetsutövning.....	22
Huvudmannaskap – resonemang kring möjliga alternativ.....	24
Finansiering – resonemang kring möjliga alternativ	25
Behov av framtida driftsmedel och startinvesteringar	25
Skiss till organisation för ett svenskt utmarks-kompetenscentrum.....	26
Exempel på en möjlig lokal nod: Fäbodcentrum Ljusdal.....	29

Förstudien har finansierats med medel ur Landsbygdsprogrammet genom Länsstyrelsen Gävleborg.

Europeiska jordbruksfonden för
landsbygdsutveckling: Europa
investerar i landsbygdsområden

Sammanfattning

Det finns oroande tecken på att det traditionella utmarksbruket i Sverige är i avtagande och rentav hotat, en trend som bara delvis kan bekräftas med idag tillgänglig statistik. Från exempelvis fäbodbrukarhåll signaleras en misstro, gränsande till uppgivenhet, inför myndigheters och beslutsfattares vilja att bevara bruket. Förstudierapporten visar HUR en politisk vilja att bevara utmarksbruket för framtiden skulle kunna omsättas i praktiska stödjande insatser, genom inrättandet av ett kompetenscentrum byggt på samverkan över sektorsgränserna. Förslaget utgår från en regional ansats i Gävleborg och fokuserar främst på fäbodbruket, men vill också stimulera till diskussion i andra regioner och på den nationella nivån.

Riktat ekonomiskt stöd till utmarksbrukare ges idag främst via jordbruksstödet och är viktigt för den enskilde brukaren, men det finns också ett stort behov av att hejda den snabba förlusten av kunskap om fäbod- och utmarksfrågor i samhället i stort. Förstudiens förslag visar hur ett statligt extraanslag på ca 8 miljoner kronor per år, genom att fokusera på samordning av befintliga resurser snarare än uppbyggnad av en ny struktur, till låg faktisk kostnad kraftigt skulle kunna förbättra samhällets förmåga att stödja och underlätta framtida utmarksbruk.

En av fäbodbrukets styrkor är samtidigt ett av dess största problem, nämligen att det berör så många olika aspekter av samhället. En levande fäbod kan på en och samma gång ses som en produktionsenhet inom jordbruket, en tillverkningsenhet inom livsmedelsindustrin, en turistattraktion, ett historiskt byggnadsminne, ett naturreservat/naturskyddsområde med särskilda skötselkrav och en plats lämplig för utbildning inom naturvård, biologi, historia, hantverk eller jordbruk. Därmed berörs den också av flera olika myndigheter och samhällsinstitutioner, som var för sig inte förmår överblicka fäbodbrukets komplexitet. Om berörda myndigheter väljer den enkla vägen och tillämpar sina respektive regelverk utan hänsyn till helheten, drabbas fäbodbrukaren på ett sätt som på kort tid kan ödelägga en månghundraårig tradition.

Förstudieförslaget bygger på att omkring 10 personer anställs som "utmarkskonsulenter" på halvtid, utspridda över Sverige. Samtliga skall ha sin bas i en "vårdorganisation" där såväl deras egen befintliga kompetens som organisationens ordinarie arbete har bäring på utmarksbruk.

Vårdorganisationen tillhandahåller mot viss ersättning en arbetsplats och garanterar medarbetaren full sysselsättning genom kompletterande anställning. Utmarkskonsulenterna skall utses så att deras kompetenser kompletterar varandra och de tillsammans utgör en tvärsektoriell rådgivningsgrupp.

Där skall finnas kompetens kring bl a jordbruk, livsmedelsförädling, djurskydd, turism, biologi, ekologi, kulturmiljövård, botanik, etnobiologi, pedagogik. De samverkar genom tvärsektoriella möten och ett aktivt virtuellt nätverk, samordnade av ett litet samordningskansli. De behöver också kompletteras med rådgivare med egen praktisk erfarenhet av utmarksbruk, som arvoderas på timbasis för att dela med sig av sin praktiska erfarenhet.

Därutöver skapas fyra till fem publika "centra för utmarksbruk", spridda över Sverige, genom ett riktat statligt extrastöd för utveckling av några museer vars verksamhet och samlingar redan idag fokuserar på sådana frågor. Det statliga stödet bör kunna medverka till att mobilisera såväl lokala/regionala stödmedel som EU-stöd för uppbyggnad av lokala kompetenscentra. Förstudiens huvudman Ljusdals kommun och Ljusdalsbygdens museum har ambitionen att bli ett av dessa lokala centra, men de bör utses genom en ansökningsprocess där tänkbara platser för utmarkscentra utses utifrån en opartisk bedömning av innehållet i de utvecklingsplaner och den budget man presenterar.

Förstudierapportens syfte är att försöka skapa klarhet i:

- OM det finns en politisk vilja att satsa dessa summor på att säkerställa ett bevarande av fäbod- och annat utmarksbruk.
- OM det finns intresse, vilja och förmåga hos andra organisationer att bidra med sin kompetens och sina resurser i en kraftsamling kring stöd till utmarksbruk.
- Syftet är givetvis också att stimulera andra att tillföra konstruktiva synpunkter som kan förbättra och förtydliga förslaget.

Remissvar lämnas **senast 2010-06-15** till Ljusdalsbygdens museum, Museivägen 5, 827 30 Ljusdal eller via mail till info@ljusdalsbygdensmuseum.se.

Inledning

Under hösten/vintern 2009/10 genomförs en förstudie om möjligheten att skapa ett samlat centrum för kunskap om fäbodbruk och annat utmarksbruk i Sverige.

Förstudien genomförs av Ljusdals kommun med finansiering från Landsbygdsprogrammet via länsstyrelsen i Gävleborg samt Centrum för Biologisk mångfald (CBM). Styrgruppen har bestått av Owe Norberg, Ljusdalsbygdens museum (ordförande), Håkan Tunón, Centrum för Biologisk Mångfald, Åsa Morberg, Höghskolan i Gävle, samt Calle Höglund och Kelvin Ekeland, Gävleborgs Fäbodförening.

Syfte

Syftet med förstudien är att tydligare beskriva hur ett "Centrum för utmarksbruk" (eller motsvarande) skulle kunna se ut och vilka steg som behöver tas för att idén skall kunna realiseras.

Förstudien har genomförts på två nivåer. På den regionala nivån vill vi beskriva hur Ljusdalsbygdens museum och Gävleborgs Fäbodförening gemensamt skulle kunna bygga upp ett lokalt "Fäbodcentrum", med ambitionen att också utgöra en av stödjepunkterna i ett nationellt nätverk av intressenter inom utmarksbruk. På Ljusdalsbygdens museum finns redan idag en stor samling av föremål med anknytning till fäbodbruk, en samlad kunskap och en väl etablerad sommarkursverksamhet på fäbodvallen Näsfall ett par mil utanför Ljusdal. Då detta är vår huvudsakliga utsiktspunkt gör vi en läges- och behovsanalys utifrån fäbodbrukets horisont, i synnerhet i Gävleborg. Delar av beskrivningarna torde ändå vara relevanta för fäbod- och andra utmarksbrukare i övriga delar av landet.

Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) påtalade tidigt i förstudien att fäbodbrukets problematik är gemensam med andra former av hävdvunnet utmarksbruk, och att ett kompetenscentrums arbete inte bör begränsas enbart till fäbodbruket. Från Föreningen Sveriges Fäbodbrukare och andra aktörer på fäbodområdet har påtalats att fäbodbruket uppvisar viktiga regionala skillnader och att frågan om ett nationellt resurscentrum även ingår i FSF:s uppdrag. Även hos förstudiens initiativtagare, Ljusdalsbygdens museum och Gävleborgs Fäbodförening, finns en stark insikt om att arbetets viktigaste ansats är nationell och ligger utanför deras eget mandat. Samtidigt ser man ett starkt behov av att ett nationellt samordnat arbete med utmarksfrågor behåller en stark koppling till kunskap som bevaras lokalt. Detta ledde fram till förslaget om ett nätverk där flera befintliga organisationer ges ett ökat stöd och samtidigt knyts samman i ett nätverk för kunskapsutbyte och kunskapsspridning.

På ett nationellt plan vill vi kortfattat skissera hur ett kompetensnätverk för olika former av utmarksbruk skulle kunna organiseras. Ett genomförande av de planerna kräver ett nationellt politiskt stöd och en bredare sammansatt styrgrupp. Syftet med den nationella delen av förstudien är att skissera en verksamhet som inte exkluderar någon av de organisationer som idag arbetar med dessa frågor, utan tvärtom ger dem nya redskap att arbeta med.

De båda nivåerna är intimt förbundna med varandra. Ett lokalt "fäbodcentrum" har, för att fungera väl, behov av ett nära samarbete i fråga om utmarksbruk med andra institutioner, organisationer och myndigheter. Ett nationellt kompetensnätverk är i sin tur beroende av att det finns fungerande och tillräckligt resursstarka lokala aktörer att samspela med. Ljusdalsbygdens museum är en sådan aktör, som med ytterligare resurser skulle kunna spela en ännu större roll än idag.

Förstudiens metod

Hamlin Eldsjälavård (Roland Hamlin) från Delsbo i Hälsingland är utomstående anlitad konsult som har huvudansvaret för texten i förstudien. Han har dels journalistisk bakgrund, dels erfarenhet av EU-projektfinansiering inom landsbygdsutveckling. Mer specifik kunskap om fäbod- och annat utmarksbruk finns hos styrgruppen samt hos andra medverkande i projektarbetet (främst Marie Byström vid Centrum för Biologisk Mångfald och Anders Assis vid Ljusdalsbygdens museum) och har tillförts efter hand under förstudietiden. Uppgiften var att:

- Sammanställa befintlig kunskap, strukturera och synliggöra frågeställningar.
- Sondera olika berörda parter inställning och vilja/möjligheter att medverka i ett centrum.
- Utifrån detta lämna ett eller flera förslag till möjligt upplägg/organisation samt argument för och emot olika alternativ.
- Presentera förslaget i en form som kan ligga till grund för fortsatt arbete med att realisera planerna.

Som utgångspunkt för arbetet i den lokala/regionala delen fanns bl a den "målbild" eller vision av ett framtida kompetenscentrum, som skisserats av Kelvin Ekeland vid Gävleborgs Fäbodförening i samband med ansökan om förstudiemedel (Bilaga 1). I det inledande arbetet lades tonvikten på att förstå vilka behov fäbodbrukarna själva ser och vilka förväntningar man har på ett eventuellt framtida kompetenscentrum. Detta har skett genom telefonsamtal med olika berörda och genom deltagande i ett möte med styrelserna för GFF och Föreningen Sveriges Fäbodbrukare i Ljusdal den 10/9 samt vid Fäbodriksdagen i Ockelbo 18-19/9. Med utskicket inför Fäbodriksdagen följde också en enkel enkät. Svarsfrekvensen är för låg för att svaren skall kunna användas statistiskt, och syftet var mera att informera om tankarna i förstudien och stimulera till diskussion kring vilka behov man har.

Frågan om ett nationellt nätverk har vuxit fram genom idésamtal i styrgruppen och berörts i samtal med en del av de aktörer vi ser som tänkbara delar i ett sådant nätverk. Då förstudiens resurser och tidsramar varit begränsade har inte alla tänkbara aktörer kunnat kontaktas. Den uppräkningslista som finns i texten utgör därför ingen exkluderande slutlista utan skall mer ses som exempel på möjliga parter i det nätverk vi efterlyser.

Under 2009 genomförde Centrum för Biologisk Mångfald en större utredning av status och trender för lokal och traditionell kunskap i Sverige (bilaga 2). Den utredningens slutsatser har använts i förstudiens analys av utmarksbrukets situation.

Ljusdalsbygdens museum har tillfört förstudien en överblick över det historiska kunskapsmaterial som idag finns när det gäller fäbodbruk i Gävleborg (bilaga 3).

Denna förstudierapport är avsedd främst som ett underlag för en fortsatt diskussion om behov och former för ett nationellt nätverk om utmarksbruk. Varken tid eller resurser har medgett en detaljerad beskrivning av organisationen. Om resurser kan tillskapas för att utveckla samarbetet enligt förslaget, bör dessutom det framtida nätverkets medlemmar ha stor frihet att påverka utformningen utifrån sina respektive kompetenser och behov.

Några utgångspunkter för resonemangen

- Att se på jordbruk enbart som bruk av en lantgård och åkerarealen runtomkring den, är en begränsad syn. Historiskt har resurser som hämtats, och ibland även förbrukats, på längre avstånd från hemgården utgjort ett viktigt tillskott till försörjningen. Skogsbete, myrslåtter, svedjebruk, lövtakter och skärgårdsbete är exempel på utmarksbruk som bidragit till att maximera resursutnyttjandet på gårdar med begränsad fodertillgång på inägora.
- Inom olika organisationer och myndigheter finns en hel del samlad kunskap och olika möjligheter till stöd för fäbod- och utmarksbrukare. Ett kompetensnätverk för utmarksbruk skall underlätta för, samla och förstärka de befintliga resurserna, inte ersätta eller tränga undan några av dem.
- Även om förstudien utgått från fäbodbrukets situation, och de resurser som idag finns i Gävleborg, är det viktigt att notera att det finns aktörer i andra delar av landet och ett antal olika varianter av utmarksbruk som har likartade problem och likartad situation. Ett kompetenscentrum bör aktivt förhålla sig även till dessa och skapa nätverk för ömsesidigt utbyte och stöd. Tyngdpunkten i resonemangen har efterhand förskjutits från "fäbod-centrum" mot "utmarks-nätverk".
- Ett kompetenscentrum får inte utformas så att det lägger ytterligare bördor på de praktiska utövarna, som i många fall är så pressade att de brottas med tankar om att ge upp helt och hållet. Tvärtom är det viktigt att ett kompetenscentrum inte bara övervakar utan aktivt bidrar till att förbättra chansen för överlevnad för de kvarvarande fäbodarna och även för utövare av annat utmarksbruk. Det förutsätter att de som bidrar med praktiska erfarenheter kan ges ersättning för detta, och att kompetensnätverket inte bara observerar utan konkret sprider kunskap och främjar utmarksbruk såväl inåt som utåt.
- Ett stöd för bevarat fäbod- och utmarksbruk bygger på förståelse och kunskap. Att sprida kännedom om fäbod- och utmarksbrukets betydelse och villkor bland allmänhet och beslutsfattare är en avgörande framgångsfaktor.

Behov som behöver fyllas

Vad behöver ett "Centrum/Nätverk för fäbod-/utmarksbruk" innehålla? Vilka behov är det som skall fyllas? Här är ett utkast till behovsförteckning.

A. Rådgivning till befintliga och möjliga fäbod-/utmarksbrukare

År 2005 gjordes en förstudie där 113 småbrukare tillfrågades om behovet av en "fäbodkonsulent" och vad denna i så fall skulle arbeta med. Flertalet (81 %) ansåg att det var stort behov av att få råd och hjälp med företagsplanering. En förutsättning för att rådgivning ska fungera på ett korrekt sätt ansågs vara att det fanns någon som förstod lagstiftning m.m., men även hur brukarnas verksamhet fungerade. Livsmedelshygienisk kunskap och produktutveckling lades högt när det gällde att rangordna vad man ville veta mera om. Detsamma gällde utvecklingen av verksamheten; miljöstöd, marknadsföring, turism m.m. Lägst prioriterades rovdjur, viltvård och företagshälsa¹. Det är mycket möjligt att prioriteringarna i en liknande studie idag skulle se annorlunda ut. Rovdjursproblemen har exempelvis ökat under de senaste åren och även fått större plats i den allmänna debatten.

B. Kunskapsbank för myndigheter och andra som behöver faktaunderlag

CBM:s statusutredning (2009) visar att många jordbrukare upplever att myndigheternas företrädare saknar såväl förståelse som kunskap för de villkor som är förknippade med småskaligt och extensivt jordbruk. Detta stämmer ofta inte överens med myndigheternas egen självbild. Nätverket bör organiseras så att det samlar och använder sig av såväl lokal och traditionell kunskap som den kunskap som finns på akademiska institutioner och myndigheter.

Centret/Nätverket skulle ha till uppgift att vara remissinstans i frågor som berör fäbod- och utmarksbruk. Det skulle också kunna arrangera seminarier och temadagar riktade till myndigheter som kommer i kontakt med dessa frågor, och hjälpa till med beslutsunderlag inför olika slags beslut.

C. "Tolkar/Medlare" mellan myndigheter och brukare

Den tidigare nämnda förstudien (Bengtsson 2005) frågade också om fäbodbrukarnas relation till olika myndigheter. 29 % ansåg att ett mycket stort problem var att myndighetspersoner ofta inte visste skillnaden mellan dagens rationella lantbruk och företag med fäbodbruk. Detta sågs som ett stort hinder vid rådgivning och för förståelse vid problemhantering. Flera brukare (14%) uppfattade att en del myndighetspersoner inte heller ville sätta sig in i vad fäbodbruk var. Ett utmarkscentrum skulle kunna medverka till att framtida diskussioner i utmarksrelaterade frågor grundas mer på fakta och mindre på schabloner med utgångspunkt i storskaligt bruk. För denna roll är det avgörande att nätverket och dess medarbetare lyckas uppbygga ett förtroende hos både myndigheter och brukare.

¹ Yasmine Bengtsson, 2005, *Fäbodkonsulent*, Gävleborgs Fäbodförening.

D. Utåtriktad opinionsbildning om vikten av bibehållet fäbod-/utmarksbruk

Ökad förståelse för vikten av att fäbodbruket och annat utmarksbruk bibehålls är en avgörande framgångsfaktor. För att nå dit bör centrets medarbetare kunna vara aktiva i samhällsdebatten bl a i media, och även arrangera utåtriktade aktiviteter som Fäbodens Dag etc.

E. Utbildning i ett brett perspektiv

Kurser, konferenser, studiedagar, föreläsningar, handledning om fäbodbruk i praktik och teori. Relevanta kunskaper finns i många organisationer. Centret/Nätverket kan agera samordnare och initiativtagare till olika utbildningsinsatser.

F. Permanenta utställningar om utmarksbruk riktad mot allmänheten

Som tidigare nämnts finns permanenta utställningar på flera platser. Dessa kan samordnas och synliggöras tydligare via nätverket, även på Internet. Eventuellt bör resurser avsättas för att utveckla utställningen på en eller flera platser.

G. Mera forskning kring fäbod- och utmarksbruk

Ett centrum/nätverk skulle kunna fungera som resurs för forskare på olika nivåer, genom att tillhandahålla forskningsuppslag och kunskapsunderlag. Förutsättningarna för sådan forskning skulle kunna förbättras genom inrättandet av ett forskarrum, med referensbibliotek kring utmarksbruk och arbetsplatser, i anslutning till någon av de fysiska noderna.

H. Internetsajt/databas med samlad kunskap kring utmarksbruk

Med bl.a. en detaljerad karta med möjlighet att söka på enskilda, intressanta platser (likt Riksantikvarieämbetets tjänst "Fornsök"). Länkar till ytterligare litteratur. Nyhetssida. Ett nätverk för kunskap kring utmarksfrågor behöver som vi tidigare konstaterat ha en decentraliserad prägel. Därmed blir den internetbaserade kunskapssammanställningen av ännu större betydelse. Åtskillig lokalhistorisk forskning finns samlad i fysisk form på ett sätt som gör den svår att överblicka och söka i. En kunskapsbas på Internet bör om möjligt vara kopplad till en databas där dessa uppgifter efterhand kan läggas in post för post och fördes med sökparametrar både geografiskt och ämnesmässigt. Önskvärt är att det finns en möjlighet även för enskilda att mata in data.

Förstudien har tittat på möjligheten att "haka på" och bygga ut något befintligt system, då kostnaderna för att bygga upp och underhålla ett helt nytt system kan antas bli höga. En slutsats är att den tekniska utvecklingen är snabb och att nya internetbaserade tjänster, ofta till låg abonnemangskostnad, är på väg att eliminera behovet av en egen databas. Nätverket bör knyta till sig IT-teknisk kompetens med inriktning på att samla och sprida kunskap om befintliga kunskapskällor och hur man når och nyttjar dem.

Det har påpekats att det är viktigt att inte ha en övertro på möjligheterna med internet när det gäller att sprida kunskapen ut mot de aktiva fäbodbrukarna, då många av dessa idag dels är äldre och

ovana vid digitala media, dels i många fall saknar tillgång till bredbandskommunikation åtminstone under de perioder då man befinner sig på fäboden. Detta problem måste överbryggas genom att kommunikationen utåt under överskådlig tid kompletteras med mer traditionella vägar.

Byggstenar i ett kompetensnätverks arbete

Ett "centrum för fäbod-/utmarksbruk" behöver trots namnet inte vara lokaliserat till ett enda ställe. Under arbetets gång har det alltmer framstått som önskvärt att snarare tänka sig ett nätverk med en gemensam virtuell kunskapsbank som förvaltas och sprids via flera olika "noder" med olika inriktning/profil. De negativa reaktioner som uppkommit på användandet av begreppet "centrum" (bl a orsakade av oro för att någon part skall ta ledningen och andra därmed marginaliseras) talar för att det skulle vara mer konstruktivt att fokusera på nätverket.

Även ur ekonomisk synvinkel är det sannolikt en mer realistisk väg att fokusera på nätverket och dess funktion, hellre än på ett fysiskt centrum som riskerar att binda upp alltför stora kostnader i lokaler och personal. Samtidigt förutsätter ett fungerande nätverk att en del av de olika lokala "noderna" får extra resurser tilldelade för att fungera som stödjepunkter i nätverket. För andra organisationer med bäring på fäbod- och utmarksbruk, t ex myndigheter som Jordbruksverket och Livsmedelsverket, blir nätverket en resurs i att göra det redan befintliga arbetet mer effektivt och medborgartillvänt. Där torde inte krävas någon extra tilldelning av medel för att man skall kunna delta i tillämpliga delar av nätverkets arbete, tillföra sin egen kompetens och hämta tillbaka kunskap.

Här följer en kortfattad sammanställning av aktörer som bör ingå i kompetensnätverket på ett eller annat sätt, antingen som lokalnod för utåtriktad info, värdorganisation för en "utmarkskonsulent" eller som samverkanspart på annat sätt.

Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) är knutet till Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet och har ett uppdrag av regeringen för att arbeta med frågor om biologisk mångfald. Man bedriver bl a programmet NAPTEK, "Nationellt program för traditionell ekologisk kunskap", som har ett uppdrag att verka för att dokumentera, upprätthålla och sprida traditionell kunskap samt stimulera forskning om traditionell kunskap. Napteks uppdrag gäller t o m 2011 och eventuellt därefter. Naptek arbetar med ett nationellt mandat och med en bred inriktning på att stärka olika former av lokal och traditionell kunskap, inklusive forskning, och har inte i dagsläget resurser att täcka in det vi vill göra i ett fäbod-/utmarkscentrum, som bör arbeta på en nivå närmare brukarna. CBM bedriver även ett antal andra program och projekt av relevans för ett breddat bevarande och hållbart nyttjande av kulturlandskapet och de biologiska resurserna

Ljusdalsbygdens museum, där denna förstudie tar sin utgångspunkt, har en traditionell inriktning mot fäbodkunskap och bedriver även en framgångsrik pedagogisk verksamhet med olika slags sommarkurser på en levande fäbodvall, Näsfall två mil utanför Ljusdal. Sommaren 2009 genomfördes på museet i Ljusdal en större utställning med namnet "Save Our Sources", en följd av forskning kring traditionell kunskap som skett tillsammans med kontakter i Frankrike och Ungern, där utställningen också visats. Kring element ur denna utställning och verksamheten på Näsfall kan en fortsatt utåtriktad utbildnings- och utställningsverksamhet byggas.

Länsmuseerna i fäbodlänen (främst Gävleborg, Dalarna, Värmland och Jämtland) har såväl samlingar som personalresurser med god kunskap om fäbodfrågor.

Flera **andra mindre museer** har utmarksbruk som sitt tema, helt eller delvis. Här kan nämnas Finnskogsmuseet i södra Hälsingland, Gaaltije sydsamiskt kulturcentrum i Östersund, Finnkulturcentrum i Torsby, Fjällmuseet i Funäsdalen och Utmarksmuseet i Ransby i norra Värmland.

Föreningen Sveriges Fäbodbrukare och de olika regionala fäbodföreningarna verkar för att stödja dem som bedriver praktiskt fäbodbruk idag. Här finns både kunskap och praktisk erfarenhet såväl som ett betydande engagemang som behöver både nyttjas och uppmuntras. Fäbodbruket är huvudtemat för Dalarnas fäbodbrukarförening, Värmlands Säterbrukarförening och Gävleborgs Fäbodförening, men spelar också en viktig roll inom bl a LRF i Jämtlands län och Härjedalens Naturbruksförening.

I **Lisskog** utanför Rättvik pågår arbete med att bygga upp ett **fäbodbibliotek**, grundat på en omfattande privat samling

Orsa kommun i Dalarna och Orsa bygderåd har också arbetat med tanken på att skapa ett fäbodcentrum i kommunen.

Åjtte, samiskt kunskapscentrum i Jokkmokk, är en möjlig samverkanspart i nätverket då samefrågorna i många stycken sammanfaller med utmarksfrågorna.

Bråbygden i Småland har gjort en förstudie om ett centrum för landskapsvård (CLV) vars syn på utmarksbruket påminner om vårt. Det skulle kunna utgöra en sydsvensk nod i nätverket. CLV:s viktigaste uppgift är tänkt att vara insamling, samordning och förmedling av information rörande natur- och miljövård. Centrum för landskapsvård är tänkt att bestå av två olika delar, dels ett fysiskt centrum beläget i Bråbygden, Oskarshamns kommun (Detta fysiska centrum är redan idag uppstartat i mindre skala och inrymmer bland annat kurser och praktisk naturvård) och dels en nätbaserad kunskapsbas i form av en portal på nätet. På denna portal ska man kunna söka information kring områdena naturvård och miljö. Bland kontakter med intresse för CLV finns Norrtälje kommun, Bräkne Hoby utvecklingsgrupp, Hjartdal/Svartdal kulturlandskapssenter i Norge och Gräsmark i Värmland.

Högskolan i Gävle (främst institutionen för Pedagogik, Didaktik och Psykologi) har viss forskning och utbildning med bäring på fäbodtraditioner och kan tillföra kunskap. Även andra utbildningsinstitutioner har i olika sammanhang ägnat sig åt fäbod- och utmarksfrågor.

Viltskadecenter (VSC) är ett servicecenter för myndigheter, organisationer, djurägare, markägare och allmänhet. VSC har som mål är att bidra till att begränsa skador av fredade viltarter, som stora rovdjur, tranor och gäss. VSC informerar bland annat om:

- viltskador orsakade av fredat vilt
- hur viltskador kan förebyggas
- inventering av fredat vilt
- fakta kring fredat vilt

Centrum för naturvägledning (CNV) är ett nationellt centrum inrättat av SLU och Naturvårdsverket. CNV är placerat vid Institutionen för stad och land på SLU, Ultuna i Uppsala, men tillämpat arbete kommer också att ske från Tyresta nationalpark. CNV bedriver inte egen forskning men har som en av sina uppgifter att vara forskningsinitierande och ha ett nära samarbete med institutionens forskning. CNV har som syfte att utveckla naturvägledningens metoder och förhållningssätt och att ta tillvara de erfarenheter av naturvägledning som finns i föreningar, företag och vid myndigheter.

Nationellt centrum för utomhuspedagogik (NCU) finns vid Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet, och har sedan hösten 2008 etablerat ett kontor i Vimmerby.

Sveriges Kust- och Insjöfiskares Organisation, SKIFO, arbetar praktiskt med att bevara och bibehålla kunskaper kring husbehovsfiske samt verkar för ett fortsatt utövande av småskaligt icke-kommersiellt fiske.

Förbundet Sveriges Småbrukare arbetar för småbrukarkulturen och för att alla småbruk bevaras och brukas, och att det ska vara möjligt att helt eller delvis försörja sig på ett småbruk.

Denna lista är inte med nödvändighet komplett eller slutlig. Fler organisationer kan komma att spela en viktig roll om och när ett nationellt nätverk kring utmarksfrågor tar form. Då det handlar om att fördela ett nytt statligt stöd, vilket många kan antas vara intresserade av att ta del av, bör den slutliga rollfördelningen – t ex lokalisering av ”utmarkskonsulenter” hos olika ”värdorganisationer” – baseras på ett urvalsförfarande där respektive organisation argumenterar för sin sak utifrån vad man kan bidra med till det gemensamma arbetet.

Många olika aspekter på fäbodbruk

Fäbodväsendet är en form av extensiv boskapsskötsel, som innebär att brukarna sommartid för boskap till en eller flera fäbodar som är belägna utanför den egentliga jordbruksbygden.

Fäbodbruket har urgamla anor och finns omnämnt bl a i medeltida landskapslagar. Fäbodbruket var som intensivast under andra hälften av 1800-talet, när befolkningen ökade och därmed också kraven på livsmedelsproduktion.²

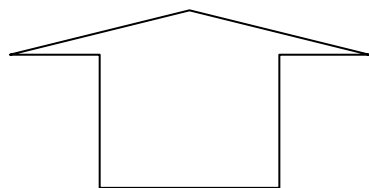
Den norske forskaren Lars Reinton har formulerat följande definition: *"Fäbodbruk karaktäriseras av att en gård har sina kreaturs sommarbete på en plats så långt ifrån gården att där krävs både byggnader och fast personal. Syftet är att öka betes- och slätterarealerna och därmed kunna föda fler kreatur över vintern."*

Då mjölk är en färskvara med kort hållbarhet, utvecklade man olika metoder att förädla den till livsmedel som människorna kunde använda för att klara den kommande vintern.

Gemensamt med annat utmarksbruk är att det handlar om att med så låg insats av energi som möjligt samla in de resurser som jordbruket kräver.

Argumenten för att upprätthålla ett levande utmarksbruk i allmänhet och ett levande fäbodbruk i synnerhet idag är av flera olika slag. Flera olika viktiga samhällsmål uppfylls genom ett levande fäbodbruk. Detta är naturligtvis en styrka, men det utgör också ett problem då fäbodbrukarna har att förhålla sig till ett flertal olika intressegrupper och myndigheter.

Gruppen fäbodbrukare är liten i antal personer och deras organisationer är såväl personellt som ekonomiskt resurssvaga. Nedan görs ett försök att sortera upp de olika infallsvinklarna på fäbod- och utmarksbruk.

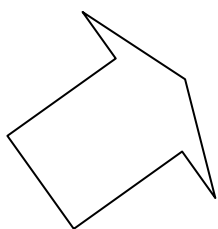

Den historiska grunden för fäbodbruket är naturligtvis JORDBRUK. Man hade fäbodar för att kunna hålla fler djur och därmed mätta fler munnar. De intäkter som den grundläggande jordbruksverksamheten ger är fortfarande det som i huvudsak bekostar fäboddriften. Men utvecklingen mot storskalighet i jordbruket går snabbt, och ur rent jordbruksekonomisk synpunkt

är så här små enheter närmast per definition icke lönsamma. Att inte alla fäbodar redan lagts ner beror på att deras ägare/brukare ser fler värden än de rent ekonomiska.

Jordbruket medför en skyldighet för brukarna att på olika sätt förhålla sig till Jordbruksverket och Länsstyrelsen i respektive län. I den mån man på traditionellt vis förädlar produkterna på plats genom t ex osttillverkning får man att göra med bl a Livsmedelsverket och kommunens miljö- och hälsoskyddskontor.

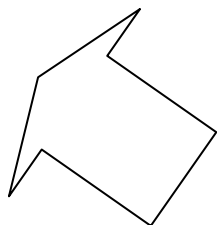
² My Leffler, 2006. *Vad hette korna?*

Fäbodarna utgör en viktig del av vårt historiska KULTURARV. Detta kulturarv är dels materiellt, dels immateriellt. Det materiella kulturarvet består av byggnader och föremål kopplade till verksamheten på fäbodarna. Det immateriella kulturarvet består av kunskaper, sedvänjor, berättelser, hantverk, bruksmetoder etc. En hel del av kunskapen är "handlingsburen", d v s den kan inte bevaras på annat sätt än genom att praktiseras och upprepas. Ofta överfördes den från generation till generation, men den överföringen är långt ifrån självklar idag. De forskare som idag frågar efter traderad kunskap möts ofta av svaret: "Det skulle du ha frågat tidigare. De som visste lever inte längre".

En lång rad av samhällets institutioner har med det historiska kulturarvet att göra. Fäbodbrukare har att förhålla sig till bl a läns museerna, länsstyrelsernas kulturmiljöenheter, forskare från olika universitet och högskolor, flera lokala museer och statliga institutioner som Riksantikvarieämbetet, Nordiska Museet, Institutet för Språk och Folkminnen och Skansen (vars fäbod är ett av de viktigaste "skyltfönstren" för fäbodbruket). Här bör också noteras planerna på ett Centrum för Landskapsvård i Bråbygd, som ett utmarksbrukscentrum skulle kunna samarbeta med.

Det stora intresset för fäbodarna från olika institutioner är givetvis positivt ur många synvinklar, inte minst bidrar de med kunskap tillbaka till fäbodbrukaren om vad man bör och inte bör göra. Men för en ekonomiskt pressad jordbruksföretagare finns det föga ekonomiskt utbyte av kulturmiljöaspekterna. Vid renovering av byggnader kan man få viss ersättning för de antikvariska merkostnaderna. Men för det tidsödande arbetet med att bevara och förmedla traditionell kunskap får fäbodbrukaren oftast inte betalt alls.

Fäbodbruket är också en viktig faktor för bevarandet av den BIOLOGISKA MÅNGFALDEN. Lanttraser såsom kor, getter och får, har egenskaper som är speciellt anpassade för livet på fäboden. Även kor traderar kunskap – yngre kor lär sig av de äldre exempelvis var det finns bra bete i markerna runt en fäbod. Tar man bort en besättning från en fäbod kan man inte ställa dit nya djur några år senare och tro att det skall fungera utan vidare. Kontinuerlig drift är det enda som kan garantera att inte kunskapen går förlorad.

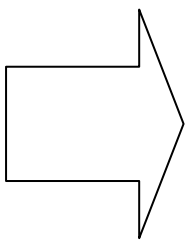
Fäboddjurens utmarksbete gynnar en rad växter och djur, som trivs i just de biotoper som formats och upprätthålls av ett levande fäbodbruk. Effekten sitter i så länge att sambanden kan vara svåra att se. När det gäller samband och orsakskedjor i naturens komplicerade samspel är fäbodbrukarna bärare av en jordnära kunskap som inte kan ersättas av boklig bildning. Även denna kunskap hotas av att gå förlorad för alltid. Det finns exempel där naturreservat inrättats med motiveringen att en biotop skall "lämnas opåverkad av människan", när sanningen är att samma biotop har skapats genom betestryck av betande djur och är beroende av fortsatt mulbete för att behålla de naturkvaliteter man ville skydda.³

³ Axelsson Linkowski, Weronika, 2009. *Utmarksbete, främst skogsbete, och dess effekter på biologisk mångfald*. (<http://www.naptek.se/dokument/Skogsbete.pdf>)

Idag finns en stark frustration hos många fäbodbrukare över det omgivande samhällets oförmåga att se dessa samband, som är så självklara för dem själva. Detta skapar starka konflikter i kontakter med myndigheterna och när förändringar görs utan hänsyn till dessa samband.

Sverige har ett ansvar gentemot världssamfundet att uppfylla våra åtaganden i internationella överenskommelser. I konventionen om biologisk mångfald har vi bl a lovat att verka för att respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt i syfte att främja bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald.

Sveriges Lantbruksuniversitet och Uppsala Universitet har genom sin institution Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) uppgift att verka för bevarande och hållbart nyttjande av den biologiska mångfalden. Frågor om biologisk mångfald berör också bl a Naturvårdsverket, hanteras på regional nivå av länstyrelsernas naturvårdsenheter och bevakas på kommunal nivå av kommunekolog eller motsvarande. Även Skogsstyrelsen hanterar frågor kring biologisk mångfald och kulturvård i skogen, liksom frågor om skoglig produktion och påverkan av bete.

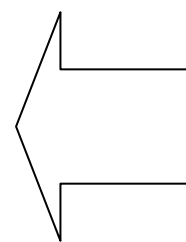

I den omställning mot ett hållbarare samhälle som blir alltmer nödvändig, är fäbodbrukets bevarade kunskaper, lantraser och hävdade marker en viktig källa till kunskap och inspiration. Fäbodbruket är ett gott exempel på en miljö som är RESILIENT, alltså har förmåga att återhämta sig från miljöpåverkan. En förlust av de sista resterna av fäbodbruket skulle vara en stor förlust för byggandet av en hållbar framtid.

”Fäbodbrukarna är inte med på resan mot det hållbara samhället. De är redan där.”

Calle Höglund, ordförande i Gävleborgs fäbodförening, på Fäbodriksdagen 2009

Fäbodbruket är ett energieffektivt sätt att bruka jorden. Studier visar att en fäbod i traditionell drift kunde producera mer energi än vad som sattes in i produktionen. Dagens jordbruk förbrukar mångdubbelt mer energi än den energi som slutprodukten näringsvärde motsvarar. Även om dagens produktion kvantitativt är ganska marginell, så har den en kvalitativ betydelse som modell för och kunskap om en mycket resurseffektiv form av livsmedelsproduktion.

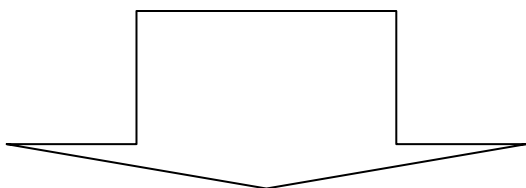
Ytterligare en faktor som vuxit i betydelse på senare år är TURISMEN. Mottagande och kaffeservering till besökare, gästbäddar, guidningar och försäljning av fäbodprodukter som ost och messmör till besökande turister är en sidoinkomst som blivit mer betydelsefull med tiden. ”Kunskapsturism” är en växande sektor inom turismen, fäbodmiljön utgör en attraktiv miljö och etiska/ekologiska argument blir allt viktigare vid val av resmål. Detta leder till ett ökat intresse för fäbodarna från turistbyråer, turistorganisationer och därmed även för statliga myndigheter som Tillväxtverket och Näringsdepartementet.

Fäbodarna lider dock liksom många andra besöksmål av den ojämlika fördelningen av "turistkronan". Även i de fall fäboden är huvudanledningen till turisternas besök, hamnar merparten av deras spenderade pengar hos butiker, hotell, mackar och restauranger och mycket lite hos fäbodbrukaren själv, och därigenom blir deras bidrag till fäbodens totala ekonomi begränsad.

Besökare på fäboden kan också i många fall utgöra ett direkt hot mot fäbodens övriga värden. Slitage på mark och byggnader, störningar i livsmedelsproduktionen eller själva tidsåtgången kan snabbt "äta upp" den lilla inkomst man får från turisten och skapa ett negativt netto såväl ekonomiskt som kulturellt/biologiskt.

En anpassning av fäbodbruket till turismen innebär sannolikt också att den historiska autenticiteten minskar. Tillverkningen av livsmedel som kunde förvaras fram till vintern har fått vika för ostar med kort lagringstid som kan säljas till turister. Turisterna vill gärna se betande djur, men det gör de inte om djuren betar långt från fäboden hela dagarna och kommer hem först till kvällsmjölkningsen. Stängslar man in djur på fäboden samlar man även gödseln, vilket påverkar den biologiska mångfalden både på och utanför själva fäbodområdet.

Dessa faktorer sammantaget gör många fäbodbrukare skeptiska till en turismsatsning, trots att fäbodbruket är ett viktigt bidrag till den samlade turismnäringen.

Fäbodbruket är slutligen också HOTAT av omvärldsfaktorer som kringsskär fäbodarnas livsutrymme. Den hävdvunna rätten till fritt bete på skogen ifrågasätts på många håll. Fäbodbönderna hör också till dem som först av alla drabbas av de ökande rovdjursstammarna. Detta dilemma berörs i en aktuell statlig utredning på detta sätt:

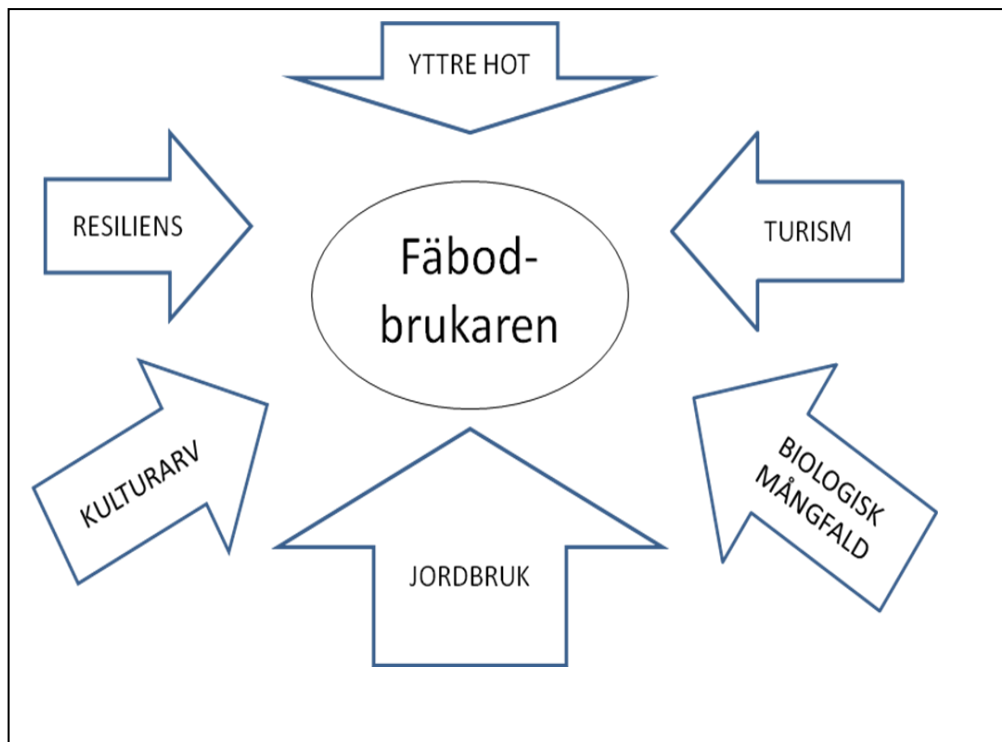
"Rovdjursetablering kan ibland motverka bevarandet av andra arter som har stor betydelse för den biologiska mångfalden. Det gäller bl. a. i fäbodbruket. Rovdjurens närvaro kan försvåra arbetet med att hålla liv i utrotningshotade tamdjursraser liksom av sällsynta växtarter på betesängar som hålls öppna genom fäbodbruket. En stor del av det vi vill bevara genom naturvården är kulturmarker med höga biologiska värden. Naturvården måste kunna se och värdera helheten och undvika att isolera olika naturvårdsprojekt från varandra."⁴

Den historiska samexistens där rovdjuren lärdes att undvika människorna och deras husdjur, fungerar sämre idag. Rovdjursangrepp på tamdjur drabbar fäbodskreatur på skogsbete först och hårdast, och skogsbetet minskar därför snabbt i omfattning.

Frågan om rovdjurens antal och utbredning är en konfliktkälla där fäbodbrukarna är djupt berörda och inte sällan hamnat i opposition mot myndigheter som länsstyrelserna och Naturvårdsverket. Viltskadecenter är ett servicecenter för myndigheter, organisationer, djurägare, markägare och allmänhet, och har som mål är att bidra till att begränsa skador som orsakas av fredade viltarter, som stora rovdjur, tranor och gäss.

⁴ Rovdjuren och deras förvaltning. SOU 2007:89, sidan 590

Dessa aspekter resulterar tillsammans i att fäbodbruket har beröring med dussintals myndigheter, varav ingen har tillräcklig överblick för att kunna hantera hela problematiken. Nedanstående bild rymmer bara en del av spännvidden.

Noaks Ark-argumentet

Ett argument som har stor betydelse för många fäbodbrukare och deras supporters, är frågan om utmarksbrukets betydelse i en framtid där det nuvarande transport- och energiintensiva jordbruket inte kan bedrivas i samma omfattning som idag. Ett motiv för somliga att hålla fast vid traditionella metoder är att man förutser en framtida kollaps för det energiintensiva moderna jordbruket, och att man inför detta vill bevara en möjlighet att försörja sig själv. I en värld där fordonsbränsle är en bristvara hotas både produktionen av mat och systemen för att förflytta maten till storstädernas folkmassor. Då är närheten till ett levande lågintensivt jordbruk närmast att betrakta som en livförsäkring.

Ett extensivt jordbruk räcker inte för att försörja lika många människor som dagens intensiva jordbruksproduktion, och ett scenario där miljontals människor inte kan få tag i mat är idag så svårt och obehagligt att föreställa sig att ingen storskalig samhällsplanering utgår från det som en realistisk risk. Men för var och en som åtminstone är beredd att föreställa sig möjligheten av att Titanic skulle kunna sjunka, borde underhåll av livbåten ha en viss prioritet.

Många fäbodbrukare ger som en följd av detta resonemang uttryck för en kritisk hållning till nutida modern jordbruksproduktion, vilket ibland placerat dem i opposition till såväl jordbrukets

intresseorganisationer som myndigheterna. Den systemkritiska hållningen kan också, i kombination med det administrativa merarbetet, bidra till att somliga inte inordnar sig i ett stödsystem som man uppfattar som skräddarsytt för betydligt större enheter. En hel del fäbodrift bedrivs sannolikt utan att det är känt av myndigheterna, då registreringen ställer stora krav. Åtagandet gäller i fem år, och om man inte kan upprätthålla driften så länge blir man återbetalningsskyldig för de bidrag som följer åtagandet. Detta i kombination med den administrativa bördan och den relativt låga ersättningen gör att många som i praktiken bedriver fäbodbruk ändå inte går in i det formella åtagandet.

Enligt Jordbruksverkets statistik var antalet fäbodrar i drift 270 år 2007, 267 år 2008 men endast 250 år 2009. Iakttagelser ute i landet antyder en ännu kraftigare minskning av antalet fäbodrar i drift – som exempel berättar fäbodbrukare i Klövsjö om en minskning från 17 till 4 aktiva fäbodbruk sedan 1999! Detta är uttryck för en djupt oroande trend.

Samarbetet mellan brukare och myndigheter är inte problemfritt, och i mötet mellan praktik och administration uppstår ibland spänningar. Problemet illustreras väl i ett enkätsvar från en småbrukare i Norrbotten (ej fäbodbrukare), som nyligen besvarade CBM:s enkät om dialog mellan myndigheter och brukare:

"För att inte generalisera begränsar jag mig till de tjänstemän/kvinnor som jag varit i kontakt med och som besökt mig och min brukningsenhet. De har alla varit unga, ambitiösa, välutbildade biologer som är väl insatta i det regelverk som ligger till grund de beslut som de skall fatta. Det gör att situationen blir låst redan från början. Ingen har haft praktisk erfarenhet av jordbruk eller skogsbruk, de har också saknat erfarenheter som gett dem en trygghet i sin roll. Det gör att tjänstemännen "kör" regelverket. Trots att jag har längre akademisk utbildning, 30 års erfarenhet nationellt och internationellt så finns det inget utrymme för dialog och ömsesidigt lärande. Den andra delen ligger i attityden som domineras av misstro och kontroll, men helt saknar en hjälpande och stödjande attityd.

Hur råder man då bot på detta? Det första dilemma är enkelt: kompetens består av tre delar; kunskap, färdighet och klokskap. Tjänstemännen har mycket av det första men saknar del två och tre. Ge dem en personalfortbildning i tre steg som lägger tonvikten på färdighet och klokskap (ett socialt tvärsnitt i gränsskiktet mellan klokskap och färdighet). Här kommer traditionell och lokal kunskap in. Det andra dilemma är en kultur- och chefsfråga. Jag kan ringa till Finland och till Jämtland och få svar på frågor som jag inte får svar på av tjänstemännen i Norrbotten. Då är det ju inte ett systemfel utan snarare ett chefs- och attitydfel.

Jag har själv slutat med EU-stöd då det i ett antal fall leder till sämre biologisk mångfald och icke långsiktigt hållbart nyttjande."

Ett kompetensnätverk för fäbod- och utmarksbruk behöver av nödvändighet bemannas av personer som förmår att "tala med bönder på bönders vis och med lärde män på latin". Behovet av bredd på kunskaperna talar för att det krävs flera personer med olika kompetens, och med stor lyhördhet och social kompetens, för att nätverket kunna fungera som en "brygga" och medlare mellan teoretiker och praktiker.

Möjligheter till integration

En intressant aspekt på fäbodbruket är att det kan bidra till integration av nya svenskar. I Ljusdal har ett fruktbart samarbete mellan museet och vissa invandrargrupper vuxit fram. Vårt fäbodbruk har många beröringspunkter med det jordbruk som bedrivs än idag t ex i Centralasien, och jämförelser av metoderna har givit överraskande insikter samtidigt som traditionsbärarna från andra kulturer tillerkänts ett viktigt värde som skapat delaktighet, tillhörighet och självkänsla.

Fäbodbruket som del av ett världsarv?

De senaste åren har flera ansatser gjorts för att få fäbodbruket definierat som en del av det arv för framtiden som prioriteras globalt genom Unescos världsarvskriterier. Tre olika ansatser har varit aktuella.

1. **Hälsingegårdarna som ett världskulturarv.** Arbetet med att ge hälsingegårdarna en plats på Unescos lista över kulturvärldsarv har pågått i över tio år och har idag en bred förankring hos kommuner och regionala myndigheter i Hälsingland. I argumentationen för detta har den samlade bevarade miljön på och kring gårdarna, inklusive bodland och fäbodar, lyfts fram som ett viktigt argument för bevarande. Efter kritiska synpunkter från Unesco sommaren 2009 har ansökan dragits tillbaka för bearbetning, vilket troligen leder till att utmarksbrukets betydelse tonas ner till förmån för en koncentration på gårdarnas arkitektur och interiörer.
2. **Fäbodbruket som ett immateriellt kulturarv.** Inom ramen för Unescos nya konvention om det immateriella kulturarvet kommer man att utse s k "immateriella världsarv" på ett likartat sätt, men med tonvikten på kulturarv som inte manifesteras i byggnader eller platser utan i levande kunskap och traditioner. Institutet för språk och folkminne har tagit fram riktlinjer för hur svenska immateriella kulturarv skulle kunna utses, och tanken på att betrakta fäbodbruket som ett immateriellt kulturarv var temat vid Fäbodriksdagen i september 2009. Generaldirektören för institutet Ingrid Johansson Lindh uppmanade då fäbodbrukarna att inte sätta alltför stort hopp till nya resurser som en följd av att fäbodbruket eventuellt kan betraktas som ett immateriellt världsarv. Andra menar att en placering på en lista är en viktig signal som i sig lockar fram uppbackning för frågan från olika samhällsaktörer, en effekt som i Gävleborg varit mycket markant när det gäller Hälsingegårdarna.
3. **Biosfärområden.** Biosfärområden är modellområden, eller levande laboratorier, där ny kunskap och praktik testas för att utveckla principer för att hållbart hantera relationen mellan människan och naturen och dilemmat mellan att bruka och att bevara. FN och Unesco har anvisat biosfärområden som konkreta exempel för att nå flera av målen som världssamfundet enades om vid världstoppmötet i Johannesburg 2002; bland annat att hejda förlusten av biologisk mångfald till år 2010. Likaså har man identifierat biosfärområden som pilotområden för tillämpning av Konventionen för biologisk mångfald. Ovanåkers kommun har 2005 genomfört en förstudie om möjligheten att bilda ett biosfärområde, med fäbodbruket i kommunen som ett av argumenten.

SWOT- analys (Styrkor, Svagheter, Möjligheter och Hot)

Ett användbart verktyg för att analysera ett verksamhetsområde är den s k SWOT-analysen (Strengthes, Weaknesses, Options & Threats).

En SWOT-analys för fäbodbruket i Sverige skulle kunna se ut så här:

Styrkor

- Jordbruksprodukter av hög ekologisk kvalitet och med goda miljöegenskaper
- Ett kulturarv med starkt historiskt bevarandevärde
- Ger viktiga bidrag till den biologiska mångfalden
- En turistisk produkt med attraktiva turistiska värden som ren och rofylld miljö samt kunskap om miljö och historia.
- Envisa eldsjälar med stor uthållighet och stora kunskaper
- Befintliga kunskaper och resurser hos flera samhällsinstitutioner
- Praktisk kunskap om fossilsnålt, energieffektivt jordbruk av värde för utveckling mot ett hållbart samhälle utan fossilbränsleberoende

Svagheter

- Små volymer ger låg lönsamhet i ett storskaligt förädlingsled
- Turisminkomsterna når i allför liten grad fäbodbrukaren
- Fäbodbruket är okänt hos det stora flertalet människor i Sverige
- Minskande antal fäbodar inom aktiva jordbruk, hög medelålder och låg grad av förnygring
- Resurssvag samverkansorganisation = svag röst i samhällsdebatten
- Interna spänningar inom och mellan fäbodföreningarna
- Bristande samordning mellan myndigheter gör att fäbodbruket saknar en samtalspart som förstår hela vidden av fäbodbrukets förutsättningar
- Små enheters vinstmarginaler drabbas relativt hårdare av tidsåtgång och avgifter för myndigheternas tillsyn och kontroll, särskilt när kraven utformats med större enheter som mall.
- Krångligt och okoordinerat stödsystem tar mycket tid och kraft från fäbodbrukarna
- Antikvariska hänsyn och eftersatt vård innebär ackumulerade restaureringsbehov

Möjligheter

- Högre värdering av ekologiska produkter och småskaligt mathantverk ger en lönsammare jordbruksproduktion
- Högre ekonomisk värdering av det historiska och biologiska bevarandearbete som fäbodbrukaren utför
- Fäbodbruket (och möjligen övrigt utmarksbruk) kan lyftas fram som exempel på god miljöhänsyn och biologisk mångfald, vilket motiverar stöd från både myndigheter och företag
- En rättvisare fördelning av "turistkronan" ger ökande sidointäkter
- En plats på "den immateriella världsarvslistan" kan på lång sikt ge tillgång till ekonomiskt stöd för hotade världsarvsvärden
- Bättre samverkan mellan fäbodorganisationer ger en starkare röst utåt.
- Kunskapsutbyte mellan olika myndigheter skapar större förståelse för vikten av att fäbodbrukets livsutrymme inte beskärs ytterligare utan hellre behöver vidgas.

Hot

- "Handens kunskap" går förlorad då äldre brukare dör
- Fäbodbrukets sedvanerätt till bl a utmarksbete begränsas ytterligare
- Ökat rovdjurstryck omöjliggör skogsbete
- Det genetiska urvalet hos lantrasdjur utarmas genom utslaktning och går under den kritiska massa som krävs för bevarande
- Lantrasernas bevarande "in situ" (i sin naturliga miljö) omintetgörs
- Ogenomtänkta turismsatsningar utarmar autenticiteten i fäboddriften
- Inre konflikter försvagar fäbodrörelsens röst i samhället
- Fortsatt fragmenterad syn på fäbodbruk leder till att livsrummet krymper ytterligare

Ett nätverk för sammanhållen myndighetsutövning

Som vi visat ovan kan en enskild fäbodbrukare behöva förhålla sig till närmare 20-talet olika myndigheter, med sinsemellan mycket olika infallsvinklar. Ur jordbruksekonomisk eller turistisk synvinkel kan fäbodbrukaren få råd eller förelägganden om åtgärder som går stick i stäv mot antikvariska eller biologiska målsättningar.

En viktig målsättning med etablerandet av ett kompetensnätverk är att verka för en samlad, allsidig och kunskapsbaserad syn på fäbodbruket från svenska myndigheters sida. Genom koordinering av

resurser som redan finns på olika håll kan man skapa "En Dörr In" till samhällets funktioner för fäbodbrukaren liksom för andra former av utmarksbrukare.

Ett exempel på hur centrat skulle kunna arbeta kan beskrivas så här:

"En ung lantbrukare står i begrepp att ta över ett lantbruk som traditionellt innehållit ett inslag av fäboddrift. Han ser en möjlighet att dryga ut jordbrukets ekonomi genom att utveckla en turistisk verksamhet där turister övernattar på fäboden och får lära sig mer om fäbodbruk förr och nu.

Kompetenscentrets koordinatör samordnar ett möte med t ex en lantbrukskonsulent från LRF, en antikvarie från länsmuseum, en inspektör från kommunens miljöskyddskontor och en turismutvecklare från kommunens näringslivskontor. Eventuellt har koordinatören själv någon av dessa funktioner. Dessa besöker vid ett gemensamt möte fäboden, där den unge bonden redogör för sina planer.

Turismutvecklaren föreslår modernisering av några av fäbodens stugor för att ge turisterna bättre komfort. Antikvarien har studerat museets källor, redogör för vad som är känt om fäbodens historiska användning, påtalar byggnadernas antikvariska värden och att exteriören inte får förändras. De diskuterar saken och enas om att en av byggnaderna har begränsade antikvariska kvaliteter invändigt och därför kan byggas om till en modern servicebyggnad, med en diskret utbyggnad på baksidan.

Miljöskyddsinspektören har betänkligheter mot att låta turisterna delta i mathanteringen. Turismutvecklaren och antikvarien lyfter fram det pedagogiska och turistiska värdet av lärande och deltagande turism. De beslutar att ett särskilt program skall arbetas fram med noggranna hygieniska säkerhetsföreskrifter och där turisternas medverkan begränsas till utvalda, mindre känsliga moment.

Lantbrukskonsulenten och miljöskyddsinspektören ser över djurstallarna och rådgör tillsammans med bonden om vilka åtgärder som är nödvändiga för ett gott djurskydd.

Kompetenscentret erbjuder jordbrukaren möjligheter till fortbildning genom ett utbud av kortare kurser (förelagda till jordbrukets lågsäsong) samt kontakt med en "mentor", en äldre fäbodbrukare som genom personliga besök och telefonsupport delar med sig av handfasta tips och råd. Jordbrukaren får också en lista över avbytare i närområdet som har genomgått fäbodutbildning.

Kontakt erbjuds också med lokala intresseorganisationer i närområdet som arrangerar evenemang och kortkurser för turister och lokalbefolkning.

Turismutvecklaren samordnar guidade visningar på fäboden under vissa veckodagar och tider, vilket minskar trycket vid andra tider. Fäbodens produkter köps regelbundet in för användning vid marknadsföring av regionen t ex på turistbyråer och mässor"

Genom det samordnade besöket slipper bonden avsätta flera olika arbetsdagar för träffar med olika myndighetsföreträdare och redogöra för samma sak flera gånger. Där olika aspekter kolliderar söker samhällets olika experter gemensamt en fungerande lösning istället för att lämna brukaren ensam med huvudbryet att hitta en kompromiss som tillgodoser allas krav. De olika rådgivarna utvecklar sin egen kompetens genom ökad förståelse för aspekter som ligger utanför deras huvudområde. Under diskussionen kan nya affärsmöjligheter öppna sig, som ger sidoinkomster och förbättrar lönsamhet och effektivitet.

Huvudmannaskap – resonemang kring möjliga alternativ

Ett "Utmarkscentrum" som i realiteten består av flera separata verksamheter, sammanbundna i ett starkare nätverk för ömsesidigt stöd, öppnar för flera lokala huvudmän där museer, kommuner, lokala företag och föreningar kan ta ansvar för olika delar. På nationell nivå behövs ett nationellt finansierat nätverk med möjlighet att ekonomiskt och personellt bidra till uppbyggnaden av lokala noder, i första hand på de platser där det sedan förut finns ansamlade resurser att utgå ifrån.

Den misstro mot överheter av olika slag som antytts i texten ovan är en realitet som måste tas i beaktande vid val av huvudmannaskap. Huvudmannen måste ha ett förtroende hos fäbodbrukarkollektivet, ett förtroende som behöver förtjänas fortlöpande genom en öppen dialog.

Centrum för Biologisk Mångfald (Uppsala Universitet och Sveriges Lantbruksuniversitet) har redan idag ett regeringsuppdrag kring biologisk mångfald och bedriver programmet NAPTEK, som initialt har finansiering t o m 2011. CBM framstår därför som en möjlig huvudman för ett fäbod-/utmarksnätverk. Den delvis utåtriktade och aktiva roll vi tänker oss ligger dock utanför det nuvarande regeringsuppdraget och utanför den roll som universiteten normalt har. En möjlig lösning är att regeringsuppdraget till CBM omformuleras inför perioden från 2012 och framåt (och anslagsnivån höjs), så att ett fäbod-/utmarksnätverk ryms inom det.

Jordbruksverket, Livsmedelsverket, Naturvårdsverket och Djurskyddsmyndigheten samt Länsstyrelserna har alla myndighetsuppgifter som berör fäbod- och utmarksfrågor. Eventuellt kan huvudmannaskapet placeras hos någon av dem, men då i nära samverkan med CBM. Oavsett vilken myndighet som ges huvudansvar för frågan, och vilka som får mer begränsade roller, så behöver det klarläggas genom en översyn av deras respektive regleringsbrev.

LRF, Hushållningssällskapet och Småbrukarna är organisationer som arbetar med lantbruksfrågor och som kanske har tillräcklig storlek för att hållbarhets en verksamhet av det här slaget, om förutsättningar för finansiering finns. Om denna verksamhet passar in i deras profil är dock mera tveksamt.

Fäbodbrukarnas egna riks- och regionala organisationer är för små för att kunna fungera som huvudmän för nätverket på riksnivå. De är dock viktiga som samarbetspartners, som bör medverka i utformning av ett centrum/nätverk samt i de styrgrupper som formeras och när fäbodkonsulenter rekryteras. Det är viktigt att personalen i ett resurscentrum har praktisk erfarenhet såväl som formell/teoretisk kompetens.

En annan möjlig samarbetspartner är det planerade Centrum för landskapsvård i Bråbygden. Även om fokus för detta centrum är natur- och kulturvård bör det finnas stora möjligheter att samverka med detta centrum i många frågor, bl a vad gäller information till och utbildning av personal vid myndigheter, information till allmänheten och även till viss del information till brukare.

Finansiering – resonemang kring möjliga alternativ

Driften av ett utmarkscentrum skulle kunna finansieras direkt från regeringen, till exempel genom en utvidgning av CBM:s nuvarande uppdrag. I huvudsak handlar det om ett nationellt intresse som bör finansieras nationellt, men enskilda kommuners och regioners vilja att medverka i finansieringen kan få betydelse när det gäller lokaliseringen och ambitionsnivån framför allt för de lokala ”noderna”.

Möjligheten till privat finansiering är också viktig. En egenfinansiering från brukarnas egen sida är rimlig, även om småjordbrukens finansiella styrka och de många samhällseliga värdena talar för att man inte kan lämna åt dem att själva finansiera mer än en mindre del av satsningen. Det bör i huvudsak vara direkt kopplat till egenavgifter när de nyttjar nätverkets tjänster för ändamål som ökar deras egen lönsamhet.

De stora skogsbolagen i Sverige bör uppvaktas om möjligheten att medfinansiera ett kompetensnätverk för fåbodbruk. Det starkaste argumentet för ett sådant stöd är att etiska värden får en allt större betydelse i affärslivet. Svensk skogsindustri står under tryck från miljöorganisationer som kritiserar det som uppfattas som skövling av urskogsmiljöer. Ett aktivt stöd till bevarande av de sista genuina fåbodmiljöerna skulle av skogsbolagen kunna användas som ett argument för att visa att de tar sitt ansvar för den biologiska mångfalden.

Möjligheten till finansiering genom Jordbruksverket (främst landsbygdsprogrammet) bör också undersökas, liksom möjligheten till ett utvecklingsprojekt inom EU:s strukturfonder. Dessa kan dock bara omfatta en uppbyggnadsfas, vilket förutsätter att det finns en klar bild av driftsekonomin efter startfasen. Sådana projekt kräver också att det finns beslut om en svensk offentlig medfinansiering.

En särskild aspekt på projektfinansiering är om samverkan med det norska säterbruket kan göra frågan till ett lämpligt område för finansiering i ett InterReg-projekt. Ett problem är att sådana samarbeten styrs av geografiska gränsdrawingar som inte överensstämmer med fåbodbrukets utbredning och därmed kan leda till konstlade avgränsningar. ”Bench-marking” med inte minst norska erfarenheter, men även med andra former av utmarksbruk på en internationell nivå, bör också ingå i kompetensnätverkets uppgifter. Frågan om fåbod/säterbruket som ett immateriellt kulturarv av ett slag som hör hemma på Unescos världsarvslista är en fråga som med fördel kan bedrivas i svensk-norsk samverkan.

Behov av framtida driftsmedel och startinvesteringar

Kompetensnätverket bör ha en bemanning av åtminstone tre olika slag:

En eller flera ***heltidsanställda nätverkskoordinatorer*** som leder nätverkets arbete och arrangerar gemensamma utbildningar och konferenser.

Ett flertal ***deltidsanställda utmarkskonsulenter***. Dessa kan vara befintlig eller nyanställd personal på befintliga organisationer, som på övrig arbetstid arbetar vidare med andra frågor inom sitt kompetensområde. Exempel kan vara lantbruksrådgivare, biologer, turismkonsulenter, miljöskyddsinspektörer, antikvarier etc. Rollen som utmarkskonsulent innebär att man har arbetstid avsatt för att delta i nätverkets gemensamma arbete och inom sin anställning ges utrymme för att

specialisera sig på utmarksfrågor. Utmarkskonsulenterna kan vara finansierade genom extra anslag ur kompetensnätverkets budget *eller* inrymmas i respektive organisations ordinarie budget, eller en kombination av båda. Utmarkskonsulenter skall ha olika inriktning och ha sin fysiska bas på flera olika ställen, och de bör dessutom i hög grad vara mobila.

Ett flertal **timanställda rådgivare**. Dessa bör ha lång praktisk erfarenhet av utmarksbruk och vara beredd att förmedla dessa erfarenheter dels genom telefonrådgivning till mindre erfarna brukare, dels genom medverkan vid nätverkets utbildningar och konferenser.

Det behövs därtill ett budgetutrymme för konferenser, resor, arrangemang, utåtriktad information såsom broschyrer, utställningar m m.

Behov av investeringar. Uppbyggnad av internetlösning. Inköp av utrustning, datorer, samlingar.

Flera lokala/regionala centra. Samtidigt med uppbyggnaden av det nationella nätverket bör man stimulera till uppbyggnad av de lokala noder som nätverket vilar på. Det kan ske genom att säkra nationell medfinansiering till regionala projekt, vars egna insatser också kan växlas upp med EU-medel. De delar av materialet som är virtuellt kan man ges tillgång till via internet och på olika lokala "noder".

På några platser bör man bygga upp permanenta publika utställningar, alternativt utveckla sådana som redan finns. Vi bedömer att acceptansen för någon större nybyggnation är begränsad, oavsett placering. Mer sannolikt handlar det om förhyrning av lokaler och/eller att organisationer som vill samverka medfinansierar genom att upplåta befintliga lokaler.

Möjliga intäkter i driftsfasen? Ett utmarkscentrum är inte möjligt utan samhällsfinansiering, men intäkter via besökarentréer, kursavgifter, försäljning och externa uppdrag kan lämna vissa bidrag till finansieringen. Detta gäller främst de lokala noderna.

Skiss till organisation för ett svenskt utmarks-kompetenscentrum

Svenskt Utmarkscentrum bör organiseras som ett nätverk där huvuddelen av arbetet är decentraliserat till befintliga aktörer på området, som behåller sina kontakter in i respektive organisationer och fungerar som en länk in i dessa. Tänkbara organisationer som bör involveras är t ex:

- Ett urval museer med tonvikt på utmarksfrågor
- Föreningen Sveriges Fäbodbrukare och andra intresseföreningar
- Centrum för Biologisk Mångfald
- Det planerade Centrum för Landskapsvård
- LRF
- Naturskyddsföreningen

- Svenska Turistrådet
- Ytterligare några högskolor/universitet

Förslaget innebär att det skapas ca 10-15 **halvtidstjänster** som "utmarkskonsulenter" i samverkan med ovan nämnda och andra organisationer. Varje utmarkskonsulent tillsätts i samverkan mellan Svenskt Utmarkscentrum och en vårdorganisation. Utmarkskonsulenten skall ha en för nätverket värdefull kompetens i botten, t ex som biolog, lantbruksrådgivare, livsmedelstekniker, turismrådgivare, antikvarie, eller ha lång praktisk erfarenhet t ex som fäbodbrukare. I samtliga fall skrivs fleråriga avtal med vårdorganisationen med innebörden:

- Svenskt Utmarkscentrum tillsätter och bekostar en halvtidstjänst, men vårdorganisationen garanterar konsulenten en möjlighet till heltidssysselsättning genom att erbjuda en kompletterande halvtidstjänst inom sitt eget kompetensområde.
- Organisationens tillhandahåller mot viss ersättning en fullt utrustad arbetsplats med dator, telefon etc, som kan användas i den anställdes båda roller, sin vanliga roll och den som utmarkskonsulent.
- Konsulenten ges tillfälle att delta i det nationella nätverkets kunskapsuppbyggnad genom deltagande i nätverksträffar, fortlöpande kontakter över nätet, egen input genom forskning, skrivande, föreläsningar, rådgivning etc. Konsulenten får också ansvar för att medvetandegöra och fortbilda sin egen vårdorganisation i utmarksfrågor.

Konstruktionen skapar en vinna-vinna-situation för alla inblandade:

- **"Vårdorganisationen"** får 50% av lönen och vissa fasta kostnader för en av sina medarbetare betald av en extern finansiär. Medarbetaren får genom arbetet som utmarkskonsulent en kompetensförstärkning och tillgång till ett nätverk som kommer vårdorganisationen tillgodo i form av ökad kunskap som kan spridas vidare internt.
- **"Svenskt Utmarkscentrum"** får till bara en halv lönekostnad tillgång till hela den kunskap och kompetens som utmarkskonsulenterna byggt upp inom ett brett fält av specialiserade områden. Via konsulentens interna arbete engageras och stimuleras även andra medarbetare inom vårdorganisationen att stärka utmarksbrukets förutsättningar. Kunskapen och förståelsen sprids på ett naturligt sätt.
- **"Utmarkskonsulenten" själv** får mer varierande och självständiga arbetsuppgifter, och tillgång till en spännande personlig kompetenshöjning.

Mot denna konstruktion kan invändas att det blir ett dubbelkommando där den enskilde har två arbetsgivare/chefer, som var för sig gör anspråk på arbetstiden och ibland har motstridiga ekonomiska intressen. Vissa arbetsuppgifter går in i varandra, varför inte ens noggrann tidredovisning kan skapa millimeterrättvisa. Tid avsatt för kompetensutveckling kommer t ex i många fall båda rollerna till godo. Förvisso kan det uppstå konfliktsituationer som bara kan lösas om de tre berörda parterna visar stor flexibilitet. Men samverkansvinsterna är så stora att de borde motivera alla parter att söka konstruktiva lösningar.

En del myndigheter har redan utmarksfrågor som en så tydlig del av sin verksamhet att där redan finns personal särskilt avdelad för de frågorna. För att nätverket skall vara dynamiskt behöver det också ha nära kontakt med nyckeltjänstemän från t ex:

- Jordbruksverket
- Några länsstyrelser
- Naturvårdsverket
- Livsmedelsverket

Viktigt är att regeringen i samband med att man avsätter medel till skapandet av Utmarkscentrum också ger instruktioner till berörda statliga verk att visa samarbetsvilja och avsätta tjänstemannatid till medverkan i nätverket.

Utöver de halvtidsanställda utmarkskonsulenterna är det viktigt att de personer som har praktiska kunskaper tas till vara som kunskapskällor. Utvalda **praktiker** med stor kunskap bör beredas möjlighet att på arvoderad tid delta i nätverksträffar för att tillföra sin kunskap, arbeta med remissvar etc och fungera som mentorer för mer oerfarna kolleger. Dessa praktiker bör arvoderas på timbasis.

Med denna decentraliserade modell krävs bara ett mindre centralt kansli, som förslagsvis skulle kunna vara lokaliserat på Centrum för Biologisk Mångfald. Kansliets chef har personalansvar för halvtidskonsulenterna och har kontakt (vid behov förhandlar) med deras respektive värdorganisationer, samt samordnar praktikerna och uppdaterar årligen omfattningen av det antal timmar de arvoderas för. Därutöver behövs en eller helst två person(er) som har till huvuduppgift att koordinera utmarkskonsulenternas interna nätverk, kompetensutveckling och utåtriktade arbete. Ett fungerande nätverk kräver att konsulenterna möts fysiskt till flerdagskonferenser ett par gånger per år, delvis i slutet grupp och delvis i utåtriktade konferenser med föreläsningar och debatter för intresserad allmänhet. (En av dessa årliga konferenser bör t ex kunna anordnas i nära samverkan med fäbod- och andra utmarksbrukarorganisationer och kan utgöra en vidareutveckling av den nuvarande årliga "Fäbodriksdagen"). En tät kontakt via det internetbaserade nätverket är också viktig för att konsulenterna skall utgöra en fungerande grupp och kunna dra maximal nytta av varandras specialkompetenser.

Svenskt Utmarkscentrums utåtriktade arbete mot allmänheten skulle bedrivas vid ett mindre antal lokala "noder". Dessa bör utses genom ett slags "koncessionsförfarande" där befintliga organisationer ansöker om att få bli ett lokalt utmarkscentrum och beskriver hur de skulle vilja bedriva arbetet utifrån sin befintliga verksamhet och de planer till nysatsningar man presenterar. De utvalda noderna får sedan en avtalad årlig medfinansiering till sin verksamhet.

Nedan följer en skiss till en kostnadsbudget per år. Med ytterligare resurser skulle nätverket kunna bli mer omfattande och kraftfullt.

Centralt kansli (2 tjänster, lokal m m)	1,5 milj
10 utmarkskonsulenter 0,5 á 300.000	3,0 milj
Praktiker, resor och arvoden	1,0 milj
Konferenser, arr och resor	0,2 milj

Medfinansiering till ca 5 lokala noder á 400.000	2,0 milj
Produktion av böcker, broschyrer, utställningar etc	0,5 milj

Totalkostnad **8,2 milj/år**

Av denna årliga driftskostnad på drygt 8 miljoner bör ca 6 miljoner kunna utgöras av ett projekt som medfinansieras ur EU:s Jordbruksprogram med (sannolikt) 40%. Medfinansieringen till de lokala noderna (2 milj) bör dock läggas utanför detta projekt, då den statliga finansieringen till dem kan växlas upp mera effektivt mot EU-medel på den lokala nivån, som exemplet nedan visar.

I projektgruppen har förts resonemang om möjligheten att genomföra tankarna även med ett mindre anslag. Med fem halvtidskonsulenter, tre lokala noder och ett bantat centralt kansli skulle kostnaderna kunna pressas ner mot femmiljonersstrecket. Det vore bättre än ingenting, men en sådan organisation skulle vara mer sårbar och få svårare att uppnå tillräcklig förankring och acceptans bland brukarna själva.

Exempel på en möjlig lokal nod: Fäbodcentrum Ljusdal

Ljusdalsbygdens museum bygger upp en permanent fäbodutställning i Ljusdal. Utöver en halvtids utmarkskonsulent anställd av Svenskt Utmarkscentrum, avsätter museet ytterligare 1,5 tjänst av sin personal för fäbodfrågor. Man fortsätter och utvecklar sin sommarkursverksamhet på fäbodvallen Näsvall. Man inrättar en forskarsal med några datorer, prenumerationer på relevanta databaser etc och ett referensbibliotek med fäbodlitteratur. Man marknadsför sig mera riktat som ett Fäbodcentrum.

Verksamheten kan beräknas omfatta ca 1 milj kr av museets årliga budget, men det går inte att särskilja exakt var gränsen går mot museets övriga verksamhet. Museets budget förstärks med 400.000/år genom uppdraget som lokal nod åt Svenskt Utmarkscentrum, och därtill kommer värdet av att halvtidstjänsten som utmarkskonsulent är lokaliserad till Ljusdal.

Under de tre första åren kan dessutom delar av det statliga anlaget från Utmarkscentrum användas som nationell medfinansiering i ett EU-projekt som finansierar den initiala uppbyggnaden av den permanenta utställningen, forskarsalen och referensbiblioteket. För detta söks ytterligare offentliga anslag från Ljusdals kommun och Region Gävleborg, samt finansiering ur EU:s strukturfonder. Ett räkneexempel:

Kostnader	2012	2013	2014
Uppbyggnad av Fäbodcentrum i Ljusdal	1.000'	1.000'	1.000'
Finansiering			
Svenskt utmarkscentrum, del av "lokalnodsanslaget"	300'	300'	300'
Region Gävleborg	100'	100'	100'
Ljusdals kommun	100'	100'	100'
EU-finansiering genom projektstöd 50%	500'	500'	500'
Summa finansiering	1.000'	1.000'	1.000'

En förutsättning för detta är att "lokalnodsanslaget" ovan inte redan växlats upp med EU-medel på den statliga nivån. Delar av lokalnodsanslaget måste också undantas för kostnader som inte är stödberättigade inom strukturfonden, t ex därför att de kan definieras som löpande drift.

Andra lokala noder skulle kunna organiseras och finansieras på likartat sätt, men det måste bygga på lokala förutsättningar och arbetas fram på respektive plats. Vi lägger därför i den här förstudien inga konkreta förslag. Givetvis måste även Ljusdals förslag till lokal nod utsättas för en jämförelse med andra alternativa förslag.

Hela förutsättningen för den övriga utvecklingen enligt förslaget är att regeringen faktiskt beslutar att anslå minst fem, hellre 8-10 miljoner kronor per år för utvecklingen av ett kompetenscentrum för fäbod- och utmarksbruk. Fäbodbrukets intresseorganisationer bör försöka göra detta till en valfråga i riksdagsvalet 2010. Några beslut förrän tidigast 2011 är dock knappast att vänta, varför ovanstående budget startar med 2012. En ansökan om EU-medel har en beslutsprocess på minst sex månader, där svensk statlig, regional och kommunal finansiering behöver vara beslutad under den tidigare delen av processen.

Delsbo 2010-03-30

Roland Hamlin, Hamlin Eldsjälavård

www.eldsjalavard.se

Följande bilagor ingår inte i denna tryckning men finns tillgängliga på internet bl a på www.naptek.se eller www.eldsjalavard.se.

Bilaga 1 Vision av ett framtida kompetenscentrum, Kelvin Ekeland.

Bilaga 2 Status och trender för lokal och traditionell kunskap i Sverige, CBM.

Bilaga 3 Historiskt kunskapsmaterial om fäbodbruk i Gävleborg, Ljusdalsbygdens museum.

Fäbodland – ett brett kompetenscentrum

berättat av Kelvin Ekeland, våren 2009

Ett utvecklat kompetenscentrum planeras vid Ljusdalsbygdens museum och detta centrum, Fäbodland, skall vara ämnat för forskning, utbildning, dokumentation, popularisering av och förmedling av kunskaper om traditionellt bruk och framtida långsiktigt och ekologiskt hållbar användning av biologisk mångfald. Målet är att stödja och följa en ekonomisk, ekologisk och social utveckling av det närmaste fäbodområdet, men förmedlingen skall ske så att kunskapen är överförbar och intressant även i ett brett regionalt, nationellt och internationellt perspektiv. Det viktiga för skapandet av Fäbodland, ett nationellt centrum, är att det finns en fast fysisk punkt som kan markeras på en karta och ges en adress. Man skall kunna ta sig dit och hitta en reception och en levande människa som kan ta emot de frågor som finns och vägleda fram till tillfredsställande svar. Sedan är det i det egentliga projektet man ska ta reda på hur detta kan se ut och hur det kan förverkligas.

Det är ett team som arbetar vid Fäbodland, dels sådana som är direkt anställda för personligt mottagande av besökare/ kunder, dels sådana som ingår i ett oändligt nätverk ur vilket svaren hämtas. Det är i projektet man ska definiera vilka bärande linor och signaltrådar som är mest betydelsefulla i nätet samtidigt som man bildar sig en uppfattning om hela konstruktionen.

De som kan få sin utkomst där är i första hand de som arbetar där. Det är tänkbart att en del av dessa för närvarande finns någon annanstans men befinner lämpligare att lokalisera dit. Det får projektet ta reda på. Dessutom kan Fäbodland inspirera och förmedla sådan kunskap att nya arbetstillfällen bildas, såväl genom nyetablering, som genom utveckling av befintliga företag. Och att arbetstillfällen bevaras genom att kunskap som tillförs hindrar avveckling av företag. Det får huvudprojektet ge anvisning om.

Den främsta målgruppen för Fäbodland är de som lever och verkar i Ljusdalsbygden, men också i hela Gävleborgs län och i regionen (fäbodbältet/de södra Skogslänen). Syftet gäller främst förvaltning. Förvaltningen gäller de värden som skall bevaras för att hålla en bygd vital. Syftet inte är egennyttigt, utan dessutom avsett att använda bygden som ett exempel med mycket breddad horisont. När det gäller lokal förvaltning av speciella och komplicerade värden är bristen ofta avsaknad av den kompetens, som rätt kan förklara de sammanhang som format värdena och de faktorer som måste beaktas för att värdena ska kunna bestå och stärkas. Detta kan kompenseras med bredd. Ju fler parter som samverkar, desto mer framgångsrika blir åtgärderna.

Här är ett kompetenscentrum av modell Fäbodland en viktig resurs. Grunden finns redan i Ljusdalsbygdens museum. Ett utvecklat kompetenscentrum specialiserat på ett områdes utmärkande värden och verksamheter behöver knytas till andra sektorer och områden för att skapa en nödvändig bredd och helhetssyn. Samverkan och integrering är också en fråga om ändamålsenlig hushållning med knappa resurser. Allianserna kan vara både geografiska, tematiska och kompletterande: Det finns många parter i detta samspel. Några exempel: Rovdjurscentrum och Järvzoo i Järvsö, naturbruksgymnasierna i Ljusdal och Bollnäs, skolväsendet i övrigt, kommunala informationsplatser för "Världsarv Hälsingegårdar", Ovanåkers biosfärområde, Ekomuseum Skogsriket i Hudiksvall o.s.v.

En viktig del av ett kompetens- eller kunskapscentrum är att etablera, formera och upprätthålla kontakter med forskarvärlden och inspirera till studier och arbeten i området eller som gagnar verksamhetens syfte. Ett centrum ska också ha en tolkande funktion mellan myndigheter, institutioner eller andra offentliga organ och de företagare och brukare som är aktiva i bygden.

Verksamhetsområdet är främst frågor som rör funktioner och yttringar utmärkande för de södra Skogslänen, det vill säga Västernorrlands, Jämtlands, Dalarnas, Värmlands och Gävleborgs län.

Samsyn och samarbete inom natur- och kulturmiljövård och regional och lokal utveckling är till nytta för alla parter i Fäbodland. Traditionellt har förvaltningen av natur- och kulturvärden hanterats uppifrån av centrala och regionala tjänstemän medan strävan och framgången för lokal verksamhet varit mer påtaglig, om än inte fullständig, då det rör bygdeutveckling. Hos lokala aktörer finns en känsla för den plats där man lever och en vilja att förvalta de värden som finns där, från tidigare generationer till kommande. Detta ingår i strävan att värna lokal samhällsservice och lokal administration. Fäbodland kan ge modeller för lokal förvaltning.

Lokalt förvaltarskap är en möjlighet att stärka engagemanget i det lokala samhället genom att ansvaret för besluten hamnar närmare bygdens folk. Ett kunskapscentrum är det instrument som behövs för att de beslut som tas är väl underbyggda. Överföringen av information mellan befolkningen i bygden och de som svarar för centret är uppgiftens kärnverksamhet. Det är dessutom den processen som gör arbetet vitalt och meningsfullt. Närheten till kunskap är ett bra sätt att komma förbi de störningar och missförstånd som lätt uppstår vid förmedling från centrala och regionala myndigheter. Kunskapen blir allmän och egna erfarenheter får plats i en större helhet. Med ett centraliserat förvaltningsansvar följer lätt såväl känslor av kränkningar och oförrätter, som en passivisering av dem som lever där bevarandevärdena finns. Bygdens folk är i hög grad delaktiga i dessa värden. Genom att tillåta den lokala befolkningen att behålla och stimulera sin kompetens genom ett eget ansvar kan både förmåga och självkänsla stärkas. Markernas mångfald är beroende av mångfalden av ägare och brukare, som vill vårda och förvalta sitt natur- och kulturarv till något ännu bättre.

Ett populärt och säljande namn på en sådan anläggning som skisserats är "Fäbodland", även om det i realiteten kommer att röra sig om förmedling av en mycket bredare kompetens än namnet antyder. Det reella utbudet torde emellertid ganska snart befästas av dess användare.

Processen för etablerande av ett center kräver framförhållning och projektdisciplin. Inget hindrar dock ett omedelbart programarbete och insamlande av den kunskap som krävs. Uppgiften är att analysera behovet av lokaler och upprätta program som grund för gestaltning och projektering. Vidare behövs en inventering för att se om någon befintlig lokal finns som är lämplig att anpassa för ändamålet. Om ingen sådan finns måste analyser göras om lämplig plats, gestaltning och innehåll för nyetablering. Idéer kan fås från etablerade anläggningar.

Eldrimner är ett nationellt resurscentrum för småskalig och hantverksmässig förädling av livsmedel. Ett nationellt kontaktnät ska bildas. I uppdraget ingår också att inspirera till och utveckla regionala centra för lokal och småskalig produktion, marknadsföring och försäljning. Även frågor som rör turism och besöksnäring ska ingå. Finnkulturcentrum i Torsby och Rovdjurscentret De 5 stora i Järvsö är andra exempel. Viltskadecenter i Grimsö är också en intressant part, men har mer officiell karaktär.

För kunskapstillförsel behövs en systematisk forskning, övervakning, utbildning och fortbildning. Forskningsprogrammet ska ställa frågan: Hur kan vi bruka naturresurser samtidigt som de bevaras? För Fäbodland kan forskning ske främst om traditionell kunskap och bruket av biologisk mångfald. Här kan tänkas allt från dokumentation och enkla studier som kan utföras inom grund- och gymnasieskolan till avancerad forskning utförd av internationella specialister. En koppling till etnobiologi och lokalbefolkningars kunskapsskatt samt ett tvärvetenskapligt anslag är viktig. Koordinationen av verksamheten bör ske från kompetenscentret.

Det lokala, kulturhistoriska Ljusdalsbygdens museum har traditionellt en verksamhet inriktad på de areella näringarnas historiska betydelse och en praktisk tillämpning genom det etablerade samarbetet med SFI och verksamheten vid museets fäbod Backgårds på Näsfall (se PM 2008-10-21). En samordning mellan den museala verksamheten (samt skolan) och sådan forskning och förmedling som behövs för att skapa helhetsbilder av hävdvunnet resursutnyttjande kan ha flera fördelar, inte minst i samband med uppbyggandet av ett kompetenscentrum och andra insatser för spridning av

dokumenterad kunskap. Här framstår en införlivande av Ljusdals kommunala informationsplats för ”Världsarv Hälsingegårdar” som självklar.

Fäbodland kan och bör, trots sitt namn, rymma mycket mer än kunskap om fäbodkultur. Frågor som rör traditionellt småskaligt jordbruk i skogsbygd och dess många binäringar och extrasysslor har många beröringspunkter med fäbodjordbruk, liksom med annat småbruk, fjällnära jordbruk och finnkultur. Skogslänens agrara historia är ett fängslande fält.

Därför är det lämpligt att verksamheten i Fäbodland integreras som en del av NAPTEK, ”Nationellt program för traditionell ekologisk kunskap”, vilket etablerats med Centrum för biologisk mångfald som ansvarig institution. Det är lämpligt att denna verksamhet, i en kommun som Ljusdal, i lämplig omfattning lokaliseras med närhet och direkt tillgänglighet till de traditionella, lokala samhällenas hela kultur. Så underlättas också förståelsen för och insikten om bevarande av kunskap in situ, det vill säga där den skapats.

En viktig del av Mångfaldskonventionen, särskilt artikel 8j, handlar om bevarande in situ och spridande och skydd av traditionell kunskap. Dokumentation, systematisering och analyser samt populär och vetenskaplig publicering och annan redovisning är viktiga för att skapa intresse för bevarande och spridande av traditionell kunskap bland allmänhet, myndigheter, politiker och traditionsbärare. En annan viktig punkt är att stärka och respektera den traditionella kunskapen och traditionsbärarnas roll i samhället och värdet av det hållbara bruket av biologisk mångfald. Det så kallade ”immateriella kulturarvet” är viktigt.

Centralt finns lokalbefolkningens hemkänsla, medverkan och förfoganderätt. Här deponerar man kunskaper och erfarenheter och här tar man del av andras vetande och visdom. Här umgås man. Här blir man berikad.

Det finns också ett uttalat behov av att göra ”lokalsamhällenas” kontakter med myndigheter lättare. Bland annat har ett uppenbart behov av ett kunskapscentrum redovisats för förklaring av ekonomiska system och verksamhetsområden där fäbodkulturen är en del. Många samhällssektorer och politikområden påverkar förutsättningarna för fäbodbruk. Utom natur- och kulturmiljö är livsmedelshygien, djurskydd och arbetsmiljö sådana områden.

Ett fäbodcentrum bör i sin förmedlande del vara opartiskt, nationellt och ha en primär funktion som tolk och vägledare i kommunikationen mellan fäbodbrukare och företrädare för olika myndigheter. Ett väl fungerande centrum ska samla kompetens och förmedla kunskap och information i olika riktningar, såväl till brukare som till myndigheter och allmänhet, och långsiktigt främja en hållbar fäbodkultur i landet. Till detta Fäbodland borde som ett led i detta även all officiell information till och om fäbodbruket koncentreras genom en utvecklad samverkan mellan berörda myndigheter och institutioner.

En viktig del för en anläggning som Fäbodland är den publika delen vilken förstärker museets uppgift. I mötet med människor kan kunskap vara en attraktion. Genom att reflektera över skillnader mellan då och nu, och andra människors situationer och förutsättningar, blir det tydligt att historia inte bara är dåtid, utan i hög grad nutid och framtid. Vi är alla delaktiga, vi formar våra liv och påverkar framtiden, det som sedan skall bli historia.

Ljusdalsbygdens museum har en hemsida, www.ljusdalsbygdensmuseum.se/ som behöver förstärkas med direkt sökning under rubriken ”Fäbodland” eller liknande. Internet är en attraktiv sökhjälp då det gäller såväl kunskap som rekreationsmöjligheter. En webbplats, www.fabodland.ljusdal.se/ med allsidig information är viktig. En egen webbmaster för platsen är angelägen. Integrering med museum, skolor och näringsliv är angeläget. Inriktningen bör främst vara mot tre grupper: barn, turister och småskaliga skogsjordbrukare. Möjligheter till fördjupad kommunikation via E-post är central.

Resursen för en hållbar turism av hög kvalitet är attraktioner med ett bestående värde, som lyfts fram, förklaras och sätts i ett ekologiskt och ekonomiskt sammanhang samt görs tillgängliga på olika sätt i

kompetenscentret. Då blir det verkliga mötet mer innehållsrikt och nyanserat. För turismen är en breddad kunskap om landskapet nyckeln till den port som leder ut till upptäckter och upplevelser, som också i hög grad kan vara fysiska; upplev genom praktiskt arbete. Prestationer i form av vandringar och färder på vatten har sina lockelser.

Lokalt anknutna ”varumärken” hjälper till att ge lyskraft och bidrar positivt i lanseringen. Till denna hör även tillhandahållande av bygdens produkter och att visa vägen till gårdar och andra producenter med egen försäljning. Hit hör också områdets övriga alster och konstnärliga uttryck; hantverk, arkitektur, bildkonst, litteratur och musik är viktiga.

Varje anläggning av detta slag bör söka sin egen bild eller framtoning; den profil som, fastän det är högst seriöst, ändå skiljer verket från vardagen och gör att folk talar om det mer än i förbigående. Skogen, Fäbodland, ”Skoje-Karis rike”, är ett välförsett område att söka i.

./.

Utredning av status och trender rörande lokal och traditionell kunskap i Sverige

Tunón, H., Byström, M., Dahlström, A., Iwarsson, M. & C. Warmark. 2009.
Utredning av status och trender rörande lokal och traditionell kunskap i Sverige.
Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

Sammanfattning

Inom Konventionen om biologisk mångfald (CBD) ombeds parterna (dvs de länder som undertecknat konventionen) att kontinuerligt avge rapporter om "status and trends regarding the knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities, relevant to the conservation and sustainable use of biodiversity". Avsikten är att visa på vilket sätt de olika länderna arbetar med lokal och traditionell kunskap och vilken utvecklingen är för traditionsbärarna. Den grundläggande tanken är här att bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald kräver ett nytt tänkande. Nytt i mening att vårt samhälle under de senaste hundra-hundrafemtio åren har gått från en mera jordnära natursyn om omgivningen och känslan att naturen innehar styrande begränsningar till att helt förlita oss på fossilt bränsle och teknologiska lösningar och att vi nu är tvungna att återigen fundera över de naturgivna förutsättningarna för vår gemensamma framtid. Ursprungliga och lokala samhällen med livssätt nära naturen bedöms ofta ha ett mer hållbart förhållande till de lokala biologiska resurserna än de flesta av oss andra i det västerländska samhället. Vårt distanserade förhållande till naturen och livsmedelsproduktionen som vi i dagens urbaniserade samhälle har också lett till att vår förståelse för och syn på naturen har förändrats. I de områden där traditionella värderingar och regler lever kvar i form av byalag, fåbodlag och fiskelag råder fortfarande en lokal respekt för de lokala biologiska resurserna, vilket kan härledas av ett mer direkt beroende av de lokala resurserna. Då har man relativt goda förutsättningar för ett bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Detta är ett behov som ökar i och med klimatförändringarna och det överutnyttjande av många ekosystemtjänster som pågår världen över. Ett hänsynstagande till lokal och traditionell kunskap är sannolikt en förutsättning för att uppnå ett långsiktigt hållbart samhälle.

De nationella rapporter om "status and trends" har ofta i relativt positiva ordalag formulerat vilka åtgärder som genomförs för att "respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald" i enlighet med artikel 8j i CBD. Trots dessa positiva skrivningar är det sannolikt att de många länder skulle bli tvungna att redovisa många "sura gubbar" om man analogt med Miljömålsrådet skulle använda gubbar för att redovisa trenderna för lokal och traditionell kunskap och lokalsamhällen med traditionella livssätt. Fortfarande har de flesta länder en samhällsutveckling och en myndighetsförvaltning som inte värdesätter eller visar praktisk hänsyn till lokal och traditionell kunskap. Detta är också en beskrivning av situationen i Sverige. I propositionen "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" (2004/05:150) skrivs rörande det sextonde miljö kvalitetsmålet "Ett rikt växt- och djurliv" att man i ett generationsperspektiv bl a ska uppnå att:

Samhället och dess medborgare har en bred kunskap om och förståelse för vikten av biologisk mångfald. Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt

Detta ledde också fram till att den svenska regeringen fattade beslut om att uppdra år Centrum för biologisk mångfald (CBM) att inrätta ett *nationellt program om lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart*

nyttjande av biologisk mångfald och att driva detta under perioden 2006–2011 (beslut M2005/6448/Na59). Detta har kommit att kallas Naptek (*Nationellt program för traditionell ekologisk kunskap*). Inom Naptek har en mängd insatser genomförts inom många olika områden. Arbetsuppgifterna enligt regeringsbeslutet var att programmet skulle innehålla följande element:

- i) kartläggning och dokumentation,
- ii) åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap,
- iii) spridning av lokal och traditionell kunskap till vissa målgrupper som t.ex. brukare av biologiska resurser och myndigheter, samt
- iv) stimulera forskning

Under våren 2006 blev Centrum för biologisk mångfald i samråd med Sametinget tematisk fokuspunkt för frågor rörande "traditionell och lokal kunskap". Detta förpliktigar till granska det nationella genomförandet av arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j, vilket denna utredning delvis kan betraktas som. Den markerar också utvecklingen för lokal och traditionell kunskap i Sverige under de cirka fem år som gått sedan utredningen (Tunón 2004).

Rapporten inleds med en skildring av med en inledning som skildrar ett urval av de relevanta skrivelser som har betydelse för frågan lokal och traditionell kunskap. Därefter beskrivs fördjupade delutredningar rörande lokal och traditionell kunskap inom fyra områden:

- 2. *Myndighetssfären och regelverken,*
- 3. *Forskning & forskningsfinansiering,*
- 4. *Pedagogik & utbildning och*
- 5. *Ideella initiativ.*

2. Myndighetssfären och regelverken

En enkät skickades till ett urval av de statliga verken samt till våra länsstyrelser för att bl a avgöra hur man hanterade skrivningen: "Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt" som återfinns i det sextonde miljömålet. Myndigheterna responderade att det saknades en definition av vad "traditionell och lokal kunskap" faktiskt är. Enkäten inbegrep frågor hur man förde dialog med lokalsamhället och hur man värdesatte lokal och traditionell kunskap i sin myndighetsutövning. Svaren varierade högst väsentligt beroende på vilken myndighet det var som uttalade sig. Generellt var merparten av de statliga verken och länsstyrelserna positivt inställda till folklig kunskap och hyste intresse av att ta hänsyn till den. Det förefaller som om det föreligger en begreppsförvirring mellan lokala samråd i största allmänhet och hänsynstagande gentemot "traditionell kunskap" utifrån det specialiserade perspektiv som återfinns i mångfaldskonventionens artikel 8j, dvs inte vilka "lokalsamhällen" som helst utan enbart "lokalsamhällen med traditionella livssätt relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald". Svaren visade också skillnader över hur angeläget olika myndigheter tyckte att det var att fördjupa sig ytterligare i frågan. Parallellt med "myndighetsenkäten" skickades en liknande enkät till naturbrukare av mer traditionellt slag för att få motpartens syn på myndigheternas svar. De brukare som besvarade enkäten framhöll att de i sin näring ansågs sig vara beroende av traderad kunskap från tidigare generationer samt egna praktiska erfarenheter. Man upplevde generellt att personal vid myndigheterna ofta mästrade och framhöll att de visste bättre, vilket särskilt gällde yngre personer utan egen erfarenhet på länsstyrelserna.

Man framhöll att myndighetsutövningen byggde på misstro och ett behov att kontrollera brukaren. Man angav att det sällan finns utrymme för dialog. Därför rekommenderade man fortbildning för myndigheterna i klokskap och omdöme.

Brukarna angav i sina svar att de ansåg sig ha mer kunskap än tjänstemännen på myndighet och det föreföll generellt sett vara en motsatt bedömning från myndighets håll. Banverket och Boverket framhöll att det var den gemensamma kunskapsbasen som var viktigast. Skogsstyrelsen menade att det ofta skilde mycket från fall till fall. Jordbruksverket poängterade att de var en expertmyndighet och därmed "ofta" hade större kunskap än lokalsamhället. Länsstyrelserna menade att det var svårt att ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap i ärenden som berörde landsbygdsprogrammet och dess regelverk. Det är sannolikt så att myndigheterna här håller sig på ett mer generellt plan i resonemanget medan brukarna reflekterar över sina egna lokala förhållanden. Detta gör det värt att framhålla att vetenskaplig kunskap ska vara generaliserbar och allmängiltig medan traditionell kunskap ofta är platsbunden. Flera av myndigheterna konstaterar att den främsta svårigheten att ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap är att den i många fall är osynlig eller åtminstone svåråtkomlig för tjänstemännen. Utifrån detta efterlystes metoder att ta tillvara kunskapen på det lokala och regionala planet. Från brukar håll upplevdes det att dagens hänsynstagande till och användning av lokal och traditionell kunskap är otillräcklig. Generellt kan man säga att den klyfta som finns mellan "myndighet" och lokalsamhälle bör överbryggas för att skapa en ökad acceptans för myndighetsutövningen.

Ett av Napteks uppdrag är att försöka finna vägar att bibehålla lokal och traditionell kunskap in situ, dvs ett praktiskt bevarande i sin fullständiga kontext. Ett allvarligt hot mot bibehållande är naturligtvis ett kontraproduktivt regelverk. Det fanns således fog att efterfråga upplevelser av konflikter mellan regelverken och lokalt naturbruk. Myndigheterna konstaterade att konflikter förekom, men inte särskilt mycket. Däremot framhöll 85 % av brukarna att det förekommer motsättningar mellan regelverken och deras lokala naturbruk och 77 % såg ett behov för förändringar av regelverken.

Alla statliga verk utom Fiskeriverket såg ett värde i någon form av stöd att hantera lokal och traditionell kunskap. Man efterfrågade olika sammanställningar på kopplingen mellan traditionell kunskap och biologisk mångfald. Skogsstyrelsen framhöll behovet av att utveckla dialogen med lokala aktörer. Samtidigt som Boverket eftersökte ökad kunskap om lokalsamhällets roll som förvaltare av den biologiska mångfalden. Banverket lyfte behovet av hur man bör göra för att väga lokala värden mot riksintressen utifrån miljömålen. Länsstyrelserna efterlyste en katalog av goda exempel från olika län, metodhandledning till hur man kan arbeta med lokal och traditionell kunskap samt att CBM skulle kunna arrangera ett seminarium om samverkan. Även majoriteten av brukarna kände behov av rådgivning. Flera efterfrågade en hjälp med regelverksdjungeln och två brukare tyckte att myndigheterna behövde upplysning om brukarnas levnadsvillkor och "traditionella och lokala variationer i bruksformer".

Utifrån den pågående nationella processen med revidering av miljömålspolitiken kan man konstatera att det inte finns mycket direkt inriktat på lokal och traditionell kunskap, men relevansen finns ändå kvar. Utifrån de s k "Grundläggande värden och övergripande miljömålsfrågor":

De grundläggande värdena anger vad miljöpolitiken ska syfta till, nämligen att

- främja människors hälsa
- värna den biologiska mångfalden och naturmiljön
- ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena
- bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga
- trygga en god hushållning med naturresurserna.

finns det fog att påstå att "lokal och traditionell kunskap" kan vara en viktig del för att uppnå samtliga dessa fem punkter.

3. Forskning & forskningsfinansiering

Det genomfördes också en enkätundersökning riktad till forskare och forskningsfinansiärer i syfte att kartlägga pågående relevant forskning och försöka identifiera behov. Resultatet visar på många och skiftande behov och uppslag till forskningsfrågeställningar. De flesta forskningsprojekten är inomvetenskapliga och fokuserar på en viss del mellan historia och etnologi å ena sidan och naturvetenskap och hållbar utveckling å den andra. Behoven av kunskap omfattar forskning inom alla definierade huvudområden, liksom metodutveckling i desamma. Här sammanfattas detta i några summerande punkter:

- Hur kan traditionell kunskap dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överföras?
- Metoder för att forska om traditionell kunskap.
- Vad är traditionell kunskap?
- Relationer mellan traditionell kunskap och landskapet (samt dess biologiska mångfald)
- Betydelsen av att använda traditionell kunskap för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (inklusive ekosystemtjänster) inom traditionella såväl som ny former av markanvändning.
- Historisk markanvändning ur olika aspekter (ägorättssystemens betydelse, markanvändningssystemens funktionalitet och ekologiska konsekvenser)

För att skapa grunden till forskning kring lokal och traditionell kunskap behövs en tvärvetenskaplig forskarskola samt ett nätverk för de aktiva aktörer som ägnar sig åt lokal traditionell ekologisk kunskap. Forskarna bedömer att tillgängligt källmaterial samt informanter förekommer i tillräcklig mängd och kvalitet för de flesta frågeställningar. Ett källmaterial som hittills använts mycket sparsamt, men har stor potential i sammanhanget är det biologiska kulturarvet. Med god kunskap om kopplingarna mellan artsammansättning och traditionell markanvändning på växtplatsen kan exempelvis kvarstående växter genom sin närvaro berätta om tidigare markanvändning. Endast ett fåtal forskningsfinansiärer besvarade på enkäten, varför inga stora slutsatser kan dras av nedanstående. En finansiär avböjde att svara med hänvisning till att man endast finansierar naturvetenskap, medicin och teknik, och man tror att enkäten inte är tillämplig för dem eftersom man antar att den främst berör humaniora och samhällsvetenskap. Det kan tydas som att man inte förstår att dessa frågor är i högsta grad naturvetenskapliga och även tekniska.

Ifrån forskarhåll anses det att forskningsfinansiärerna inte prioriterar denna slags forskning och att det är svårt att få medel till den. Man menade bl a att det finns behov att utlysa speciella medel för denna typ av forskning samt speciella tjänstpositioner inom universiteten. Vidare framhölls att det är svårt att etablera tvärvetenskaplig forskning inom universitetet och att fakultetsmedel endast tilldelas ämnesinriktad forskning som passar institutionen eller fakulteten. Tvärvetenskap är i allmänhet helt beroende av full täckning med externa medel.

Det finns relevant forskning inom vitt skilda discipliner som berör traditionell kunskap någonstans i kedjan från människans traditionella nyttjande av arter och landskap, till hållbart nyttjande och naturvård. Den största bristen är att ingen har ett helhetsgrepp som omfattar hela kedjan från lokalbefolkningens traditionella kunskap (eller historisk kunskap) till användningen av denna kunskap i naturvård och hållbart nyttjande av naturresurser samt landsbygdsutveckling. Ett förslag är att man bör sträva efter att inrätta ett forskningsprogram med den övergripande frågeställning: *Hur bör vi använda traditionell/historisk kunskap om nyttjande av arter och landskap i natur- och kulturmiljövården samt för hållbar resursförvaltning?* Detta kräver ett mångdisciplinärt angreppssätt och ny metodutveckling och har samtidigt potentialen att knyta samman forskning inom olika discipliner som är nödvändig för att lösa den övergripande frågeställningen. CBM skulle kunna koordinera ett sådant forskningsprogram och det finns ett antal relevanta samarbetspartners beroende på vilken tematik man väljer.

4. Pedagogik & utbildning

En genomgång av skolans läroplaner visar att det finns tämligen stor frihet att lyfta fram lokal och traditionell kunskap i samband med exempelvis lärande för hållbar utveckling och kulturarvsfrågor i undervisningen. Vi undersökte emellertid inte själva direkt om detta sker i praktiken, men utgår man från bedömningen gjord av andra aktörer inom området så genomförs detta ytterligt sällan. En bedömning är att det handlar om tid-, resurs- och kunskapsbrist, men också om en utpräglad stoffträngsel. För att öka närvaron av lokal och traditionell kunskap i undervisningen bör den vävas in i skolans och Skolverkets arbete med *Lärande för hållbar utveckling*.

Det genomfördes dessutom en enkätundersökning som främst riktade sig till museer, naturum, naturskolor och andra aktörer utanför skolan och deras verksamhet inom området. Där framkom att det pågår oerhört många olika utåtriktade initiativ, men att de ofta är tämligen ytliga och att det främst är inom vissa ämnesområden. Slöjd och hantverk är vanligast representerat. Man konstaterar vidare att det tycks bli svårare och svårare att få tag i personer med praktiskt förvärvade, och fördjupade traditionella kunskaper. Yngre kunskapsbärare besitter främst teoretiska och mer ytliga praktiska kunskaper. Många inom museer, länshemslöjden, naturskolor, naturum och annan liknande verksamhet förutspår att det kommer att bli än svårare att få fram kunskapsbärare till undervisning och att kunskaperna inte i tillräckligt stor utsträckning förs vidare.

Landets museer skulle i större utsträckning fungera som arena för att lära ut praktiska moment inom traditionell kunskap om de hade tillgång till mer resurser för att kunna finansiera ökade kostnader för bl a personal och material som denna typ av pedagogisk verksamhet innebär. Man behöver mer personal, såsom museipedagoger, specifika kunskapsbärare och andra kompetenser, material och redskap för praktisk tillämpning av traditionell kunskap, lokaler, etc. Även Sveriges Naturum skulle kunna spela en mycket större roll att visa på sambandet mellan biologisk mångfald, traditionell kunskap och hållbar utveckling.

Av all praktisk kunskapsförmedling inom traditionell kunskap som erbjuds idag förefaller slöjden vara det vanligaste kunskapsområdet. Det är det område som både erbjuder mest praktisk förmedling inom traditionell kunskap och störst möjlighet till fördjupade kunskaper. Ändå förekommer det säkerligen många slöjdformer som inte täcks alls. I sitt arbete tangerar slöjdarna också i flera fall många andra traditionella kunskapsområdena i och med slöjdföremålen och deras funktion och material. Det är även intressant att se över hur representanter för andra traditionella kunskapsområden skulle kunna samarbeta mer med representanter för slöjden för att nå ut även med dessa kunskaper.

En sökning över kursutbudet på högskolor och universitet visar att det tycks finnas mycket få utbildningar och kurser som ger något helhetsperspektiv på lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Det finns visserligen några exempel på kurser som strävar efter ett helhetsperspektiv. Därutöver finns det även ett litet antal kurser som tar upp ett visst ämnesområde eller fält inom traditionell kunskap, och en rad utbildningar och kurser som i någon del knyter an eller borde knyta an till traditionell kunskap eller innehåller något sådant inslag.

En lösning för att öka trädning av handlingsburen lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald är att det inrättas ett mentorsprogram inom vilket en yngre person matchas med en mentor i form av en äldre erfaren kunskapsbärare. Det finns också poäng att i detta sammanhang även koppla en dokumentatör enligt metodiken med sk "norsk trekant", som har utvecklats av Norsk handverksutvikling (NHU). Det är ett arbete som kunde samordnas av Naptek i samarbete med en eller flera nyckelaktörer. Det är viktigt att mentorsprogrammet leder till något beständigt och utformas på ett sådant sätt att det kan fortleva även efter Naptek:s programtid löpt ut.

5. Ideella initiativ

Även vad gällde ideella och andra privata initiativ genomfördes en enkätundersökning Bilden av vad som görs inom olika privata initiativ är mycket komplex, splittrad och svåröverblickbar. Det ämnesområde som vi har försökt täcka med enkäten är mycket brett och svaren är tämligen ojämnt fördelade, men har ändå resulterat i en översiktlig bild över situationen. Det finns en omfattande verksamhet och en del av denna verkar fungera väl medan annat står

inför större problem. Hembygdsrörelsen är en organisation med förgreningar över större delen av landet och många föreningar har aktiv verksamhet inom det lokala kulturarvet i allmänhet och lokal och traditionell kunskap i synnerhet. Det pågår också en omfattande verksamhet inom slöjdområdet, vilket bland annat beror på förekomsten av länshemslöjdskonsulenter och olika friluftsmuseer med utåtriktad verksamhet inom området. Slöjd är dock ett väldigt brett område och det finns troligen många tekniker som kan befaras försvinna under de närmaste åren om inget görs. Vad gäller lantbrukets kunskap så bedrivs den främst som en ekonomisk verksamhet vilket innebär att lönsamheten ligger högt upp på agendan. Det som är olönsamt försvinner ganska fort. De dokumentationsprojekt som pågår i samarbete med studieförbund med syfte att studera den egna gårdens historia något som nog kan vara något att satsa på. De kan nog också resultera i att det kommer fram en hel del intressant om trädgårdshistoria.

Mycket av den lokala och traditionella kunskapen är bunden till en viss verksamhet eller situation och om förutsättningarna ändras kommer också möjligheterna att bibehålla kunskapen att försvinna. Ändringar i förutsättningar kan lätt hota hela komplex av kunskap, t ex påverkades den samiska kunskapen rörande äldre tiders säsongsflyttningar av stängningen av de norska betesmarkerna under första hälften av 1900-talet samt uppstyckandet av renbeteslandet av infrastrukturutbyggnad inom landet. Liknande händelser kan få oerhört stora konsekvenser för specifika kunskapssystem.

Inom trädgårdssidan finns ett intresse att odla äldre växtsorter och bevara det genetiska materialet, men även kunskapen om hur man odlar och använder sorterna bör dokumenteras. Sådant arbete görs, men vår bedömning är att det borde kunna utökas. Detta är en form av kunskap som borde vara en direkt del i strävandet mot ett hållbart samhälle. Lokal produktion med lokala sorter är klimatmässigt fördelaktigt. Programmet för odlad mångfald som koordineras av CBM bör förmodligen ha en ännu större inblandning i detta viktiga arbete.

När det handlar om dokumentation och *ex situ*-bevarande av lokal och traditionell kunskap borde insatserna från de regionala och nationella arkiven inom Institutet för Språk och Folkminne (SOFI) och museerna vara ännu aktivare aktörer. Ett sådant arbete borde kanske främst handla om att uppmuntra ideellt dokumentationsarbete och genomföra kurser i hur man bör gå tillväga. Det insamlade materialet borde sedan bevaras på regionala och nationella museer. Naptek har under hösten 2009 genomfört ett halvdussin temadagar och -kvällar i samarbete med Sveriges Hembygdsförbund i syfte att öka det ideella dokumentationsarbetet vad gäller lokalt kulturarv och traditionell kunskap. I samarbete med Sveriges Hembygdsförbund har Naptek i tagit fram boken *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (Westman & Tunón, 2009). Idén är att i form av studiecirkel i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan få fram en mängd "barfotaetnologer" som kan bidra till att dokumentera och eventuellt bibehålla lokal och traditionell kunskap medan den fortfarande finns kvar.

6 Övergripande slutsatser

Utredningen ger en övergripande bild av dagens situation vad gäller lokal och

traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald i Sverige. Många av de aktörer som vi har varit i kontakt med har lyft fram behov av olika insatser för såväl kunskapsbevarande som anpassningen till en hållbar utveckling. Det har efterfrågats formulerats behov av särskilda kurser inom området och fördjupade sammanställningar av kunskapsläget för olika ämnen relaterade till lokal och traditionell kunskap och traditionell hävd. Lokal och traditionell kunskap är något som berör natur- och kulturmiljövård, kulturarvsfrågor, landsbygdsutveckling, lärande för hållbar utveckling, urfolksfrågor och mycket, mycket annat.

Vi har i denna utredning inte specifikt utvärderat det nationella arbetet med mångfaldskonventionens "arbetsprogram för implementering av artikel 8j och relaterade delar av Konventionen om biologisk mångfald", men törs ändå påstå det är långt kvar innan vi har ett nationellt genomförande. Man kan dock konstatera att det behövs en fördjupad genomgång i Sverige av status och trender för genomförandet av arbetsprogrammet för artikel 8j. Detta handlar egentligen inte först och främst om uppfyllandet av arbetsprogrammet utan det övergripande målen att bevara och hållbart nyttja biologisk mångfald. Internationellt och nationellt utgår många från att vårt samhälle behöver en omställning i avsikt att bryta vårt resursslöseri som leder till överutnyttjande av naturresurser som leder till kollaps av ekosystemtjänster. Detta samhälle är kraftigt beroende av fossil energi i snart sagt all form av produktion och ekonomierna kräver ökad konsumtion och tillväxt, vilket ökat trycket på ekosystemtjänsterna. I den omställningsprocessen framhålls ofta att äldre tiders kunskap om produktion från en tid före den fossila energins intåg har förutsättning att tillsammans med dagens vetenskapliga kunskap ligga till grund för framtida mer miljövänliga och resurssnåla lösningar. Detta har också hög relevans i samband med de tilltagande klimatförändringarna.

Man kan utifrån utredningen konstatera behovet av ett pedagogiskt material som visar kopplingen mellan traditionella livssätt, biologisk mångfald och hållbar utveckling. Detta behöver riktas till flera olika målgrupper från skolelever och *lärande för hållbar utveckling* till politiker och andra beslutsfattare samt lärare, museipersonal och tjänstemän på olika myndigheter däremellan. Det finns ett sektorsöverskridande behov att lära av lokal och traditionell kunskap inom samhället att bidra till en hållbar samhällsutveckling. Miljömålspropositionen (2004/05:150) framhåller också att frågor rörande kommunikation, utbildning, medvetande och förståelse för biologisk mångfald och hållbar utbildning är något som förtjänar mycket mer uppmärksamhet. Vårt beroende av en befintlig biologisk mångfald och fungerande ekosystemtjänster för vårt samhälles överlevnad är fortfarande inte något självklart för en betydande del av Sveriges invånare. Det är även sannolikt att denna betydelse kommer att öka i spåren av klimatförändringar och energiomläggningar.

7 Föreslagna insatser

Här följer en översiktlig listning av olika förslag framkomna i syfte att tillfredsställa identifierade behov för att kunna lyfta in i lokal och traditionell kunskap i hållbar samhällsutveckling. Dessa är stort som smått inordnade i ett försök till översiktlig struktur.

Allmänt:

- en klar och tydlig definition av "lokal och traditionell kunskap"
- en fördjupad genomgång av status och trender för genomförandet av arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j i Sverige
- utveckla relevanta nationella indikatorer som visar den faktiska utvecklingen vad gäller kulturell mångfald rörande lokal och traditionell kunskap samt traditionella sedvänjor
- utveckla tydliga pedagogiska material som förtydligar den direkta kopplingen mellan traditionella livssätt, biologisk mångfald och hållbar utveckling för olika målgrupper

Bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald:

- sammanställa goda exempel på vad "lokal och traditionell kunskap" kan innebära praktiskt för att uppnå miljökvalitetsmålen och hållbar
- riktlinjer och metoder för hur man kan dokumentera, bibehålla och ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap
- kunskapssammanställningar om kopplingen mellan traditionella hävdmetoder och biologisk mångfald, men också bedömningar av den ekologiska hållbarheten i traditionella näringar
- utbildningar och kortkurser rörande lokal och traditionell kunskap, lokal samverkan och fördjupad dialog för myndighetsrepresentanter

Dokumentering av lokal och traditionell kunskap:

- kartlägga hur traditionell kunskap kan dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överförs
- det behövs ett tydligare uppdrag till de regionala och nationella arkiven inom Institutet för Språk och Folkminne (SOFI) och läns museerna att dokumentera och *ex situ*-bevara lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald
- behov av ökad naturvetenskaplig kompetens vid museerna för att dokumentera lokal och traditionellt naturbruk
- det behövs en aktiv insats för att uppmuntra ideellt dokumentationsarbete och genomföra kurser i hur man bör gå tillväga, jämför exempelvis Napteks arbete knutet till boken *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (Westman & Tunón, 2009) tillsammans med Sveriges Hembygdsförbund och Studieförbundet Vuxenskolan

Bevara och bibehålla lokal och traditionell kunskap:

- kartlägga hur traditionell kunskap har och kan dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överförs
- kartlägga traditionsbärare inom olika områden samt eventuellt utveckla formerna för någon slags ersättningssystem för kunskapsförvaltning, dvs särskilt väsentliga kunskapsbärare bör, analogt med "konstnärslöner", tillfälligt kunna få ersättning för att utöva och överföra traditionell kunskap
- utveckla ett mentorsprogram för handlingsburen lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald i samarbete med lämpliga aktörer

- genomföra försök att tillämpa en norsk modell för handlingsburen kunskapsöverföring som man kallar "norsk trekant" och tillämpad av bl a Norsk handverksutvikling (NHU)

Spridning av lokala och traditionell kunskap

- kartlägga hur traditionell kunskap kan dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överföras
- att Skolverket utreder relevansen för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald i undervisningen i lärande för hållbar utveckling
- landets museer bör i större utsträckning kunna lära ut praktiska moment inom traditionell kunskap om de hade tillgång till mer pengar som kunde finansiera de ökade kostnader för bl a personal och material som den typen av pedagogisk verksamhet innebär
- utveckla fortbildnings- och inspirationskurser och pedagogiskt material för lärare i grundskola och gymnasieskola med utgångspunkt från exempelvis etnobiologiböckerna (Pettersson et al., 2001; Tunón et al., 2005 & 2007)

Behov för forskning om lokal och traditionell kunskap

- insatser bör göras för att få till stånd utbildningar och kurser relaterade till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald på ett eller flera av landets universitet och högsolor
- kartlägga relevanta metoder och källmaterial för forskning om lokal och traditionell kunskap
- tvärvetenskaplig forskarskola om lokal traditionell ekologisk kunskap
- skapa nätverk eller seminarier för aktörer som ägnar sig åt forskning rörande lokal och traditionell ekologisk kunskap
- utreda betydelsen av att använda traditionell kunskap för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (inklusive ekosystemtjänster) inom traditionella såväl som nya former av markanvändning
- inrättade av ett mångdisciplinärt forskningsprogram för att utröna hur vi bör använda traditionell/historisk kunskap om nyttjande av arter och landskap i natur- och kulturmiljövården samt för hållbar resursförvaltning

Avslutningsvis

Eftersom frågan om lokal och traditionell kunskap fortfarande saknar en fast hemvist i myndighetssfären rent administrativt och att det är långt innan det blir en naturlig del av verksamheten så vill vi påstå att det även efter 2011 kommer att finnas ett mycket tydligt uttalat behov av en aktör med motsvarande funktion som Naptek. Huruvida detta sker genom inrättandet av en ny instans eller som en förlängning av Naptek är en annan fråga, men det handlar om en tredelad funktion:

- + en instans för medvetandegörande, kunskapsinsamling och –spridning,
- + stöd för traditionsbärare och lokalsamhällen (med traditionella livssätt)
- + en fristående aktör för uppföljning av implementeringen av artikel 8j (tematisk fokuspunkt)

Innehåll

Sammanfattning	3
Innehåll	13
1. Inledning	14
1.1. Syfte med utredningen	19
1.2. Rapportens och studiens upplägg	19
2. Myndighetssfären & regelverket	21
2.1. Själva delstudien	21
2.1.1. Enkäternas inbördes relation	23
2.1.2. Generell inledning om lokal och traditionell kunskap	25
2.1.3. Tillämpning av "när så är lämpligt"	29
2.1.4. Bibehållande av lokal och traditionell kunskap	37
2.1.5. Behov av kapacitetsuppbyggnad	40
2.2. Slutsatser	43
3. Forskning & forskningsfinansiering	50
3.1. Själva delstudien	50
3.1.1. Bakgrund	50
3.1.2. Metod och material	50
3.1.3. Resultat	51
3.1.4. Behov, möjligheter och hinder	61
3.2. Slutsatser	65
4. Pedagogik & utbildning	66
4.1. Skolundervisning: vad säger läroplanen?	66
4.2. Enkätundersökningen (övriga aktörer)	70
4.3. Folkhögskolor	83
4.4. Universitet och högskolor	85
4.5. Slutsatser	87
5. Ideella initiativ	92
5.1. Själva delstudien	92
5.2. Slutsatser	99
6. Övergripande slutsatser	101
7. Föreslagna insatser	107
8. Litteratur	111

Bilagor

Bilaga 1. "Myndighetsenkäten"	
Bilaga 2. "Brukarenkäten"	
Bilaga 3. "Enkät för pedagogisk verksamhet..."	
Bilaga 4. Inkomna svar på enkäten om pedagogisk verksamhet	
Bilaga 5. Listning av folkhögskolekurser	
Bilaga 6. Listning av kurser och utbildningar vid universitet och högskolor	
Bilaga 7. Brev till de ideella organisationerna	
Bilaga 8. Inkomna svar från ideella organisationer på enkäten om pedagogisk verksamhet	

1 Inledning

I samband med miljötoppmötet i Rio de Janeiro 1992 skapades vid sidan av kommissionen för hållbar utveckling och Agenda 21 även Konventionen om biologisk mångfald (Convention on Biological Diversity - CBD). Konventionen handlar om bevarande av biologiska resurser, det hållbara bruket av dem och frågan om rättvis fördelning av vinster från nyttjandet av biologiska resurser. I Rio-deklarationens första princip framhålls att människan ska stå i centrum i strävan mot en hållbar utveckling och att människor har rätt till ett hälsosamt och rikt liv i samklang med naturen. År 1993 trädde konventionen i kraft och genom propositionen "En strategi för biologisk mångfald" (1993/94:30) påbörjades Sveriges nationella implementering av mångfaldskonventionen. I denna framhålls vikten av att lära av historien för att lyckas med målen:

Det faktum att vi i Sverige inte kan se framför oss en strategi med en ensidig satsning på skyddade områden för att bevara den biologiska mångfalden ställer särskilda krav på hur olika verksamheter bedrivs i vardagslandskapet. Jordbruk, skogsbruk och fiske måste anpassas till de naturgivna förutsättningarna och traditionella bruksmetoder måste i viss utsträckning upprätthållas. Samhällsplanering för markutnyttjande i form av fysisk planering måste inriktas på att upprätthålla fungerande ekologiska strukturer.

Man påtalar i propositionstexten också vikten av att insamla tillräckliga kunskapsunderlag och nogsamt tillämpa försiktighetsprincipen. I propositionen framhålls (visserligen främst för u-länderna) också vikten av att kombinera traditionella bruksmetoder med modernare teknik och vetenskapliga landvinningar för att skapa hållbarhet inom de areella näringarna. Samtidigt betonas vikten av

En utveckling av de areella näringarna baserad på traditionella bruksmetoder med aktiv involvering av lokala samhällen blir en viktig komponent i u-ländernas ansträngningar att bevara den biologiska mångfalden. Utveckling, införsel och användning av ny teknik för högre varaktig avkastning i jordbruket måste ske efter prövning av effekterna på den biologiska mångfalden och på ekosystemens funktion. En sådan prövning förutsätter en uppbyggnad av kunskapsnivån genom forskning om den biologiska mångfalden och dess relationer till ekosystemens funktion samt om relationerna mellan mångfalden och olika traditionella och moderna naturbruksformer.

Propositionen ledde också till inrättandet av Centrum för biologisk mångfald placerat vid Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet.

Traditionell kunskap, sedvänjor och innovationer

Inom mångfaldskonventionen har man också alltmer lyft fram artikel 8j som berör nationernas skyldighet att:

respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Den har under det första decenniet vuxit fram och blivit en av de övergripande frågorna [*cross cutting issues*] inom konventionen. Det innebär att man från konventions håll bedömer att man i praktiskt taget samtliga sammanhang bör ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap och sedvänjor hos samhällen med traditionella livssätt. Man inrättade därför inom konventionen en särskild

arbetsgrupp "Ad Hoc Open-ended Inter-Sessional Working Group on Article 8(j) and Related Provisions of the Convention on Biological Diversity" som sammanträdde för första gången i Sevilla, Spanien, 27–31 mars 2000. Denna hade sitt sjätte möte i Montreal i november 2009.

I propositionen "Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige" (1997/98:145) är man mer innovativt framåtsyftande och söker efter nya lösningar och kunskaper som ska hjälpa oss att möta framtidens problem. Denna introducerar också det svenska miljömålssystemet, men endast i det nionde miljökvalitetsmålet "Ett rikt odlingslandskap" framhålls människans historiska närvaro i landskapet och de traditionella kunskaperna som något värt att framhålla:

En viktig innebörd hos miljökvalitetsmålet *Ett rikt odlingslandskap* är att biologiska och kulturhistoriska värden i odlingslandskapet som uppkommit genom lång, traditionsenlig skötsel bevaras eller förbättras. Med biologiska värden avses dels den mångfald av vilda organismer som lever i det odlade landskapet, dels de djur och växter som utgör grunden för livsmedelsproduktion (dvs. de arter, raser och sorter som hållits som husdjur eller odlats). Många av de vilda organismerna är direkt beroende av bevarade kulturmiljöer och människans brukande för att fortleva. Jordbrukslandskapets biologiska mångfald är därför också förknippat med vårt kulturarv.

Med odlingslandskapets kulturmiljövärden avses de historiska spår som finns i olika markslag, landskapselement och bebyggelse. De utgör en förutsättning för ett varierat landskap med en kulturell mångfald och särprägel samt utgör viktiga forskningskällor för kunskap om äldre tiders markanvändning och bebyggelse. Vidare är landskapselementen och markslagen ofta viktiga livsmiljöer för djur och växter som ofta är beroende av fortsatt hävd. Det gäller t.ex. traditionellt skötta slätterängar, småskaliga flikiga åkrar, naturbetesmarker, stenmurar, åkerholmar, brukningsvägar, öppna diken, odlingsrösen, ängslador samt by- och gårdsmiljöer med äldre produktionsbyggnader. (s. 110–111)

Inom konvention antog man år 2000 ett arbetsprogram rörande artikel 8j och relaterade frågor i samband med femte partsmötet. Vidare antog partsmötet samma år även "Akwé: Kon Voluntary guidelines for the conduct of cultural, environmental and social impact assessments regarding developments proposed to take place on, or which are likely to impact on, sacred sites and on lands and waters traditionally occupied or used by indigenous and local communities", vilka är frivilliga riktlinjer över hur man ska genomföra kultur-, social- och miljökonsekvensbedömning på områden av särskild vikt för ursprungs- och lokalsamhällen. År 2002 fick Centrum för biologisk mångfald i uppdrag att utreda hur artikel 8j skulle kunna tillämpas i Sverige och hur traditionell kunskap skulle kunna bevaras, stärkas, skyddas och spridas, samt i ökad utsträckning praktiskt tillämpas. Detta resulterade i rapporten "Traditionell kunskap och lokalsamhällen: 8j i Sverige" (Tunón 2004). I propositionen "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" (2004/05:150) läggs förslag utifrån resultaten från CBM:s utredning:

Lokal och traditionell kunskap

Regeringen bedömer att bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald har betydelse för möjligheten att uppnå Ett rikt växt- och djurliv och även övriga miljökvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala

produkter viktiga för landsbygdsutveckling och kan bevara traditionell markanvändning.

I artikel 8j under konventionen om biologisk mångfald (CBD) behandlas lokal och traditionell kunskap som är relevant för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Exempel på lokal och traditionell kunskap i ett svenskt perspektiv är den traditionella kunskap som överförs från generation till generation om hur olika lokala ängssystem skall skötas för att få långsiktig avkastning eller samernas kunskap om renskötsel, jakt och fiske. Grupper som kan ha denna kunskap i Sverige är t.ex. jord- och skogsbrukare, samer, fåbodbbrukare, skärgårds-, fjäll- och skogsbönder, skärgårds- och insjöfiskare, jägare och hemslöjdare.

Lokal kunskap kan även innefatta kunskap hos t.ex. amatörbiologer om förekomst av växt- och djurliv.

Traditionell och lokal kunskap behandlas förutom under CBD även under en rad andra internationella överenskommelser som t.ex. Agenda 21, Habitat-agendan, Ramsarkonventionen, Kommissionen för mänskliga rättigheter, ILO:s konvention 169, Världsarvskonventionen, Världskommissionen för kultur och utveckling, Universal Declaration on Cultural Diversity, Konventionen om skydd av det immateriella kulturarvet, den europeiska landskapskonventionen, och Man and the Biosphere Programme (MAB). I världsorganisationen för intellektuell äganderätt (World Intellectual Property Organization, WIPO) pågår förhandlingar om nya former av skydd för traditionell kunskap.

Centrum för biologisk mångfald (CBM) fick 2002 i uppdrag av regeringen att utreda Sveriges genomförande av CBD avseende bl.a. artikel 8j. Uppdraget redovisades i februari 2004 och har remitterats.

Åtgärd: Nationellt program för lokal och traditionell kunskap

Det finns i dag ingen samordning för frågor om traditionell och lokal kunskap. Regeringen bedömer att det bör skapas ett nytt nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Detta föreslås även i CBM:s rapport. Av de remissinstanser som uttrycker sig för eller emot ett nationellt program är flertalet för ett inrättande av ett nationellt program. Regeringen bedömer att programmet bör medverka till och arbeta med bl.a. ett nationellt register för traditionell kunskap, incitament för traditionsbärare att bevara och använda kunskapen, kartläggning av nationella forskningsläget, tvärvetenskapliga pilotprojekt, kanalisera bidrag till insatser för dokumentation m.m., utveckling av läromedel, internationellt utbyte, samverkansgrupper mellan myndigheterna och traditionsbärare samt breddad kompetens på museer. Arbetet kräver en tvärvetenskaplig ansats med både naturvetare och humanvetare involverade och det behövs ett samarbete mellan forskarvärlden och de som praktiskt tillämpar kunskapen däribland brukare och myndigheter. Det är även viktigt att i arbetet ta hänsyn till att män respektive kvinnor kan ha olika kunskaper på detta område.

Regeringen avser att ge CBM i uppdrag att utgöra kanslifunktion och utveckla det nationella programmet, efter samråd med nyckelintressenter. Programmet bör till att börja med löpa i två treårsperioder. Programmet skall även ha ett programråd där intressenter bör finnas representerade.

Konsekvenser

Programmet är en förutsättning för att Sverige skall kunna leva upp till sina internationella åtaganden i enlighet med artikel 8j i konventionen om biologisk mångfald och andra internationella åtaganden. (s. 225–226)

Denna skrivning ledde senare också fram till regeringsbeslutet M2005/6448/Na i vilket CBM får i uppdrag att utveckla samt genomföra ett "Nationellt program för lokal och traditionell kunskap, relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald". Uppdraget "bör till att börja med löpa i två treårsperioder, dvs. 2006–2008 respektive 2009–2011." Detta innebar att Naptek (Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald) sjuöskades 1 januari

2006. Arbetets inriktning och omfattning har mer noggrant beskrivits i årsrapporter för 2006, 2007 och 2008 (www.naptek.se/publikationer/publ.php).

Under hösten 2005 kom också rapporten "Kunskap för biologisk mångfald – inventera mera eller återvinn kunskapen?" (SOU 2005:94), vilken lyfter även lyfter fram lokal och traditionell kunskap som en viktig del av det nödvändiga kunskapsunderlag som samhället kräver för att skapa förutsättningar för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Bland annat noteras detta i sambandet:

Dokumentation av erfarenheter och praktik, t.ex. metoder för bevarande och hållbart nyttjande

Kunskap i form av erfarenheter och praktik finns ofta inte dokumenterad på ett systematiskt sätt. Den kan visserligen finnas i läroböcker, handböcker, riktlinjer etc., men ofta modifieras sådan kunskap när den tillämpas i fält. Lokal kunskap finns ofta hos enskilda brukare inom de areella näringarna. Den kan också finnas hos amatörbiologer om t.ex. förekomst av växt- och djurliv. Den traditionella kunskap som fanns i t.ex. det gamla bondesamhället har däremot till stora delar försvunnit, även om en del lever vidare eller finns dokumenterad i arkiv eller museer (t.ex. hos dialekt- och folkminnesarkiven eller Nordiska museet). Regeringen avser att ge CBM i uppdrag att skapa ett nytt nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. I uppdraget bör ingå att bygga upp ett nationellt register för traditionell kunskap. (s. 38)

(– – –)

Dokumentation av erfarenheter och praktik, t.ex. metoder för bevarande och hållbart nyttjande

Det saknas i dag en samlad kunskapsbank på detta område. Traditionell kunskap finns bl.a. dokumenterad hos dialekt- och folkminnesarkiven och Nordiska museet. Centrum för biologisk mångfald (CBM) driver ett etnobiologiskt projekt vars syfte är att dokumentera den systematiska kunskap som äldre tiders människor hade om växter och djur och hur dessa nyttjades som livsmedel, medicin och råmaterial samt deras roll i sedvänjor, lekar, föreställningar och ritualer. Arbetet kommer att resultera i ett bokverk omfattande tre band. (s. 93–94)

Det ovan omnämnda etnobiologiprojektet kallades "Människan, djuren och växterna: etnobiologi i Sverige" bedrevs som ett samarbete mellan CBM och en mängd andra aktörer under perioden 1997–2007 och resulterade i ett bokverk bestående av "Människan och naturen: etnobiologi i Sverige 1" (Pettersson, Svanberg & Tunón 2001), "Människan och floran: etnobiologi i Sverige 2" (Tunón, Pettersson & Iwarsson 2005) och "Människan och faunan: etnobiologi i Sverige 3" (Tunón, Iwarsson & Manktelow 2007).

I propositionen "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" (2004/05:150) lades också förslaget om ett sextonde miljökvalitetsmålet kallat "Ett rikt växt- och djurliv", som avses leda till att:

Den biologiska mångfalden skall bevaras och nyttjas på ett hållbart sätt, för nuvarande och framtida generationer. Arternas livsmiljöer och ekosystemen samt deras funktioner och processer skall värnas. Arter skall kunna fortleva i långsiktigt livskraftiga bestånd med tillräcklig genetisk variation. Människor skall ha tillgång till en god natur- och kulturmiljö med rik biologisk mångfald, som grund för hälsa, livskvalitet och välfärd. (s. 203)

Man poängterar bl a också att man inom ett generationsperspektiv ska uppnå att:

Samhället och dess medborgare har en bred kunskap om och förståelse för vikten av biologisk mångfald. Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt. (s. 204)

Denna något generella skrivelse kan kopplas an till en av grundteserna i mångfaldskonventionens arbetsprogram rörande artikel 8j nämligen att:

Traditional knowledge should be valued, given the same respect and considered as useful and necessary as other forms of knowledge.

Något som bör tolkas på så sätt att kunskap är kunskap oavsett vem som förmedlar den och hur man har tagit fram den, att det finns erfarenhetsbaserad kunskap som har samma eller högre validitet än akademisk kunskap. Här bör man dock ändå poängtera att det även är skillnad mellan kunskap och föreställningar och att detta är oberoende om den finns inom lokalsamhället eller vetenskapssamhället.

Den exekutive sekreteraren för mångfaldskonvention skriver i inledningen till informationsskriften rörande Akwé: Kon-riktlinjerna:

The Akwé Kon Voluntary Guidelines are a tangible tool in keeping with the greater emphasis now placed by Parties to the Convention on practical results based on the identification and pursuit of outcome-oriented targets with a view to achieving, by 2010, a significant reduction in the current rate of loss of biological diversity, as set out in the Strategic Plan of the Convention and endorsed by the World Summit on Sustainable Development, held in Johannesburg in 2002. As indigenous and local communities are guardians of a significant part of the planet's terrestrial biodiversity, implementation of the Voluntary Guidelines could contribute to the 2010 target of achieving a significant reduction in the current rate of biodiversity loss. (CBD 2004:2)

CBD sekretariatet framhåller därmed att ett ökat hänsynstagande av lokal och traditionell kunskap är en viktig del i arbetet för att uppfylla 2010-målet om att stoppa minskningen av biologisk mångfald.

I Miljömålsrådets utredning "Miljömålen – nu är det bråttom" (2008) framhålls att man bedömer att mer än hälften av miljökvalitetsmålen är mycket svåra eller inte möjliga att uppnå inom tidsramen. Man menar att detta bl a beror på att målen är starkt beroende av externa faktorer den svenska samhällsstrukturen och i vår omvärld. Dessa omfattar exempelvis hur olika internationella förhandlingar och konventioner fortlöper, men också av den ekonomiska tillväxten, ökad konsumtion, ökad energiåtgång och ökande transporter samt en tilltagande urbanisering. Man kan således konstatera att idén bakom artikel 8j inom mångfaldskonventionen och att traditionella kunskaper och traditionella värderingar bland ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt även kan ha stor bärighet för måluppfyllelsen inom den svenska miljömålsstrukturen. Miljömålsrådet framhåller att kommunerna har en viktig roll för att nå miljömålen och poängterar att det finns anledning att översätta de nationella och regionala miljömålen till lokala mål. Även om inte Miljömålsrådet nämner det så kan man i detta sammanhang kanske överväga att inkludera lokal och traditionell kunskap. Det man framhåller är dock att man bör spara skrivningarna i det sextonde miljökvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv* om delmålet att:

Samhället och dess medborgare har en bred kunskap om och förståelse för vikten av biologisk mångfald. Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt. (s. 218)

Miljömålsrådet framhåller också att vi för att kunna uppnå miljökvalitetsmålen måste förlita sig till stor del på enskilda medborgare och ideella krafter och "att miljö- och hållbarhetsfrågorna behöver integreras och få större plats i skolor och utbildningar på alla nivåer" (s. 51 och 73ff).

1.1 Syfte med utredningen

Denna självinitierade utredning har kommit till för att dels markera utvecklingen för lokal och traditionell kunskap i Sverige under de cirka fem år sedan utredningen (Tunón 2004) och dels försöka tydligare förankra den verksamhet som har bedrivits under Napteks första tre–fyra år i befintliga formella strukturer. Detta görs för att skapa goda förutsättningar nationellt att frågor rörande lokal och traditionell kunskap kontinuerligt hanteras i enlighet med mångfaldskonventionens intentioner. Det handlar om att förankra frågeställningarna i myndigheternas och ideella aktörers verksamhet samt att identifiera framtida behov relaterade till mångfaldskonventionens artikel 8j innan Napteks första period enligt regeringsbeslutet 2006–2011 löper ut.

Sedan 2006 har Centrum för biologisk mångfald i samråd med Sametinget även så kallat tematiskt fokalpunktansvar för den nationella tillämpningen av artikel 8j. Detta innebär bl a att driva, samordna och följa upp arbetet inom Sverige med att, inom ramen för gällande politik, genomföra de beslut och åtaganden som Sverige har gjort och gör inom ramen för mångfaldskonventionen. Målet med utredningen är därför:

- att få information om status och trender vad gäller bevarandet av lokal och traditionell kunskap,
- att identifiera vilka aktörer som idag arbetar med dessa frågor,
- att identifiera luckor som är i behov av framtida insatser,
- att synliggöra målen i arbetsprogrammet för artikel 8j för olika myndigheter,

1.2 Rapportens och studiens upplägg

Rapporten börjar med en inledning som skildrar ett urval av de relevanta skrivelser som har betydelse för frågan lokal och traditionell kunskap. Därefter beskrivs fördjupade delutredningar rörande lokal och traditionell kunskap inom fyra områden:

2. *Myndighetssfären och regelverken,*
3. *Forskning & forskningsfinansiering,*
4. *Pedagogik & utbildning och*
5. *Ideella initiativ.*

Dessa är uppställda och genomförda som fyra separata utredningar och avsikten är att få en bild över vad som pågår för att uppnå målen rörande lokal och traditionell kunskap, att: *i)* kartlägga och dokumentera, *ii)* upprätthålla, *iii)* sprida, samt *iv)* stimulera forskning.

2. Myndighetssfären och regelverken: Vi har som bekant en stor mängd myndigheter som agerar inom området och avsikten har varit att göra en bedömning över hur man tar hänsyn till lokal och traditionell kunskap i sin tjänsteutövning. Arbetet har också till mindre del inbegripit studier av olika utredningar, rapporter, propositioner, skrivelser och handlingsplaner. Tanken var att därigenom få en bild av hur artikel 8j har implementerats i Sverige i praktiken. Ansvariga för detta avsnitt har Håkan Tunón och Marie Byström varit.

3. Forskning och forskningsfinansiering: Denna del fokuserar på vilken typ av relevant forskning pågår i Sverige idag, vilka forskargrupperna är och vilka kunskapsluckor dessa identifierar. Vidare fanns det intresse av att bedöma hur forskningsfinansiärerna ser på detta tvärvetenskapliga område. Det handlar om såväl teoretisk grundforskning som praktisk dokumentation av folklig kunskap. Ansvarig för denna del har Anna Dahlström varit.

4. Pedagogik och utbildning: Syftet har varit att ge en bild av vad som händer när det gäller att sprida lokal och traditionell kunskap till en bredare allmänhet och vilka aktörer som arbetar med detta. Frågan har också varit att fundera över vilket ansvar som egentligen finns för detta ämnesområde, dvs lokal och traditionell kunskap samt lärande för hållbar utveckling. Ansvarig för denna delstudie har Charlotta Warmark varit.

5. Ideella initiativ: Målet med denna del har varit att få en bild av den insats som olika privata och/eller ideella aktörer gör för att uppfylla behovet inom samtliga områden som berör lokal och traditionell kunskap. Det handlar främst om intresseorganisationer, men även om privatpersoner och aktörer med uttalade ekonomiska intressen som agerar inom området. Ansvarig för att skapa en överblick över detta har varit Mattias Iwarsson.

6. Utgörs av övergripande slutsatser vad gäller situationen för lokal och traditionell kunskap i Sverige.

Utredningen bör inte betraktas som en totalt fullständig bild av läget vad gäller denna fråga i Sverige.

2 Myndighetssfären & regelverken

Vi har som bekant en stor mängd myndigheter som agerar inom området och avsikten har varit att göra en bedömning över hur man tar hänsyn till lokal och traditionell kunskap i sin tjänsteutövning. Arbetet har också till mindre del inbegripit studier av olika utredningar, rapporter, propositioner, skrivelser och handlingsplaner. Tanken var att därigenom få en bild av hur artikel 8j har implementerats i Sverige i praktiken. Ansvariga för detta avsnitt har Håkan Tunón och Marie Byström varit.

2.1 Själva delstudien

Initialt kan man konstatera att just termerna *lokal* och *traditionell kunskap* som sådana förmodligen bara återfinns i skrivningarna rörande det sextonde miljömålet. Man kan emellertid ändå anta att själva kunskapen borde vara inkluderad i många andra typer faktaunderlag för myndigheterna, men om detta faktiskt är så är nog mer osäkert. Myndighetssfären är som bekant mångfacetterad och inbegriper flera olika administrativa nivåer. Vi har i denna undersökning valt att inhämta synpunkter från de centrala myndigheterna och ner till länsstyrelsenivå. Eftersom lokal och traditionell kunskap egentligen i klartext endast återfinns i miljömålsstrukturen så valde vi att koncentrera oss på de centrala myndigheter som har störst relevans för området lokal och traditionell kunskap och miljömålen (främst det sextonde). Därför skickades en kort enkät rörande hur man tolkar och använder de relevanta skrivningarna i det sextonde miljökvalitetsmålet (se bilaga 1) till de relevanta statliga myndigheterna. Vi skickade den till Naturvårdsverket (*central myndighet med ansvar för väsentliga och övergripande delar av miljövården*) eftersom det övergripande ansvaret för det sextonde miljökvalitetsmålet ligger hos dem. Därutöver skickades enkäten till Jordbruksverket (*central myndighet för jordbruksfrågor*), Riksantikvarieämbetet (*statlig myndighet med ansvar för frågor som rör kulturmiljö och kulturarv*) och Skogsstyrelsen (*central förvaltningsmyndighet som verkar för att skogsnäringen utvecklas och omsätts i praktisk handling enligt den skogspolitik som är beslutad av riksdagen och regeringen*), vilka också har en central roll i genomförandet av miljökvalitetsmålet. Även Fiskeriverket (*statlig centralmyndighet för frågor om fiskerinäringen, fritidsfisket och fiskevården*) är i allra högsta grad berört av miljökvalitetsmålen och har nära koppling till verksamheten hos småskaliga fiskare, såväl yrkes- som husbehovsfiskare. Eftersom mycket av det småskaliga naturresursbruket och bevarandet och nyttjandet av lokal och traditionell kunskap sker inom den småskaliga livsmedelsproduktionen skickades enkäten också till Livsmedelsverket [*central tillsynsmyndighet för livsmedelsfrågor med ansvar för lagstiftning rörande livsmedel*]. Dessutom skickades enkäten till Sametinget (*statlig myndighet med uppgift att bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige*). Enkäten skickade också till infrastrukturmyndigheterna, dvs Banverket (*statligt verk som har i uppdrag att främja den svenska järnvägens utveckling genom ett övergripande ansvar för dess effektivitet, tillgänglighet, framkomlighet, trafiksäkerhet och miljöpåverkan*), Boverket (*central förvaltningsmyndighet för frågor om byggd miljö och hushållning med mark och*

vattenområden, fysisk planering och hushållning med naturresurser, byggande och boende) och Vägverket (*central förvaltningsmyndighet med huvuduppgift att svara för planering och väghållning av det statliga vägnätet, ansvara för det samlade trafiksäkerhetsarbetet samt främja ett miljöanpassat vägtrafiksystém och en miljöanpassad fordonsteknik*). Därutöver skickades enkäten till Sametinget (*statlig myndighet och med uppgift att enligt sametingslagen "bevaka frågor som rör samisk kultur i Sverige"*), vilket således är en väsentlig myndighet vad gäller frågor kopplade till mångfaldskonventionens artikel 8j rörande "ursprungs- och lokalsamhällen med traditionella livssätt".

Nästa nivå i hierarkin omfattar länsstyrelserna, statens verkställande instanser på regionalt plan. Enligt *Nationalencyklopedin* är länsstyrelsen: "en statlig samordnande myndighet med tillsynsansvar, en servicemyndighet, och en överklagandeinstans" som har till uppgift att "se till att länet utvecklas på ett sådant sätt att de nationella politiska målen slår igenom och att länets utveckling främjas". Deras huvudsakliga syfte är således att regionalt anpassa och verkställa politiska beslut. Man kan därmed framhålla att de i tämligen hög grad är låsta till de beslut som politikerna har fattat och de regelverk som de statliga verken har ställt upp för att verkställa besluten.

För att kunna avgöra huruvida innehållet i de centrala myndigheternas och länsstyrelsernas svar motsvaras av *verkligheten* skickades även en analog enkät (se bilaga 2) ut till cirka 600 naturbrukare med särskilt fokus på sådana brukare som aktivt använder traditionell kunskap i sitt naturbruk. Bland annat följde enkäten med som en bilaga till inbjudan till 2009 års fäbodriksdag, det årliga mötet för Sveriges fäbodbrukare. Eftersom vi inte vet exakt hur många av de inbjudna till fäbodriksdagen som är aktiva fäbod- eller naturbrukare är det inte heller möjligt att exakt fastställa hur många naturbrukare som fått enkäten, men antalet bör ligga runt 600 stycken.

Svar på den första enkäten (bilaga 1) inkom från Banverket, Boverket, Fiskeriverket, Jordbruksverket, Livsmedelsverket och Skogsstyrelsen. Naturvårdsverket meddelade att man valde att avstå från att besvara den, medan de övriga verken inte skickade in några svar. Länsstyrelsen i Hallands län framhöll att man inte anser "att detta är någon central fråga" i arbetet och valde därför att inte besvara enkäten. Länsstyrelsen i Dalarna bedömde att man inte hade möjlighet att besvara frågorna på ett seriöst sätt under sommaren 2009. Även Länsstyrelsen i Stockholms län avböjde sin möjlighet att svara utan motivering. Däremot lämnade länsstyrelserna i Skåne, Blekinge, Jönköping, Kronoberg, Västmanland, Örebro, Värmland, Västerbotten och Norrbotten svar på enkäten.

Endast 13 svar inkom på den andra enkäten (bilaga 2), som i fortsättningen kallas brukarenkäten, varav ett från Föreningen Sveriges Fäbodbrukare och de övriga från brukare av fäbodar, fjälljordbruk, småjordbruk och -skogsbruk samt från en husbehovsfiskare. Dessutom inkom ett "ickesvar" från en husbehovsfiskare som var så kritisk till myndigheterna och så desillusionerad att han bedömde att ett svar inte skulle kunna påverka i positiv riktning. Antalet svar är litet, men man får beakta att större delen av enkäterna skickades som

bilaga med inbjudan till fäbodriksdagen, där de kan ha drunknat i annan information. De svar som inkommit har dock relativt god spridning geografiskt och ämnesmässigt (dvs från utövare av olika slags naturbruk) och har god relevans för en generell bedömning av den småskaliga brukarens syn på myndigheter och deras myndighetsutövning vad gäller dessa frågor.

2.1.1 Enkäternas inbördes relation

De två enkäterna (bilaga 1 och 2) är riktade till olika målgrupper, men har stora överlapp även om frågorna är grupperade på lite olika vis. Ett av syftena var som nämnts ovan att begrunda myndigheternas självutvärdering utifrån brukarnas bedömning av sin egen verksamhet och sina myndighetskontakter. Frågorna och svaren från de båda enkäterna har grupperats i teman;

- *Generell inledning om lokal och traditionell kunskap*
- *Tillämpning av "när så är lämpligt"*
- *Bibehållande av lokal och traditionell kunskap*
- *Behov av kapacitetsuppbyggnad*

För att göra det tydligare har vi satt ett *M* respektive ett *B* före frågorna som kommer från "myndighets-" respektive "brukarenkäten".

Många statliga verk och flera länsstyrelser inledde sina svar med förklarande introduktioner som gav en positionsbestämning när det gällde dessa frågor. Det finns därför ett särskilt fog att citera ur dessa:

Naturvårdsverket väljer att avstå från att besvara frågorna. Skälet är att verket uppfattar enkätfrågorna som riktade i huvudsak till dem som hanterar detaljfrågorna på lokal nivå.

Naturvårdsverket arbetar med miljö kvalitetsmålen på en övergripande och strategisk nivå och har normalt få direktkontakter till det lokala planet. Våra kontakter är i huvudsak med andra centrala myndigheter och med länsstyrelserna och i enstaka fall kommuner. Verket vill dock understryka att vi ser lokal och traditionell kunskap om biologisk mångfald som väsentlig i bevarandearbetet.

Skogsstyrelsen framhåller att:

De skogspolitiska produktions- och miljömålen är jämställda. När det upplevs brister i hänsynen till lokal och traditionell kunskap bottnar det troligtvis i bristande samsyn mellan de övergripande målen och hur de ska uttolkas utifrån det lokala perspektivets behov. Skogsstyrelsens uppfattning huruvida vi bedömer när, var och hur traditionell och lokal kunskap kan tillämpas avgörs i huvudsak av om effekten av kunskapen går i linje med eller avviker ifrån den nuvarande skogspolitikens målsättning och lagstiftning.

Livsmedelsverket poängterade sitt särskilda "sektorsansvar för miljömålsarbetet, vilket innebär att verket skall vara samlande, stödjande och pådrivande gentemot övriga parter i arbetet för en hållbar utveckling". Särskilt poängteras sektorsansvaret utifrån "miljösmarta matval" samt "råd och kunskap om livsmedelssvinn". Man menar att:

Frågor som berör traditionell och lokal kunskap har dock inte haft en avgörande betydelse för de avväganden som gjorts, och dessa frågor finns inte med specifikt i planeringen för verkets arbete. En orsak till detta kan vara att det finns otillräcklig kunskap om traditionell och lokal kunskap som kan vara relevant för verkets arbete och ställningstaganden. Verket arbetar dock med aktiviteter som kan sägas syfta mot det mål som hänvisas till i CBM:s dokument, nämligen "traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt." Exempel på detta är det arbete som verket gör för att underlätta för dem som vill starta små mejeriverksamheter. Detta sker ofta i glesbygden med betande

djur som bidrar till att hålla ett öppet kulturlandskap. De tillverkningsprocesser som då används baseras ofta på traditionella metoder.

Boverket å sin sida framhåller i sitt svar att även om deras:

konkreta arbete med traditionell kunskap om naturresurshållning och biologisk mångfald är begränsat, så hanteras den indirekt genom kunskapsunderlag som tas fram i den fysiska planeringen. I vårt arbete med bostadsnära natur tar vi upp hur traditionella skötselmetoder av skog och mark i tätortsnära miljö kan användas för att behålla eller öka den biologiska mångfalden och grönskans upplevelsevärden.

Länsstyrelsen i Blekinge framhöll att frågorna i enkäten inte hade varit lätt att besvara. Länsstyrelsen i Kronoberg konstaterar i sitt svar att det saknas en klar definition om vad som anses vara lokal och traditionell kunskap, vilket "gör frågorna i enkäten svåra att besvara på ett fullödigt sätt och ger lätt svårtolkade svar ifrån enkäten då de svarande riskerar att ha olika definitioner på vad som menas med begreppen." Samtidigt framhåller man att arterna i de flesta fall är väsentligt äldre än den mänskliga hävdens varför kunskap enbart om den traditionella hävdens sannolikt inte är tillräcklig utan att länsstyrelsen behöver kunskap från forskning. Man menar även att den traditionella hävdens inte har tagits fram för att bevara biologisk mångfald utan att skapa människornas försörjning och att det kan finnas konflikter mellan traditionella metoder och bevarande av biologisk mångfald. Man betonar också att "inte alla föreställningar hos människor är kunskaper" och att såväl lokal- som vetenskapssamhället uppfattar "generaliseringar och andra tolkningar av observationer som faktiska kunskaper" trots att dessa inte bör betraktas som kunskaper.

Även Länsstyrelsen i Värmland påpekar att:

Enkätfrågorna har varit lite svåra att besvara då den lokala kunskapen ofta inte överensstämmer med den traditionella kunskapen. Vi har därför i våra svar försökt hålla isär lokal och traditionell kunskap.

Vidare tycks enkäten utgå från att det går att göra en uppdelning mellan "lokal och traditionell" kunskap och annan kunskap. Den uppdelningen är konstlad och egentligen inte relevant för Länsstyrelsens arbete. Vi strävar efter att inhämta och beakta all relevant kunskap, oavsett om den är traditionell eller nyvunnen, lokal eller hämtad från andra platser.

Ibland sägs det att den lokala och traditionella kunskapen skulle skilja sig från vetenskaplig kunskap genom att den förra är erfarenhetsbaserad och platsbunden. Denna åtskillnad gäller åtminstone inte för biologi. Eftersom biologi i huvudsak är en empirisk vetenskap så är i princip all biologisk kunskap erfarenhetsbaserad. Biologisk kunskap är också ofta i hög grad platsbunden - det finns t ex många faktorer som kan göra att en arts miljökrav och andra ekologiska egenskaper skiljer sig mellan olika geografiska områden.

Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att inte alla föreställningar hos människor är kunskaper. Såväl inom olika "lokalsamhällen" som inom "vetenskapssamhället" finns en tendens att uppfatta generaliseringar och andra tolkningar av observationer som faktiska kunskaper. Sådana generaliseringar och tolkningar kan många gånger visa sig felaktiga vid närmare undersökning, och bör då inte betraktas som kunskaper.

Brukarenkätens första fråga var:

B1. Upplever du att din verksamhet är baserad på lokal och traditionell kunskap?

Samtliga svarade ja på den frågan, och några brukare kommenterade:

I praktiken blir det så att man blandar traditionell kunskap med egna erfarenheter och förvärvade kunskaper. Men ambitionen är klar. All verksamhet inom lantbrukets skogs- och jordbruksdel är starkt kopplad till traditionell kunskap.

Jag har lärt av min föregångare och andra äldre brukare på andra vallar. Min fäbod har varit i oavbruten drift sedan 1663.

Jag är 6:e generationen i rakt nedstigande led. Det har varit oavbruten drift med betande fjällkor och traditionell tillverkning av fäbodprodukter.

2.1.2 Generell inledning om lokal och traditionell kunskap

M1: Ordvändningen i preciseringen av det sextonde miljömålet ovan "när så är lämpligt" kan kanske inbjuda till godtycke. Vi undrar därför hur ni avgör "när så är lämpligt" respektive vilken typ av faktaunderlag som ligger till grund för beslutet?

I flera av myndigheternas svar ovan framhålls problemet att det saknas en klar definition rörande vad som är "lokal och traditionell kunskap" och enkätfrågan är avsedd att även lyfta fram den eventuella svårigheten att definiera "när så är lämpligt". Förhoppningen var därför att myndigheternas skulle ge svar som kan förtydliga hur denna skrivning kan och bör tolkas.

- Jordbruksverket konstaterar att

Bevarande vägs mot produktion och vad som är ekonomiskt rimligt. Jordbruksverket tycker att det är lämpligt att nyttja traditionell kunskap när denna kunskap på ett effektivt sätt kan bidra till att nå målen om biologisk mångfald.

- Skogsstyrelsen påtalar att frågan är otydligt formulerad, men man väljer i svaret att utgå från löpande myndighetsutövning:

Om frågan avser sådana situationer då man ställer lokal/traditionell kunskap mot annan kunskap och ska besluta vilken man förlitar sig på så förekommer det sällan. (– – –) Lokal/traditionell kunskap tas till vara och nyttjas tillsammans med annan kunskap, exempelvis inom Skogsstyrelsens rådgivningsverksamhet. Denna är uppbyggd omkring dialogen och samverkan mellan myndigheten och skogsägaren, och syftar till att ge skogsägaren ett bra underlag för att fatta beslut om skogens skötsel.

I Levande skogars generationsmål anges att naturvårdande skötsel av naturvärden ska användas, men då mer utifrån naturvårdsbiologisk forskning. Användandet av lokal och traditionell kunskap motiveras i dag många gånger av naturvårdsbiologisk forskning och dess behov och inte som ett direkt värnande om kunskapen i sig.

- Fiskeriverket framhåller att man remitterar förslag till regeländringar till berörda intressenter på lokal och regional nivå och att sedan remissvaren beaktas inför beslut.

- Banverket framhåller att man genomför MKB:er för att bedöma:

påverkan på riksintressen, regionala samt lokala värden. Detta innebär att frågan om hänsyn till regionala och lokala alltid värderas i Banverkets projekt. Ett av de viktigaste momenten i MKB-processen och därtill hörande samråd är insamling av underlag från allmänhet, organisationer och myndigheter. I regel genomförs även särskilda naturinventeringar i samband med planering av ny järnväg. Detta innebär att kunskap om regionala och lokala naturvärden normalt sett alltid är tillgänglig inför beslut om alternativ.

- Boverket framhåller att man "stödjer kommunerna att använda sig av traditionell och lokal kunskap i planeringsprocessen, men att detta inte alltid sker beror oftare på resursbrist än godtycke."

Länsstyrelsernas svar visade att man generellt fokuserade på skyddade områden och de sammanhang när lokal och traditionell kunskap hade med hävd att göra. Exempelvis kan ett områdes markhistoria baserat på äldre kartor eller naturvärden kan förklara när man väljer att gå vidare att inhämta lokala informanter, ofta brukares, kunskap rörande hävden. Samtidigt är många noga med att poängtera att hävdhistoriken inte behöver vara relevant för naturvärdena.

Länsstyrelsen i Skåne län framhöll att lokal kunskap och erfarenhet: "insamlas i flera led vid planeringen av reservat och skötselplaners utformade. Dels genom att markägare och arrendatorer informeras om syftet med reservatet och en markhistorisk underökning genomförs där tidigare markanvändning kartläggs. Dels genom remissförfarandet innan beslut tas om skötselplan och inrättande av reservat." Om detta är ett lämpligt förfarande beror på "vilka markägare och arrendatorer som finns och deras historia i förhållande till reservatsområdet. Även när markhistoriska förhållanden och naturvärden visar på speciella brukningsförhållanden där lokal kunskap och erfarenhet har spelat en roll för bevarandet av den biologiska mångfalden."

Länsstyrelsen i Blekinge:

All relevant kunskap vägs in i beslutet oberoende av om kunskapsunderlaget är baserat traditionell och lokal kunskap eller baseras på andra källor. I många fall är det omöjligt att skilja "traditionell och lokal kunskap" från annan kunskap. För att fråga ska vara möjlig att besvara behövs en distinkt definition av vad som avses med "traditionell och lokal kunskap". Traditionell skötsel eller hävd kan vara bra men behöver inte vara optimal när det gäller att uppnå det 16:e miljökvalitetsmålet. Skötseln eller hävden kan vara starkt traditionsbunden eller uppkommit för att nå maximal ekonomisk förtjänst.

Länsstyrelsen i Kronoberg menade att

Syftet med naturreservatet är i grunden styrande. Skötseln av t ex ängar m h a slåtter styrs ofta av när det är lämpligt att slå utifrån dagens kunskap om de arter som prioriteras.

Länsstyrelsen i Jönköping:

Här finns ingen generell princip utan det kan variera mellan olika typer av ärenden. När det finns en klar dokumenterad bild av hur t.ex. den lokala traditionen ser ut avseende byggnader, stenmurar, gårdsgårdar så tillämpas det också i beslutssammanhang. Det finns naturligtvis skräckexempel på motsatsen där t.ex. skötsel och trädthet på våra trädbärande gräsmarker kraftigt förvrids p.g.a. jordbruksverkets tolkning av EUs regelverk.

Länsstyrelsen i Västmanland: "Då det inte strider mot mer beprövad, fastställd eller vetenskapligt konstaterad kunskap."

Länsstyrelsen i Örebro: "Ja, inte helt enkelt att svara på. Det är ju sådant som tas med in i utformandet av skötselplaner."

Länsstyrelsen i Värmland: "Vi försöker ju att efter bästa förmåga bedöma vilka kunskaper som kan vara relevanta för arbetet, detta utifrån vår utbildning och ifrån de erfarenheter vi tjänstemän besitter."

Länsstyrelsen i Västerbotten:

I första hand är det ärendets art och innehåll som avgör detta. I frågor om bevarande av bm [biologisk mångfald] i naturfodermarker är den lokala och traditionell kunskapen alltid viktig, liksom i vård och förvaltning av fisk, vattenbiotoper, rovdjur och jaktbara arter.

Länsstyrelsen i Norrbotten framhöll att:

Det finns ingen checklista, eller motsvarande, framtagen för hur vi ska avgöra "när så är lämpligt". Det känns dock logiskt att hantera frågan om traditionell kunskap när arbetet rör markanvändning, antingen traditionell eller otraditionell. Det kan t ex vara i samband med bevarande av biologiska kulturarv som skogs- och odlingsmark i kulturresevat.

Man framhöll också att man bevarar vissa biotoper eftersom de är av särskild betydelse för rennäringen. Länsstyrelsens uppfattning var:

att samebyarna har god traditionell och lokal kunskap om nyttjande och bevarande av den biologiska mångfalden. Vi upplever inte att vi har problem att ta tillvara denna kunskap vid t ex beslut och yttranden. Vi upplever att det 16:e miljömålet i och för sig är en förutsättning för rennäringens fortsatta bedrivande men gör i den dagliga myndighetsutövningen ingen direkt uttalad koppling mellan dessa. Miljömålen finns med vid vårt arbete, men vi använder dem inte praktiskt för att t ex motivera beslut. Den traditionella och lokala kunskapen ger förutsättningarna för en hållbar rennäring och kan på det sättet kopplas ihop med flera av miljömålen.

M3. Upplever ni att ni har tillräcklig kunskap om vilken lokal och traditionell kunskap som skulle kunna vara relevant i ert arbete?

Fiskeriverket, Jordbruksverket, Banverket och Boverket svarar att man upplever att man har tillräcklig kunskap. Boverket poängterar dessutom att man ofta samverkar med länsstyrelserna samt att avgörandet ofta görs av kommunerna i slutändan.

Skogsstyrelsen å sin sida lyfter fram ett delvis annorlunda perspektiv på frågan:

Det finns behov av mer konkretiserad kunskap om bland annat det biologiska kulturarvet i skogslandskapet och det samiska kulturarvet. I det senare fallet saknas relevant stöd exv. kartmaterial för beredning och handläggning i olika ärende kopplat till hur exempelvis renskötseln påverkas av skogsbruket. Det blir betydligt svårare att hävda och värna olika värden om ovanstående möjligheter saknas. Och i avsaknad av nedpräntad kunskap hemfaller dialogen också till att bli personberoende för hur inkluderande traditionell och lokal kunskap blir i myndighetens beslut. Vi ser dock potential till förbättring på det här området. Det här kan exemplifieras med bruket av renbruksplaner. Här har användandet långsamt ökat. I renbruksplaner finns kapacitet att även inkludera och beakta socioekonomiska och kulturella effekter. Om möjligheten fanns att "lägga på" ett kulturellt skikt av traditionell kunskap ovanpå renbruksplanen (men även på en ordinarie skogsbruksplan) skulle det bli ett kraftfullare instrument för att mobilisera en "tyst kunskap" som då inkluderas i praktisk mening. I dag är det faktiskt så att kartor gör det osynliga synligt vilket för med sig att historien blir synlig och hanterlig på ett helt annat sätt än vad som sker i dag. Problemet med att få till en sådan lösning är inte teknisk utan faktiskt få personer att berätta om den "tysta kunskapen"! Så länge den förblir osynlig för oss har vi också svårt att hantera den skäligen i myndighetsutövning.

Skogsstyrelsens svar pekar på ett behov av metoder att presentera folklig kunskap på ett standardiserat och "objektivare" sätt. Metoder att synliggöra lokalbefolkningars markanvändning genom att rita in det på en karta är ett sätt att göra det mer tydligt och acceptabelt för forskare och representanter för myndigheter har använts på många håll i världen (Brody 1981; Tunón & Westman 2009).

Man kan konstatera att de länsstyrelser som har svarat på enkäten kan delas in i tre läger; de som tycker att de har fullgod kunskap, de som bedömer att man kan bli bättre och de som framhåller att man har för lite kunskap om dessa frågor.

Länsstyrelsen i Värmland menar att:

Inom naturvården har vi ofta kännedom om vilken lokal kunskap som är relevant, och inom det areella arbetet vet vi att allt som har att göra med hur markerna brukades tidigare, och hur detta brukande påverkat landskapet är relevant traditionell kunskap.

Länsstyrelsen i Västmanland menar att man via muntlig kontakt med lokalbefolkningen får fram relevant kunskap och att de som vill lämna kunskap i ett visst ärende har god möjlighet att göra detta. Man poängterar dock att:

Någon förebyggande kunskapsinsamling sker dock inte vad jag vet, men det kanske inte heller är rimligt att genomföra för hela länet.

Länsstyrelsen i Kronoberg besvarar frågan att man generellt sett har tillgång till tillräcklig kunskap, "möjligtvis med undantag för lokal kunskap om historisk skötsel av myrmarker i länet."

Även Länsstyrelsen i Skåne är positiv till det befintliga kunskapsläget:

På ett generellt plan finns en god kunskap om vilka olika skötselinsatser som krävs för att bevara biologisk mångfald, men den komplexitet och variation som funnits vid skötseln av landskapet som skapat de befintliga naturvårderna gör att vi förmodligen saknar en ganska stor del i det specifika. Det har bl.a. framgått av de resor till Centraleuropa som anordnats av CBM där ett flertal handläggare deltagit att det hävdade landskapet innehåller betydligt fler komponenter än vad som går att få med i en vanlig skötselplan, eller vad det finns ekonomiskt utrymme att få till stånd inom befintlig skötselorganisation.

Länsstyrelsen i Örebro däremot är mer tveksam till om man har tillräcklig kunskap och Länsstyrelsen i Norrbotten besvarar frågan med: "Delvis. Vi kan förbättra detta och jobbar med det."

Länsstyrelsen i Västerbotten framhåller att:

Det varierar från ärende till ärende men rent allmänt skulle de vara värdefullt om vi hade tillgång till mera lokal och traditionell kunskap.

Länsstyrelsen i Blekinge respektive Jönköping besvarar frågan med nej och man således bedömningen att man har otillräcklig kunskap om dessa frågor. Man har dock i andra sammanhang noterat att de som har mest kunskap ofta också är de som är minst nöjda med nivån på sitt kunnande. Det är inte nödvändigt att det är så i just detta fall, men man ska inte sticka under stol med att det kan vara så.

I brukarnas enkät fanns följande frågor om betydelsen av traditionell kunskap:

B7. Uppfattar du det som att den traditionella kunskap som förs vidare från generation till generation är viktig för dig som brukare?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall hur?

B8. Tror du att den traditionella kunskapen som förs vidare från generation till generation är viktig för samhället?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall hur?

Samtliga brukare svarar ja på båda frågorna, dvs man menar att den traditionella kunskap som förs vidare från generation till generation är viktig både för den enskilda brukaren och för samhället. Brukarna framhåller bl a följande:

Den traditionella kunskapen har stort värde för kommande generationer.

Traditionell kunskap behövs för att veta hur man gör på bästa sätt.

Mycket kunskap finner man inte på kurser utan kan bara fås genom att lära av tidigare brukare.

Det finns mycket som inte står i böckerna.

Det rör sig ju om inte bara kunskaper utan också färdigheter och klokskap (sociala mönster och normsystem som är kopplade till brukandet av naturresursen).

Det är den empiriska kunskapen som gör att den gamla traditionella djurhållningen och mattraditionen lever vidare.

Den lokala och traditionella kunskapen utgör grunden och förutsättningen för fäbodbruket

"Tror" jag att den traditionella kunskapen är viktig? Den är ett måste!

Man kanske inte behöver begå alla misstag i nästa generation.

Om ingenting görs försvinner en stor del av kunskapen.

Alla kan inte bli som i Falun, Stockholm och Bryssel.

Variationen i bruksformer ger högre biologisk mångfald.

En överlevnadsfråga som borde beaktas som civilförsvarsgrundande

2.1.3 Tillämpning av "när så är lämpligt"

M4. Kan ni exemplifiera när ni har tagit hänsyn till "traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald" i er myndighetsutövning?

Jordbruksverkets hänsyn till "traditionell och lokal kunskap" fokuserar enligt svaret på "Landsbygdsprogrammet: stöd till kulturmiljöer, fäbodar, betesmarker, lieslätter, lantraser, odlad mångfald etc."

Fiskeriverket lyfter fram sitt arbete med att utveckla lokal eller regional samförvaltning av fisket. Man förmedlar att:

I sex pilotprojekt har en områdesvis samförvaltning genomförts där brukarna på ett tidigt stadium aktivt deltagit med att identifiera problem, utbyta kunskap, föreslå och medverka till lösningar. Därefter har med stöd av EU-medel tio fiskeområden bildats. I dessa områden har fiskeområdesgrupper bildats med representanter från bland annat yrkesfisket, fiskevattenägare, turistföretag och kommuner. Genom lokala kunskaper och engagemang inom fiskeområden skapas möjligheter för utveckling av nya produkter, marknader och arbetssätt. Ett starkt lokalt inflytande kan därigenom stärka lokalsamhällets näringar och kultur.

Skogsstyrelsen beskriver relativt utförligt att det inom:

den fortlöpande rådgivningsverksamheten sker en dialog och gemensam kunskapsuppbbyggnad mellan myndigheten och andra aktörer, företrädelsevis markägare och eventuellt dennes ombud. Merparten av den lokala/traditionella kunskapen använder vi exempelvis för att undersöka i fall förutsättningar finns för att lyckas med en viss föryngringsmetod i en viss typ av skogsmiljö. Rådgivning med avseende på skogsföryngring beaktar vi således områdes markhistorik, hur marken brukats, vad som tidigare växt på platsen, vilka skötselmetoder har använts etc. Frågor aktuella att ta ställning till är exempelvis om naturligt föryngring fungerar som en bra metod i en viss skogstyp, hur frostkänsliga vissa skogstyper är, eller i vilka områden det är stor risk för viltbete och efterföljande skador på uppväxande skog. Lokal erfarenhet om sådana frågor är mycket betydelsefullt för oss. Vi har flera exempel där sådan kunskap inhämtas och resultatet tjänat flera målsättningar.

Andra närliggande exempel att förmedla är de ca 2 500 samråd som varje år genomförs, med stöd av Skogsvårdslagen och frivillig certifiering (FSC), mellan skogsägare och samebyar innan föryngringsavverkning genomförs och skogsbilvägar skall byggas. Vid samråden har samebyarna möjligheter att framföra synpunkter på skogliga åtgärder som påverkar renbetet men även de samiska kulturspåren. Skogsstyrelsen har vid sin ärendehandläggning att beakta vad som framkommer under samråden där även inslag av traditionell kunskap kan vara ett inslag genom att visa på gamla boplatser, flyttleder, naturliga samlingsställen, svåra passager, offerplatser mm.

Boverket lyfter i sitt svar fram "traditionella och mer kostnadsbesparande metoder för skötsel av bostadsnära och tätortsnära natur", vilka beskrivs i skriften *Bostadsnära natur – inspiration och vägledning* (2007). Man framhåller också att hänsyn har tagits till lokal kunskap vid överklaganden av detaljplaner. Banverket sträckningar av nya järnvägar anpassas efter "lokal kunskap om häckningsplatser för rovfågel, rödlistade arter, populära fiskevatten, områden för närrekreation osv." I svaret angav man också följande exempel:

Samråd med lokala ornitologer i samband med planering av ny järnvägssträckning förbi Kiruna visade att en gruvdamm fungerade som rastplats för fågel. Detta fanns inte registrerat i det "officiella" underlaget för värdefulla naturvärden. En särskild fågelinventering genomfördes. Krav på skyddsåtgärder avseende kontaktledningsstolpar mm för att undvika skador på fåglar projekteras in i den planerade anläggningen.

Länsstyrelserna i Örebro och Skåne framhöll att de inte hade några enskilda exempel på detta. Länsstyrelsen i Skåne konstaterade dock att de flesta beslut om föreskrifter och skötselplaner är kopplade till fortsatt traditionell hävd av landskapet varför frågorna aktualiseras där. Man poängterar också att det:

I arbetet med åtgärdsprogram för områden med miljöersättning fanns tidigare möjlighet (resurser) att inhämta lokal kunskap om värdefulla områdets brukningshistoria.

Länsstyrelsen i Blekinge gav följande exempel:

- Kunskap inhämtas från markägare inför skötselåtgärder för att gynna hotade arter.
- Länsstyrelsen har under 2009 initierat ett projekt inom Bräkneåns avrinningsområde där man genom ett landskapsstrategiskt angreppssätt försöker eftersträva att uppnå ett flertal miljökvalitetsmål. Detta sker i ett nära samarbete med lokala markägare där vi tar till vara lokal och traditionell kunskap.

Länsstyrelsen i Kronoberg lyfte fram: "bete i naturbetesmarker och slåtter i såväl jordbrukslandskapet som naturreservat."

Länsstyrelsen i Jönköping valde att poängtera "Länsstyrelsens årliga utmärkelse Guldärtan. Denna utdelas till någon som på ett förtjänstfullt sätt sparat gamla sorter i odling." Man påtalade också relevansen att vid handläggningen av "vissa

LBU stöd som "särskild höhantering" har detta betydelse."

Länsstyrelsen i Västmanland konstaterade att:

Markägare har ofta kunskap om lokal historisk markanvändning, vilket är till stor hjälp i tolkningen av hur områdets värden bäst kan bevaras. Det är enligt min mening den viktigaste pusselbiten som lokalbefolkningen bidrar med. Då det gäller artkunskaper bör man tolka informationen med viss skepsis eftersom många vill ha sett mer än vad de kan garantera.

Länsstyrelsen i Värmland framhöll att man tog tillvara lokal och traditionell kunskap i anslutning till handläggning av åtagandeplaner och olika samråd.

Länsstyrelsen i Västerbotten avgav ett långt och innehållsrikt svar:

Vid biologisk återställning av flottrensade vattendrag har vi återkommande möten och fältbesök tillsammans med berörda markägare/vattenrättsägare och ortsbor. Ofta är man lite reserverade och skeptiska inledningsvis men när man efterhand vinner deras förtroende växer det fram en konstruktiv dialog/samverkan. Den kunskap vi får från ortsborna handlar bl a om förekomsten av fisk och flodpärlmussla, om lokala fiskemetoder och om hur vattendraget såg ut innan rensningar och omgrävningar för flottleden gjordes. Vi anlitar ofta lokala arbetsledare och maskinförare i arbetet.

Ett annat exempel är rovdjursförvaltningen där älgjaktlagen, småviltjägare, medlemmar i samebyarna m fl samlar in björns spillning som ligger till grund för vår populationsuppskattning. I beräkningsmodellen ingår också älgjägarnas observationer av björn under först älgjaksveckan. Vi har också en dialog med jägare, renskötare och allmänheten om förvaltningsmål m m

Ett tredje exempel är skötsel av naturslåttermarker i fjällen och fjällnära områden. Här har vi lärt oss av äldre brukare att det varit traditionellt brukligt att man använde mindre givor av stallgödsel på dessa marker. Eftersom effekterna på florin varit lokalt begränsade och syftet med bevarandet av dessa marker både är att bevara bm och traditionella skötselformer har vi värderat dessa marker lika högt som om de varit helt fria från gödselpåverkan.

Länsstyrelsen i Norrbotten nämner "upprättande av skötselavtal i kulturreservat. Ett problem är dock den kunskapslucka som finns vad gäller renbetets kopplingar till biologisk mångfald" samt naturligtvis att: "Lokal förankring är en bärande del i Laponiaprocessen men svår att koppla till biologisk mångfald."

M5. Upplever ni några problem med att inkludera traditionell och lokal kunskap i er myndighetsutövning?

Fiskeriverket ser inga som helst problem att inkludera folklig kunskap i myndighetsutövningen. Inte heller Boverket eller Banverket ser några hinder däremot framhålls att man inte alltid kan ta hänsyn till lokal kunskapen, men att den alltid är värdefull.

Jordbruksverket framhåller att det ibland förekommer problem och exemplifierar med "turerna kring våra traditionella träd- och buskrika betesmarker".¹

Skogsstyrelsen konstaterar att hela frågan är komplex:

I det breda perspektivet kan det bottna i divergerande målsättningar mellan å ena sidan skogspolitiken och andra sidan det lokala samhällets målsättning. I det snävare perspektiv som i exemplet med det samiska kulturarvet borde det tekniskt

¹ Enligt EU:s riktlinjer kan inte jordbruksmark med mer än **50 träd per hektar** betraktas som stödberättigande areal, vilket strider mot markhistorien på många håll och dessutom ofta är kontraproduktivt vad gäller bevarandet av biologisk mångfald. Under vintern 2007–2008 vållade genomförandet av dessa riktlinjer en hel del uppståndelse och protester både bland brukare och naturvårdare.

inte vara svårt att inkludera det i något av våra administrativa system så att det därigenom undviker att frågan ramlar mellan stolarna. Vi har geografiska kartsystem som rimligt borde täcka och motsvara det mest akuta behoven. Problemet är, för att referera till fråga 3, att få kunskapen från sina ägare.

Länsstyrelserna har olika erfarenheter och olika sätt att se på frågan. En del förefaller enbart se problem medan andra verkar vara mer öppna.

Länsstyrelsen i Skåne framhåller problem som:

tidsbrist och ibland osäkerhet om vilka traditionella åtgärder som har den önskade effekten. I de flesta fall upplevs att traditionell hävd inte lever kvar lokalt utan har ersatts av en mer rationell drift styrd av generella krav på högre avkastning eller styrd av regler för bl.a. miljöersättning.

Länsstyrelsen i Kronoberg å sin sida lyfter att:

det kan ibland leda till mycket höga kostnader och ibland missgynnas en del arter till följd av t ex sommarbete i naturbetesmarker och för tidig slåtter. Dagens små frimärken i form av naturreservat i odlingslandskapet sköts årligen på ungefär samma sätt, t ex slåtter vid samma tidpunkt, år efter år. I det ursprungliga bondelandskapet där slåtter var en traditionell kunskap som skedde årligen i hela byn, varierade sannolikt tiden för när en speciell yta slogs mellan åren i ett dynamiskt system. Dock var det troligen så att ängar närmast gården slogs först.

Länsstyrelsen i Jönköping framhåller att: "när det gäller LBU och dess regelverk är sådan hänsyn omöjlig. Däremot är det fullt möjligt i skyddade områden om vi har den kunskapen."

Länsstyrelsen i Blekinge: "Nej, förutsatt att vi har tillräcklig kunskap. Ja, när vi inte har tillgång till tillräcklig kunskap eller inte vet var vi ska få den ifrån."

Länsstyrelserna i Örebro, Västmanland, Västerbotten, Norrbotten upplever inga stora problem att inkludera lokal och traditionell kunskap i myndighetsutövandet.

Länsstyrelsen i Västmanland framhåller att det ibland finns:

en brytning mellan empiriska observationer/praktiska erfarenheter och +/- vetenskapliga forsknings- och undersökningsresultat. När en ortsbo uttalar sig om mark- och vattenförvaltningsfrågor kan förslagen om vad som är bäst för bm också flyta ihop med tankarna om vad han anser vara gynnsamt för egna, andra ortsborna eller berörda näringsidkarens intressen på ett lite diffust sett.

Länsstyrelsen i Västerbotten: "Nej, den utgör kompletterande information som ytterst sällan motsäger de värden vi ser eller det vi vill göra i området."

Länsstyrelsen i Värmland konstaterar att:

I den mån kunskapen finns brukar vi ofta kunna anpassa vår myndighetsutövning, ex. vid ÅP-arbetet² – problemet är oftare att den saknas. Se vidare fråga 2 ovan.

Ett problem finns dock i och med olika synsätt på arbetet med biologisk mångfald i odlingslandskapet (samt brist på administrativa resurser). Exempelvis är mycket av jordbrukslandskapets bevarande av biologisk mångfald inriktat på ett maximerande av artdiversitet på en given yta, vilket gör traditionella hävdmetoder olämpliga. Detta blir t.ex. tydligt när man väljer att gå ifrån traditionellt brukande av inägomarker för att på samma ytor även kunna gynna arter som tidigare varit "utmarksarter" - maximerande av artdiversitet.

Externt kan motsvarande problem ses hos de lokala förvaltarna av naturresurser i form av biologisk mångfald, där generellt alltför förenklade och centralistiska budskap från ideella organisationer såväl som myndigheter kanske alltför lätt anammas, för att därefter uppfattas som traditionell och lokal kunskap.

² ÅP-arbetet = arbetet med åtgärdsplaner för hotade arter

M2. Upplever ni att ni har tillgång till tillräcklig kunskap om och dialog med dem som innehar lokal och traditionell kunskap?

Jordbruksverket och Banverket menar att man har det i hög grad. I sitt svar konstaterar Fiskeriverket att länsstyrelserna ofta underremitterar Fiskeriverkets förslag, men att man genomför samrådsmöten där lokala intressenter bjuds in.

Boverket lyfter fram sitt uppdrag att utveckla "metoder för att föra dialog med dem som innehar lokal och traditionell kunskap. Detta tas upp i våra handböcker om t.ex. översiktsplanering, detaljplanering, ortsanalys och rapporter om God bebyggd miljö." Utifrån det svaret får man väl förmoda att de bedömer dialogen som god.

Skogsstyrelsen framhåller att deras:

dialog och samråd går framförallt via markägaren och eventuellt dennes ombud. Men även andra aktörer inom skogssektorn och angränsande sektorer brukar höras. Det som kan upplevas som ett problem är att gruppen ofta, men långt ifrån alltid, utgörs av representanter för det lokalsamhälle som bär på traditionell kunskap. Vad vi saknar i någon vidare etablerad mening är arenor/forum som tar in kunskap som inte utgör markägare/ombud av typen byalag, hembygdsföreningar eller lokala naturvårdsföreningar.

Detta svar visar på att vi fortfarande saknar vissa nödvändiga verktyg i kunskapsinhämtningen för att fullt ut kunna ta hänsyn till skrivningen i det sextonde miljömålet.

Länsstyrelsernas sammantagna svar går återigen glidande från "ja" till "nej". Länsstyrelserna i Skåne och Blekinge svarar "nej" på frågan och Skåne förklarar med att:

tiden för att göra mer ingående studier av respektive område eller olika skötselregimer finns inte utan vi får förlita oss på den kunskap som tas fram i olika forskningsprojekt eller på annat sätt kommer till allmän kännedom om hur skötseln bör utformas för att bevara biologisk mångfald.

Länsstyrelsen i Västmanland konstaterar att:

Det finns sannolikt tillgång till mer kunskap än vi känner till, men jag upplever att vi gör så mkt vi har möjlighet till för att få reda på lokal kunskap vid möten med markägare etc. Det vore önskvärt om man via någon projektsatsning kunde samla den lokala kunskap som finns dokumenterad. Mycket av den kunskap som finns är dock inte dokumenterad utan kräver muntliga kontakter i samband med ärendehantering.

Medan Länsstyrelserna i Kronoberg, Jönköping och Örebro anser däremot att man kan besvara frågan med "ja". Jönköping konstaterar att vissa kunskapsfält:

är väl dokumenterade liksom som skötselmoment för vissa marktyper. Däremot är denna dialog sällan objektspecifik utan mer i landskapsskala vilket medför att vi saknar kunskaper om lokala skillnader och effekter av dessa kopplade till specifika objekt. Vi kan således inte avgöra om kvarvarande variation i t.ex. slåttermarker beror på t.ex. annorlunda höhantering.

Även Länsstyrelsen i Örebro framhåller bristen på tid som ett problem.

Länsstyrelserna i Värmland, Västerbotten och Norrbotten har givit mycket ingående svar på denna fråga, vilka sammantaget visar på viktiga aspekter.

Länsstyrelsen i Värmland:

När det gäller lokal kunskap har vi omfattande dialoger och ofta samråd med berörd lokalbefolkning. Frågan om traditionell kunskap är betydligt svårare. Problemet när vi arbetar med t.ex. förvaltning av det agrara landskapet, som vid upprättandet av åtagandeplaner för enskilda ängs- och betesmarker, är att den lokala, traditionella kunskapen om hur dessa marker har brukats historiskt ofta inte finns samlad någonstans – vare sig hos brukaren, markägaren, lokala intresseföreningar, hos oss eller i äldre eller nyare forskning. Åtminstone vad gäller markanvändningen från tidigt 1900-tal och tidigare är kunskapen ofta bristfällig när man kommer ner på lokal nivå.

Egentligen behövs därför mer grundforskning om det historiska markanvändandet på lokal nivå. Ta ett sådant exempel som ängsmarkerna – hur har de sett ut i vårt län under historisk tid, och hur skötte brukarna dem? Vilka skillnader fanns mellan 1900-talets äng och 1800-talets? 1700-talets och 1600-talets? Mellan ängsmarken i finnskogen och ängsmarken i svenskbygderna? Mellan östra och västra Värmland? I Bergslagen? Mellan olika socknar och olika hemman? Från år till år? Eller hamlingen – hur har den sett ut (i den mån den har förekommit)? Här vet vi från olika källor att lövtakten sett mycket olika ut i olika delar av länet, men någon mer ingående studie av detta har så vitt vi vet aldrig genomförts.

Källmaterial i form av historiska kartor, vissa lokalhistoriska arbeten, frågelistor etc. finns förstås, men en mer omfattande sammanställning av materialet saknas, både på lokal och central nivå.

Vad gäller informationshämtning från samtida förvaltare av lokal och traditionell kunskap finns också problem med värdering av denna kunskap. Påtagligt ofta finns misstankar om stor påverkan från förenklad kunskap från olika aktörer (ideella föreningar, myndigheter m m) som omedvetet arbetas in och blir en del av en påstådd lokal tradition.

Länsstyrelsen i Västerbotten:

Vi använder oss regelmässigt av sådana kunskaper och dialoger. Ett visst problem är att många kunniga ordsbor är blygsamma och tystlåtna men ofta får man kontakt med dem längre in i samrådsprocessen. Ett problem är också att det finns/har funnits kunskaper hos erfarna och kunniga ordsbor och pensionerade/avlidna tjänstemän (fiskerikonsulenter, jaktvårdskonsulenter, lapptillsynsmän etc) som bara finns/fanns i opublicerade anteckningar eller i huvudet på dessa personer.

Länsstyrelsen i Norrbotten:

Här finns olika uppfattningar inom länsstyrelsen. Naturresurs- och rennäringsenheten anser att de har tillgång till kunskap om och dialog med dem som innehar lokal och traditionell kunskap. Det kan förklaras dels med att enheten arbetar med rennäringsfrågor, dels med att enheten är placerad i Jokkmokk, i kärnan av renskötselområdet, medan övriga enheter är placerade i Luleå.

Inom Laponiaprocessen har de flesta medarbetare själva inte tillräcklig kunskap men genom det arbetssätt på vilket processen bygger, har vi en god dialog med dem som innehar kunskapen, eller känner till vilka som innehar kunskap.

I brukarenkäten ställdes en motsvarande fråga till den ovanstående:

B2. Upplever du att du har en bra dialog med myndigheterna?

Ja Nej Ingen åsikt

Om något behöver förbättras, vad i så fall?

3 brukare svarade ja, 7 brukare (inklusive Föreningen Sveriges Fäbodbrukare) svarade nej, 3 svarade "både ja och nej".

Det är anmärkningsvärt att mer än hälften av brukarna anser att de inte har en bra dialog med brukarna. Så här beskriver några av brukarna sina problem:

[problemet är] myndigheternas okunskap och ovilja att hjälpa oss fäbodbrukare.

Sektors- och stuprörssystemet är förödande.

Myndighetspersoner behöver stå med båda fötterna på jorden.

Myndigheter kommer hit för att lära oss fäbodbruk. Det är fel. Det är vi som ska lära myndigheterna.

Myndigheter är dåliga på att lyssna.

Redan för tio år sedan märkte vi att torsken höll på att ta slut men ingen lyssnade!

[Vi behöver] dialog i motsats till den nu upplevda monologen.

Bland synpunkter på vad som kan göras för att förbättra dialogen sägs bland annat följande:

Fäbodbrukare skulle behöva en kontaktperson, en "spindel" att ringa, som vet vart man skall vända sig, vad för stöd som är lämpligt att söka mm.

Det längsta svaret på frågan återges här i sin helhet:

För att inte generalisera begränsar jag mig till de tjänstemän/kvinnor som jag varit i kontakt med och som besökt mig och min brukningsenhet. De har alla varit unga, ambitiösa, välutbildade biologer som är väl insatta i det regelverk som ligger till grund de beslut som de skall fatta. Det gör att situationen blir låst redan från början. Ingen har haft praktisk erfarenhet av jordbruk eller skogsbruk. De har också saknat erfarenheter som gett dem en trygghet i sin roll. Det gör att tjänstemännen "kör" regelverket. Trots att jag har längre akademisk utbildning, 30 års erfarenhet nationellt och internationellt så finns det inget utrymme för dialog och ömsesidigt lärande. Den andra delen ligger i attityden som domineras av misstro och kontroll, men helt saknar en hjälpande och stödjande attityd. Hur råder man då bot på detta? Det första dilemma är enkelt: kompetens består av tre delar; kunskap, färdighet och klokskap. Tjänstemännen har mycket av det första men saknar del två och tre. Ge dem en personalfortbildning i tre steg som lägger tonvikten på färdighet och klokskap (ett socialt tvärsnitt i gränsskiktet mellan klokskap och färdighet). Här kommer traditionell och lokal kunskap in. Det andra dilemma är en kultur- och chefsfråga. Jag kan ringa till Finland och till Jämtland och få svar på frågor som jag inte får svar på av tjänstemännen i Norrbotten. Då är det ju inte ett systemfel utan snarare ett chefs- och attitydfel. Jag har själv slutat med EU-stöd då det i ett antal fall leder till sämre biologisk mångfald och icke långsiktigt hållbart nyttjande.

Följande frågor syftade till att få en bild av hur man värderar kunskapen hos brukare/lokalsamhällen och hos myndigheterna:

M6. Hur ofta upplever ni att:

- **lokalsamhällets kunskap relevant för förvaltning är större än den som ligger till grund för regelverken hos er myndighet?**
 - ofta
 - ibland
 - sällan
 - aldrig
- **lokalsamhällets kunskap är lägre än den kunskap som ligger till grund för regelverken hos er myndighet?**

- ofta
- ibland
- sällan
- aldrig

Fiskeriverket valde att inte besvara frågan och Boverket hänvisade till sin inledning om att kunskap hämtas från alla håll och ligger till grund för beslutet. Vem som vet mest från början saknar betydelse! En mening som även delas av Banverket.

Jordbruksverket besvarar frågorna med a) ibland (jfr. fråga 5) och b) "Ofta. Jordbruksverket är en expertmyndighet."

Skogsstyrelsen å sin sida väljer att problematisera frågorna med all rätt:

Frågorna är knepigt ställda och ger intryck av att man på ett tydligt sätt kan skilja mellan lokal/traditionell kunskap och annan kunskap. Inom skogsbruket förenas i stor utsträckning dessa olika typer av kunskap eftersom den sammanlagda kunskapsmassan är uppbyggd av såväl generell empirisk och vetenskapligt baserad kunskap som lokal/traditionell kunskap.

Vårt sätt att bedriva skogsbruk bygger mycket på lokala erfarenheter, som tidigare nämnts. Alla fyra alternativen/påståendena kan således vara giltiga beroende på hur man tolkar frågan och vilka situationer man väljer att belysa.

Frågan måste därför preciseras med avseende på vilken kunskap som avses för att vi ska kunna besvara frågan mer exakt.

Länsstyrelsernas svar spred även denna gång ut sig. Det var dock ingen som fullt ut tvekade över sin egen kompetens. Det vanligaste svaret var "ibland" på bägge frågorna, vilket åtföljdes av olika motiveringar. Detta svar levererades Länsstyrelserna i Blekinge, Kronoberg, Jönköping, Västmanland, Örebro, Västerbotten och Norrbotten. Motiveringarna omfattade att

- frågorna var på en generell nivå (olika i olika ärenden)
- det handlar om olika typer av kunskap
- att det är svårt på en generell nivå värdera lokalsamhällets kunskap
- alla pusselbitar av kunskap är viktiga
- Länsstyrelsen i Kronoberg konstaterade att lokalsamhällets kunskap var:
 - Större – ibland. Vad gäller de nya reglerna för gårdsstöden verkar många brukares kunskap vara större än regelverket.
 - Lägre – ibland. Äldre markägare av skog har ofta en lägre kunskap än regelverket vad gäller skötsel av skog med fokus på biologisk mångfald.

Länsstyrelsen i Norrbotten framhöll att: "En situation där regelverket hos myndigheten och den lokala kunskapen samverkar är troligen optimal."

Länsstyrelsen i Skåne och Värmland levererade svar som framhöll att lokalsamhällets relevanta kunskapsinnehav var lägre och att således länsstyrelsen hade en korrektare bild. Länsstyrelsen i Skåne menade att man:

Har inga exempel på där lokalsamhällets kunskap varit mer relevant för skötselinsatserna än den som ligger till grund för regelverken.

Länsstyrelsen i Värmland såg att det sannlikt inom EU:s regelverk borde finnas utrymme för en bättre anpassning till lokal kunskap och lokala förhållanden. Man menade också att det var svårt att avgöra både vilken kunskap som låg bakom regelverken och vilken kunskap som finns i lokalsamhället.

Motsvarande frågor ställdes i brukarenkäten:

B3. Hur ofta uppfattar du att

- **Din och andra brukares kunskap som behövs för skötsel är lägre än den kunskap som ligger till grund för myndigheternas regelverk och deras tillämpning?**
ofta iblandsällan aldrig

Svaren fördelas enligt:

Ibland 2, sällan 2, aldrig 8 (inklusive Föreningen Sveriges Fäbodbrukare), sällan/aldrig 1

En brukare kommenterar:

Det här är egentligen en omöjlig fråga att besvara då det rör sig om olika typer av kompetenser och respekt för varandras genererande av kompetensen.

- **Din och andra brukares kunskap är större än den som ligger till grund för myndigheternas regelverk och deras tillämpning?**
ofta ibland sällan aldrig

Här fördelades svaren enligt:

alltid 1 (kategorin lades till i svaret av Föreningen Sveriges Fäbodbrukare), 9 ofta, 2 ibland, 1 sällan

Trenden från dessa brukares svar är tydlig; de flesta brukarna bedömer att man har större kunskap än den som ligger till grund för myndigheternas regelverk och dessas tillämpning, samtidigt som majoriteten av svaren på fråga B2 också tydligt indikerar att myndighetsrepresentanterna inte tillräckligt lyssnar på brukarnas kunskap.

2.1.4 Bibehållande av lokal och traditionell kunskap?

M7. Upplever ni att det förekommer kollisioner mellan regelverken och lokalsamhällets naturresursförvaltning?

Fiskeriverket upplever inga sådana kollisioner! Banverket konstaterar att den typen av konflikter skulle kunna uppstå men att det inte har varit något påtagligt problem. Boverket konstaterar att det är kommunerna som i så fall råkar ut för dessa.

Jordbruksverket svarar däremot "ja" och hänvisar till diskussionen rörande träd- och buskrika betesmarker.

Även Skogsstyrelsen har erfarenhet av sådana kollisioner och noterar att:

Svaret här har beröring med svaren i fråga 6. Det kan finnas fall där en aktör inom skogsbruket med hänvisning till lokal/traditionell kunskap vill använda skogsbruksmetoder som inte är förenliga med skogsvårdslagen. Skogsstyrelsens medarbetare har då att tillämpa skogsvårdslagen utifrån sin kunskap, exempelvis om vilka metoder för skogsförnygring som är nödvändiga för att få upp ny skog efter avverkning.

Tilläggas kan att det förekommer intressekonflikter, exempelvis när det gäller samråden mellan rennärning och skogsbruk i samband med skogsbruksåtgärder.

Endast Länsstyrelsen i Västmanland framhåller att sådana konflikter inträffar ytterst sällan och att man i de fall de uppstår "går efter vetenskapligt belagd kunskap".

Länsstyrelsen i Västerbotten intar en mellan position och nämner att sådana kollisioner inte inträffar så ofta, men:

När problem/kollisioner uppstår handlar det väl oftast om att man upplever regelverk och myndighetsbeslut som oönskade intrång i den lokala och privata suveräniteten att äga och förvalta sina marker och sina bestånd av fisk- och jaktbara arter samt att myndigheter, markägare/brukare och andra ortsbor har olika målsättningar och syften med "sin" naturresursförvaltning. Men som beskrivits i exempel 1 under fråga 4. brukar en stor del av de tveksamma och negativa attityderna mattas av/försvinna efter en tids dialog. Det finns också många exempel på motsvarande gradvisa förtroendeskapande samverkan med markägare i reservatsarbetet.

Länsstyrelsen i Skåne menar att sådana konflikter praktiskt taget enbart gäller skogsområden och:

oftast inte när det gäller hävdad mark. I många fall mer en skillnad i värdering än i kunskap. För hävdad mark har på senare tid problem dock uppstått med reglerna kring miljöersättning där de går emot såväl lokal förvaltning som naturvårdens intressen.

Länsstyrelserna i Jönköping, Kronoberg och Örebro konstaterar att sådana kollisioner är mycket vanliga i samband med exempelvis LBU-regelverket.

Länsstyrelsen i Blekinge exemplifierar:

mellan EU:s regelverk för stöd till jordbruket och lokalsamhällets traditionella naturresursförvaltning där lokalsamhällets naturresursförvaltning i större utsträckning skapar möjligheter för att uppnå miljö kvalitetsmålet "ett rikt växt- och djurliv".

Länsstyrelsen i Värmland poängterar att det:

Givetvis finns sådana kollisioner men oftast beror de på att (delar av) lokalsamhällen har andra värderingar och prioriteringar än de som ligger till grund för de gällande nationella regelverken. Eftersom det oftast handlar om en kollision mellan olika värderingar, så behöver det inte ha att göra med, och har kanske inte heller särskilt ofta att göra med, någon kollision mellan olika grupperns kunskaper.

Länsstyrelsen i Norrbotten lyfter fram en viktig aspekt på lagstiftningen kontra exempelvis mångfaldskonventionens Akwé: Kon-riktlinjer:

Om man med lokalsamhällets naturresursförvaltning avser rennärningen, så finns ibland motstående intressen. Regelverk kan medge exploatering i form av gruvor, vägar osv i områden där rennärningen inte vill se ytterligare vandringshinder.

I brukarenkäten ställde vi motsvarande frågor:

B4. Upplever du att det förekommer motsättningar mellan regelverken och ditt lokala naturbruk?

Ja Nej Ingen åsikt

Om ja, kan du beskriva hur?

Tio av brukarna samt FSF har svarat "ja", medan två har svarat "nej".

B5. Känner du något behov av förändringar i regelverken?

Ja Nej Ingen åsikt
I så fall vilken typ av förändringar?

Nio av brukarna samt FSF har svarat ”ja”, medan tre har svarat ”ingen åsikt”.

I kommentarerna till frågorna B4 och B5 skriver man bland annat:

Krångliga regelverk och alldeles för mycket pappersexercis

Myndigheter lyssnar sällan på våra argument.

Byråkraterna tar inte till sig våra erfarenheter.

Hur ska länsstyrelsen veta hur många djur det ska vara på en fäbod?

Rovdjuren omöjliggör fäbodbruket där de tillåts breda ut sig inom samma område.

Varför sänktes fäbodstödet?

[Det är motsättningar] så till den milda grad att jag inte längre tar ut det EU-bidrag som jag är berättigad till, brukad areal + djurenheter + miljö/naturvård. Då regelverket tvingar mig till åtgärder som står i direkt konflikt med mitt mål om biologisk mångfald vilket går att fysiskt mäta upp.

Dels behövs en förändring i själva regelverket men framförallt behövs det en förändring i tillämpningen av regelverket. En allt för stelbent tillämpning ger ett stereotyp brukande som direkt motverkar variation och mångfald.

Hänsyn bör tas till de olika lokala förutsättningarna. Inga generella regler för hela landet.

Olika enheter på länsstyrelsen måste kommunicera och ha en dialog. Vänster hand vet inte vad höger gör.

Hänsyn måste tas till småbrukets fortlevnad, som är en förutsättning för ett framtida jordbruk.

B10. Kan du ange fem viktiga hot mot din möjlighet att fortsätta din verksamhet?

De upplevda hoten är skiftande. Nedan återges de utan någon särskild ordning men med ett försök till gruppering:

- *EU:s bidragssystem*
- *Krångliga regelverk och blanketter*
- *Tjänstemännen och regelverket (3 brukare)*
- *att myndigheterna inte lyssnar och tar hänsyn till lokal erfarenhet*
- *att myndigheterna fattar beslut utan hänsyn till lokala förhållanden*
- *att myndigheterna, som har många teoretiskt välutbildade anställda, alltid tror sig veta bäst trots bristen på praktisk erfarenhet*
- *Ovilja kombinerad med okunskap hos tjänstemän, politiker och allmänhet (gäller särskilt regler o hur de tillämpas)*

- *En ökad byråkrati som försvårar för utmarksbruket (nya regeringen sade att man ska underlätta, men det har blivit tvärtom), försämrade postgång, fax accepteras ej.*
- *Många utmarksbrukare har ej tillgång till dator.*
- *För få handläggare och representanter som har praktisk erfarenhet av utmarksbruk*
- *Regeringens politik*
- *Avundsjuka*
- *Okunnighet om fäbodbruket*
- *Svårighet få medhjälpare under sommaren*
- *-"- -"- vid skada eller sjukdom (2 brukare)*
- *Får ej bra arbetskraft till gården*
- *Björnen, en snabbt stigande björnstam*
- *Rovdjur (5 brukare)*
- *Ansvarsbefriad handläggning av ersättning för rovdjursskador*
- *Brist på snabba beslut relevanta för djurbesättningar och hushåll vad gäller hantering av rovdjur (t ex 27 para om skydds jakt)*
- *ARLA*
- *Ekonomi (vad gör man när Milko inte vill hämta mjölken och investeringar till ett eget mejeri är för stor)*
- *En försämrade ekonomi pga sämre ersättningar (t ex inga ssk värden eller ersättning för slätter, lövtäkt)*
- *Subventionerna*
- *Ekonomi*
- *Alla stöd dras in*
- *konkurrensen*
- *Min egen ålder, jag hinner bli för gammal innan något nytt hunnit komma*
- *Lämpligt semin el tjurar finns ej*
- *Klimatet*
- *Exploatering – turism, vindkraft, vägar etc som ger störningar för fäbodbrukare*
- *Exploatering av åkermark*
- *Arvsskiftet och försäljning av gårdar*
- *Nyinflyttade som ej orkar med lukt o ljud från lantbruksanläggning*

2.1.5 Behov av kapacitetsuppbyggnad?

M8. Har er myndighet behov av någon form av stöd för att kunna fullfölja ovan nämnda definiering det sextonde miljömålet? Om ja, vilken typ av stöd skulle ni behöva?

Fiskeriverket var det enda statliga verket som inte bedömer att man har något behov av stöd i dessa frågor.

Jordbruksverket efterfrågade:

Fakta om hur och när traditionell kunskap särskilt kan ha betydelse i arbetet för

den biologiska mångfalden (i förhållande till "modernare" kunskap och tillvägagångssätt). Ett exempel kan vara skötsel av stenmurar.

Skogsstyrelsen poängterade att:

Fördjupad kunskap i ämnet är alltid kunskap. I generella termer är ökad kunskap önskvärd som bidrar till vidgade synsätt för vilket betraktelsesätt vi borde utgå ifrån i skogslandskapet. Även behov av kunskapsuppbyggnad för att utveckla lokal dialog inom vårt arbete med områdesskydd och bidragsförmedling finns. Här vet vi av erfarenhet att det finns synpunkter från lokalsamhället särskilt vad gäller bebyggelsenära avsättningar som har betydelse för lokalsamhället.

Boverket ansåg sig:

vara betjänt av ökad kunskap bl.a. om lokalsamhällets roll som förvaltare, lokala organisationer och kommunala förvaltningar som genom sin kunskap och sina insatser stödjer och utvecklar den biologiska mångfalden.

Banverket framhöll sitt eget uppdrag att hantera regionala och lokala värden samt poängterade att:

Riksintressen och Natura 2000-områden värderas alltid högst enligt praxis från regering och tillsynsmyndigheter. Under vissa förhållanden kan man tycka att det lokala värdet får stå tillbaka på bekostnad av ett riksintresse, mest utifrån denna praxis. En tolkning av miljömålet i detta avseende kunde vara intressant.

Länsstyrelsen i Kronoberg såg inget behov av stöd medan Länsstyrelsen i Örebro ansåg frågan svår att besvara.

Övriga länsstyrelser gav följande svar eller efterfrågade:

Den traditionella och lokala kunskapen bör inventeras, dokumenteras och tillgängliggöras. (Blekinge)

Möjligen att få en regional översikt av vilka traditionella och lokala kunskaper om skötsel av värdefulla naturmiljöer som fortfarande praktiseras. (Skåne)

Kunskap om kopplingen mellan det traditionella renbetet och dess effekter på biologisk mångfald. (Norrbotten)

En förmedling av kunniga personer som vi vid behov kan rådfråga vad gäller skötsel av det biologiska kulturarvet men även kurser där traditionell skötsel diskuteras, såväl i odlingslandskapet som i skogen och på fjället. (Norrbotten)

En vidare diskussion kring hur vi hittar fram/tillbaka till denna traditionella och lokala kunskap om hur markerna har brukats historiskt när den nu delvis har gått förlorad. Går det att idag sammanställa den kunskapen ex. utifrån de källor som omnämns ovan? Och vem är det i så fall som ska göra det? (Värmland)

Det skulle också vara bra med någon vägledning om hur man ska bedöma hur traditionell och ny kunskap ska avvägas mot varandra. Kanske man kan ta hjälp av forskare (ekologer) för att reda ut vilka effekter tillämpning av traditionell kunskap har på den biologiska mångfalden. (Värmland)

Jag tror inte det är rimligt att lägga tid på att försöka dokumentera lokal kunskap generellt utan det är istället ett utmärkt sätt att nå lokal förankring i samband med ärenden genom att visa intresse för och förståelse för lokala traditioner och lokal kunskap. I den mån det inte redan sker, bör dock en generell uppmaning gå ut till samtliga handläggare att efterfråga lokal kunskap i samband med muntliga kontakter. Det får dock inte följas av några krav utan det måste vara upp till handläggare att avgöra i vilka fall det är relevant och rimligt. (Västmanland)

Vi tror att vi och andra län har utvecklat bra dialog-/samverkansmodeller för olika

typer av mark- och artförvaltningsärenden. Kanske skulle CBM kunna sammanställa en katalog med bra exempel från länen. En lämplig start för en sådan sammanställning kan vara att CBM genomför ett seminarium kring dessa frågor där några län redovisar sina samverkansexempel och där man sedan sitter i mindre grupper och diskuterar hur man jobbar/borde jobba med att ta in traditionell och lokal kunskap i olika förvaltningsfrågor. (Västerbotten)

Stöd i form av ytterligare konkretisering av målen utifrån den verksamhet vi bedriver. (Norrbotten)

Vi kommer att göra en ansökan till RUS för att se om vi på objektsnivå (slåttermarker) kan dokumentera likheter och skillnader i skötsel innan dessa brukare dör undan. Avsikten är sedan om vi även kan se skillnader i mångfalden kopplat till dessa skillnader i skötsel. För att en RUS ansökan skall kunna beviljas måste den vara förankrad hos central myndighet. Det vore bra om ni gav oss detta stöd. (Jönköping)

I brukarenkäten ställde vi två frågor som handlade om eventuellt behov av ett program för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap, respektive behov av rådgivning:

B9. Behövs ett nationellt program för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap?

Ja (8 svar) Nej (3 svar) Ingen åsikt (1 svar)

I så fall, vad bör arbetet i ett sådant program inriktas på?

Några brukare kommenterade:

Ja annars blir det inte accepterat och moder jord blir fattigare.

Det behövs ett väl förankrat och samordnat arbete beaktande de olika lokala förutsättningarna.

Följdfrågan "I så fall, vad bör arbetet i ett sådant program inriktas på?":

Fäboden och ett kunskapscentrum. Men det är inte någon på länsstyrelsen som ska stå för den.

Ett kunskapscenter är vad som behövs.

[Ett sådant program bör] bevara, stödja och främja den traditionella kunskapen för kommande generationer; skapa en kunskapsbank tillgänglig för samtliga aktörer. Det bör arbeta för att det ska bli ekonomiskt hållbart för oss kunskapsbärare att överleva.

Nationell förtroendeorganisation ur brukarleden måste vara med och sätta agendan i detta arbete.

B6. Tycker du att det finns behov av särskild rådgivning för att kunna fortsätta med din verksamhet?

Ja (8 svar) Nej (4 svar) Ingen åsikt (1 svar)

Om ja, vilket slags rådgivning skulle du behöva?

FSF: En rådgivningsresurs till fäbodrörelsen för att möjliggöra en tvåvägskommunikation mellan brukare och myndigheter.

Vi behöver någon som vet vart man ska vända sig för att få svar och hjälp med olika stöd.

[Det behövs rådgivning om] tvärvillkoren. Länsstyrelsen kan tala om hur det ska vara samtidigt som ett besök görs, men det får de inte säga de.

[Man behöver] upplysa myndigheter och allmänhet om att respektera böndernas levnadsvillkor.

Alla studenter med inriktning "biologi" vid universitet och högskolor skulle behöva en minst 10p kurs i "Traditionella och lokala variationer i bruksformer".

På frågan om man ville tillägga något övrigt svarade en brukare:

På grund av min ringa tid (börjar kl 4 på morgonen, slutar omkring 8.30 på kvällen - besökare från orten och turister tar all tid plus djuren och osttillverkningen) hinner jag ej skriva mera. Jag är trots allt 70 år.

2.2 Slutsatser

Naturvårdsverket valde att avstå från att besvara frågorna i denna undersökning, vilket kanske kan synas märkligt eftersom verket har huvudansvaret för det sextonde miljökvalitetsmålet och dessutom är den instans som bör ge stöd till de länsstyrelser som ska genomföra det praktiska arbetet med uppfyllandet av miljökvalitetsmålet. Bland de myndigheter som besvarade enkäten framhöll flera generellt att det fanns generella svårigheter i formuleringen i det sextonde miljökvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv* att: "Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt". Man anmärkte exempelvis på att det i enkäten saknades en definition på vad "traditionell och lokal kunskap" faktiskt är, vilket inte heller finns i den ursprungliga propositionen heller. Detta är kanske i och för sig inte så märkligt eftersom det faktiskt är många fenomen som saknar klar definition inom miljösystemet och som ändå tillämpas utan djupare reflektioner. Samtidigt är begreppen lokal och traditionell kunskap inte tidigare klart definierade i praxis.

Eftersom Naturvårdsverket inte har besvarat enkäten är det svårt att avgöra vilka behov man själv ser för att kunna fullfölja såväl det sextonde miljökvalitetsmålet och det nationella genomförandet av arbetsprogrammet för artikel 8j. Arbetet med landskapsstrategier som för närvarande pågår i Sverige och som hanteras av Naturvårdsverket borde vara ett utmärkt sammanhang att lyfta in "lokal och traditionell kunskap" i förvaltningen av biologisk mångfald i enlighet med mångfaldskonventionens intentioner. Generellt förefaller merparten av de statliga verken och länsstyrelserna positivt inställda till den folkliga kunskapen. Det förefaller som om det föreligger en begreppsförvirring mellan lokala samråd i största allmänhet och hänsynstagande gentemot "traditionell kunskap" utifrån det lite mer långtgående perspektivet som återfinns i mångfaldskonventionens artikel 8j, dvs inte vilka "lokalsamhällen" som helst utan enbart "lokalsamhällen med traditionella livssätt relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald". I den tidigare utredningen (Tunón, 2004) påtalades just det demokratiska dilemma i artikel 8j att olika människor bör ha olika inflytande i beslutsprocessen utifrån sina traditionella kunskaper.

Länsstyrelsen i Värmland framhåller problemet att separera "lokal och traditionell kunskap" å ena sidan och annan kunskap å den andra. Man menar att en sådan uppdelning är konstlad och inte relevant för myndighetsutövningen. Rätt tillämpat är detta påstående alldeles på pricken med intentionen i arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j om att "traditionell kunskap" och "akademisk kunskap" ska värderas på lika sätt. Länsstyrelserna i Värmland och Kronoberg framhåller även behovet av att skilja mellan *föreställningar* och *faktisk kunskap* såväl i vetenskapliga som i folkliga sammanhang.

Det är värt att notera att den som vet mest ofta är den som anser sig veta *minst* (eller kanske mer korrekt uttryckt *är den som upplever störst behov av ytterligare kunskap*). Man kan i svaren från enkätundersökningen se att det finns stora skillnader mellan hur pass intresserade och angelägna olika myndigheter är att veta mer om "lokal och traditionell kunskap". Ett ointresse kan som sagt egentligen betyda två olika saker, det ena är att man vet allt man behöver veta och bedömer att mer kunskap saknar värde och det andra är att man saknar kunskap och därför inte kan se ett behov att veta mer. På samma sätt kan ett uttalat intresse vara ett tecken på att man vill veta mer, inte att man nödvändigtvis vet lite i utgångsläget.

De brukare som besvarade enkäten framhöll konsekvent att de i sin näring var beroende av traderad kunskap från tidigare generationer samt egna praktiska erfarenheter. Många upplevde att "myndigheterna" kom ut och mästrade samt menade att de visste bäst. Myndighetsutövningen bygger enligt dessa svar således på misstro och ett behov att kontrollera brukaren. Man upplevde att det sällan finns utrymme för dialog. Man framhöll därför vikten av någon slags personalfortbildning som gör att myndighetsrepresentanterna kan bruka sin akademiska kunskap i dialog med klokskap och omdöme.

På fråga M6. om vem som vet "mest" eller har "störst relevant" kunskap valde Fiskeriverket att inte svara medan Banverket och Boverket konstaterade att det viktigaste var att man har tillräcklig kunskap i slutändan. Skogsstyrelsen noterar att det skiljer mycket från fall till fall. Jordbruksverket å andra sidan framhåller att de är en expertmyndighet och "ofta" har större kunskap än lokalsamhället. Länsstyrelserna framhöll att det var lite väl generellt hållna frågor vilket gjorde dem svåra att svara på. En del framhöll att det varierade ganska mycket åt bägge håll. Länsstyrelsen i Skåne hade inga exempel när lokalsamhällets kunskap var större än myndighetens medan Länsstyrelsen i Värmland framhöll att EU:s regelverk skulle behöva en bättre anpassning till lokal kunskap och lokala förhållanden. Länsstyrelsen i Jönköping menade att hänsyn till lokal och traditionell kunskap är omöjlig när det gäller LBU och dess regelverk.

Brukarnas syn på frågan om vem som besatt mest lämplig kunskap (fråga B3) skiljde sig ganska mycket från myndigheternas och man angav i 77 % av svaren att brukarens kunskap *ofta* eller *alltid* är större än den som ligger till grund för myndigheternas regelverk. Dessutom menade man att man i 77 % av svaren att man *sällan* eller *aldrig* hade mindre kunskap relevanta för förvaltning än den som ligger till grund för regelverken hos myndigheterna. Det är troligt att

myndigheterna här håller sig på ett mer generellt plan i resonemanget medan brukarna reflekterar över sina egna lokala förhållanden. Då kommer man osökt in på att man i allmänhet framhåller att vetenskaplig kunskap ska vara generaliserbar och allmängiltig medan traditionell kunskap ofta är platsbunden. Detta skulle naturligtvis kunna förklara de återkommande och tämligen högljudda protesterna mot många av EU:s regler som generaliserar inte bara för Sverige utan ska vara allmängiltiga för hela EU.

Tillämpning av "när så är lämpligt"

Flera av myndigheterna konstaterar ändå att den främsta svårigheten att ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap är att den i många fall är osynlig eller åtminstone svåråtkomlig för tjänstemännen. Man menar att det är svårt att ta hänsyn till något som man inte vet om att det finns överhuvudtaget. Utifrån detta kan man konstatera att det behövs riktlinjer eller mallar hur man på ett mer enhetligt sätt tar fram underlag på det lokala och regionala planet.

Skogsstyrelsen framhåller att när det upplevs brister i hänsyn till den lokala och traditionella kunskapen så är det ofta bristande samsyn mellan hur de övergripande målen och de lokala intressena. Där detta är fallet väljer myndigheten att följa den nuvarande skogspolitikens målsättning och lagstiftning.

Boverket konstaterar att det konkreta arbete inom deras område görs på kommunerna varför man inte själva aktivt behöver göra tolkningar av när det är lämpligt att ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap. Verket framhåller dock att de försöker stödja kommunerna att ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap och framhåller att det oftast är resursbrist, snarare än godtycke, när sådant inte görs.

Banverket framhåller att man har en väl utvecklad funktion vad gäller samrådsförfarande och sammanställning av kunskapsunderlag däremot har man inte alltid möjlighet att ta hänsyn till de lokala intressena.

På frågan om man har "tillräcklig kunskap om och dialog med de som innehar lokal och traditionell kunskap" varierar länsstyrelsernas svar mellan "ja" och "nej".

Man kan förmodligen utifrån brukarnas svar (fråga B3) tolka att man upplever att dagens hänsynstagande till och användning av lokal och traditionell kunskap är otillräcklig. På fråga B2 svarar 7 brukare "nej" och 3 "ja" på om de upplever att de har en bra dialog med myndigheterna (3 svarade "både ja och nej"). En av kommentarerna var att "Sektors- och stuprörssystemet är förödande".

Sammantaget kanske man kan konstatera att det finns behov av stöd i tolkningen av skrivningen "Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt". Utan att lägga någon värdering i huruvida myndigheterna eller brukarna har mer eller mindre kunskap än den andre så förefaller det finnas god anledning för många myndigheter att utveckla sin dialog med lokalsamhället och förtydliga hur man

fattar sina beslut för att få förståelse för dem. Generellt kan man säga att det verkar finnas en klyfta mellan "myndighet" och lokalsamhällen och att den behöver överbryggas för att genomföra intentionerna i det sextonde miljökvalitetsmålet och även för att skapa en ökad acceptans för myndighetsutövningen.

Bibehållande av lokal och traditionell kunskap

Ett av Napteks uppdrag är att försöka finna vägar att bibehålla lokal och traditionell kunskap *in situ*, dvs ett praktiskt bevarande i sitt lokala sammanhang. Om delar av dagens regelverk för förvaltning av mark och vatten skulle visa sig motverka detta är det naturligtvis ett allvarligt hot. Det fanns således fog att efterfråga upplevelser av konflikter mellan regelverken och lokalt naturbruk.

Skogsstyrelsen framhåller att det finns önsknings att använda traditionella metoder i skogsbruket som inte är förenliga med skogsbrukslagen samt att det kan finnas konflikter mellan olika sätt att nyttja skogen. Jordbruksverket svarar också att det förekommer svårigheter att inkludera traditionell och lokal kunskap i myndighetsutövningen och exemplifierar med turerna rörande träd- och buskrika betesmarker. Däremot upplever Fiskeriverket inga kollisioner och Banverket framhåller att det inte är ett påtagligt problem. Länsstyrelserna framhåller att sådana konflikter inträffar relativt sällan, fast mera vanligt när det gäller landsbygdsprogrammet och miljöersättningarna. Länsstyrelsen i Norrbotten konstaterar att olika intressen ibland orsakar kollisioner, t ex mellan rennäringen och olika former av exploatering.

Utifrån det begränsade antal svar vi har från brukarna kan man konstatera att 85 % menar att det förekommer motsättningar mellan regelverken och deras lokala naturbruk (fråga B4). Merparten (77 %) menar vidare att det finns behov för förändringar av regelverken (fråga B5) medan återstoden inte har någon åsikt.

Man menar i kommentarerna att:

- + regelverket är krångligt och stelbent
- + regelverket tar inte hänsyn till lokala förutsättningar
- + regelverket motverkar målen för biologisk mångfald
- + myndigheterna lyssnar inte
- + dålig intern kommunikation på länsstyrelsen

Det är troligt att dessa kommentarer i främst är riktade mot landsbygdsprogrammet och miljöersättningarna inom detta. Missnöjet med detta återfinns också i listningen av hot mot fortsatt verksamhet (fråga B10).

Livsmedelsverket framhåller att man söker verka för att inkludera traditionell och lokal kunskap i myndighetsutövningen genom sitt arbete med att försöka underlätta för exempelvis småskalig mejeriverksamhet, vilken ofta baseras på traditionella metoder. Muntligen har också ett antal brukare framhållit att just Livsmedelsverket förmodligen är den mest tillmötesgående myndigheten som de har att göra och man har samtidigt menat att Jordbruksverket och Naturvårdsverket befinner sig i andra änden av skalan.

Vid sidan av artikel 8j om lokal och traditionell kunskap hos ursprungs- och

lokalsamhällen inom mångfaldskonventionen har man på senare år allt mer uppmärksammat den relaterade artikel 10 som berör hållbart nyttjande av biologisk mångfald och då särskilt artikel 10c som påbjuder konventionens parter att:

skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande.

Eftersom artikel 8j framhåller kunskap och sedvänjor hos ursprungs- och lokalsamhällen så har många särskilt kommit att fokusera på urfolk och inte mer generellt på andra möjliga traditionsbärare med särskilt nära beroende till naturen och naturresurserna. Man kan gissa att ett ökat fokus på artikel 10c rimligen skulle kunna komma att få ökad relevans för den kunskap och de sedvänjor som förvaltas i olika lokalsamhällen i exempelvis Sverige.

Behovet av kapacitetsuppbyggnad

Alla statliga verk utom Fiskeriverket såg ett värde i någon form av stöd. Man efterfrågade generellt olika kunskapssammanställningar om på vilket sätt traditionell kunskap och traditionella sedvänjor påverkade den biologiska mångfalden samt hur den kan ha betydelse i dagsläget. Skogsstyrelsen framhöll vidare det ständiga behovet av utveckling av hur man för en dialog med lokala aktörer. Boverket eftersökte ökad kunskap om lokalsamhällets roll som förvaltare av den biologiska mångfalden. Banverket lyfte behovet av hur man bör göra för att väga lokala värden mot riksintressen utifrån miljömålen.

De flesta länsstyrelserna såg behov av varierande slag, exempelvis:

- + allmän inventering, dokumentering och tillgängliggörande av lokal och traditionell kunskap
- + regionala översikter över lokal och traditionell kunskap och sedvänjor som fortfarande upprätthålls
- + kunskapssammanställningar om kopplingen mellan traditionella sedvänjor och biologisk mångfald
- + sammanställning av en katalog av goda exempel från olika län
- + att CBM genomförde ett seminarium där några län redovisar erfarenheter från samverkan
- + framtagandet av en vägledning rörande hur man väger traditionell kunskap mot ny kunskap
- + ytterligare konkretiseringar av målen utifrån länsstyrelsernas arbete
- + kunskap om hur man hittar tillbaka till och stärker lokal kunskap och traditionell hävd som gynnar den biologiska mångfalden
- + en generell uppmaning går ut till samtliga handläggare att efterfråga lokal kunskap i samband med muntliga kontakter

Brukarna tillfrågades om de kände något behov av särskild rådgivning för sin verksamhet. Svaren fördelade sig enligt "ja" (62%), "nej" (31%) och "ingen åsikt" (7%). Fem stycken (38%) lämnade fördjupade kommentarer och några efterfrågade en rådgivningsresurs för att hjälpa dem igenom regelverksdjungeln. Intressant nog så vände två brukare på frågan och tyckte att myndigheterna behövde upplysning om brukarnas levnadsvillkor respektive att alla som läser biologi på universitet och högskolor åtminstone borde gå en 10p-kurs i "Traditionella och lokala variationer i brukningsformer".

Utvecklingen i omvärlden

Det pågår för närvarande en mängd olika internationella processer som sannolikt borde leda till förändringar i regelverken samt i samhällets syn på lokal och traditionell kunskap. Vid sidan av mångfaldskonventionen och det arbete som pågår där håller Sverige också på att sträva mot en ratificering av Europeiska landskapskonventionen, vilken enligt Riksantikvarieämbetets förslag bör leda till ökade krav på lokal delaktighet och att tillämpningen av lokal kunskap stärks i arbetet med skydd, förvaltning och utveckling av landskapet. Vidare framhålls behovet av ett helhetsperspektiv på landskapet och av att man försöker motverka bristen på koordination mellan olika pågående processer. Man poängterar också behovet av en förstärkt satsning på tillämpad forskning och utbildning kring landskap och landskapsperspektiv på högskole- och gymnasienivå. Dessutom lyfts behovet av en samordning mellan olika myndigheter samt det ökade behovet att tillvarata lokal kunskap. Medvetenheten om klimatförändring och begreppet ekologiska fotavtryck kommer dessutom att ändra på vår syn på landskapet och dess användning (Riksantikvarieämbetet, 2008).

Intressant är också den pågående nationella processen rörande Unescos Konvention om skydd av det immateriella kulturarvet. Det finns förhoppningar om att den ska ratificeras av Sverige under 2010. Denna konvention lyfter frågan om hur vi värderar vårt immateriella kulturarv som består av:

sedvänjor, uttryck, kunskap, kunnande, ... som samhällen, grupper och, i vissa fall, individer identifierar som en del av sitt kulturarv.

Detta handlar till viss del om att värna och värdera vår lokala och traditionella kunskap och att underlätta för den att leva vidare (Svenska Unescorådet, 2005). Ett ratificerande av denna konvention bör åtminstone leda till moraliska förpliktelser att reflektera kring myndighetsutövningens efterverkningar på traditionell kunskap och sedvänjor.

Det pågår även i nuläget en nationell process som ska leda till en revidering av miljömålspolitiken. Hur denna kommer att inverka på synen på lokal och traditionell kunskap är alldeles för tidigt att dra några slutsatser om, men det finns några direkta reflektioner man kan göra utifrån utredningen (SOU 2009:83). De sexton miljö kvalitetsmålen föreslås bli kvar och de flesta delmålen ska omvandlas till etappmål. Avsikten är att målen ska uppnås inom en generation fram till år 2025. Begreppen lokal eller traditionell kunskap omnämns inte direkt i utredningen. Man skulle därmed kunna dra slutsatsen att alla tankar rörande lokal och traditionell kunskap saknas, men vår förhoppning är att detta ändå ska vara en viktig punkt. Granskar man dokumentet så finner man s k "Grundläggande värden och övergripande miljömålsfrågor":

De grundläggande värdena anger vad miljöpolitiken ska syfta till, nämligen att

- främja människors hälsa
- värna den biologiska mångfalden och naturmiljön
- ta till vara kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena
- bevara ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga
- trygga en god hushållning med naturresurserna.

Det finns fog för att påstå att "bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap" är en viktig del i arbetet för att uppnå samtliga dessa fem punkter.

Identifierade behov av insatser

Det som särskilt framhållits av de statliga myndigheterna och länsstyrelserna är att det saknas en klar och tydlig definition om vad "lokal och traditionell kunskap" är och man efterfrågar god exemplifiering av vad det kan innebära rent praktiskt för att exempelvis uppnå miljökvalitetsmålen.

Utifrån de framkomna uppgifterna så finns det behov att genomföra, sammanställa eller utveckla:

- översiktliga kartläggningar av nu förekommande regional kunskap med koppling till de biologiska resurserna
- utbildningar och kortkurser för myndighetsrepresentanter rörande lokal och traditionell kunskap, lokal samverkan och fördjupad dialog
- riktlinjer och metoder för hur man kan dokumentera, bibehålla och ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap
- kunskapssammanställningar om kopplingen mellan traditionella hävdmetoder och biologisk mångfald, men också bedömningar av den ekologiska hållbarheten i traditionella näringar
- bedömningar av vikten av lokal och traditionell kunskap och historisk hävd för olika åtgärdsprogram för hotade arter eller i skötselplanerna för reservat eller liknande.

3 Forskning & forskningsfinansiering

Denna del fokuserar på vilken typ av relevant forskning pågår i Sverige idag och vilka forskargrupperna är. Vidare fanns det intresse av att bedöma hur forskningsfinansiärerna ser på detta tvärvetenskapliga område. Det handlar om såväl teoretisk grundforskning som praktisk dokumentation av folklig kunskap. Ansvarig för denna del har Anna Dahlström varit.

3.1 Själva delstudien

Svensk forskning som rör *folklig erfarenhetsbaserad kunskap* och dess betydelse för hållbart brukande och skötsel av biologiska resurser.

3.1.1 Bakgrund och frågeställning

I sökandet efter lösningar för ett framtida hållbart samhälle har man internationellt, både politiskt och vetenskapligt, framhållit värdet av den erfarenhetsbaserade kunskap om naturresurshållning som finns hos urfolks- och lokalsamhällen som lever nära naturen. Med *folklig erfarenhetsbaserad kunskap* avses i första hand handlingsburen kunskap som genom praktiskt brukande av biologiska resurser, förts vidare från generation till generation under lång tid och ännu idag används. Denna kunskap brukar beskrivas med termer som *traditionell kunskap*, *erfarenhetsbaserad kunskap* och *handlingsburen kunskap*. Vi vill dock här också fånga upp forskning om traditionell kunskap i ett lite bredare perspektiv. Det kan då även inbegripa äldre kunskap som åter har börjat användas då de plockats upp ur exempelvis historiska källor, etnologiska källor eller traderade berättelser. Kunskapen behöver alltså inte nödvändigtvis har traderats obrutet fram till i dag. Även äldre kunskap som inte längre används, men som kan utforskas genom tidigare dokumentation ingår i denna, vidare definition.

I kartläggningen har forskningen inom detta vida fält delats upp i fem olika huvudområden (se definition nedan):

1. Människans nyttjande av arter och landskap
2. Användning, överföring och bevarande av folklig baserad kunskap
3. Relaterat till biologisk mångfald, hållbar framtid
4. Tillämpning i det politiska systemet
5. Annan relevant forskning

3.1.2 Metod och material

Undersökningen består av webbenkäter, kompletterande sökningar på Internet, telefonintervjuer samt litteratursökning.

Två webbenkäter har skickats ut, en till forskare och en till forskningsfinansiärer. I bägge enkäterna är frågorna uppdelade efter de fem

huvudområdena: 1) Människans nyttjande av arter och landskap, 2) Användning, överföring och bevarande, 3) Relaterat till biologisk mångfald, hållbar framtid 4) Tillämpning i det politiska systemet, 5) Annan relevant forskning.

Enkäterna har gått ut brett och omfattar institutioner, centrumbildningar och avdelningar vid de flesta svenska universitet och högskolor, som arbetar inom "alla" ämnen som skulle kunna tänkas komma i kontakt med relevanta ämnesområden (inom naturvetenskap, samhällsvetenskap, humaniora, juridik, konst). Detta breda angreppssätt valdes för att få med så mycket som möjligt av den relevanta forskningen som pågår inom Sverige.

Adresserna har plockats fram Henrik Lerner, Linköpings universitet³, genom manuellt sökande på hemsidor samt personliga tips. I möjligaste mån har vi försökt skicka enkäten till en specifik person som arbetar med ett relevant ämnesområde. Även finansiärernas enkät har gått ut relativt brett och omfattar såväl större som mindre anslagsgivare. Det bör betonas att denna del av undersökningen har i första hand riktats mot universitetsforskning. I ett senare skede bör detta kompletteras med andra forskande institutioner, såsom läns museer, aktiva pensionerade forskare och andra forskare utan institutionstillhörighet m.fl. I kapitel 5 av utredningen fokuseras dessutom mer specifikt på olika ideella initiativ.

Litteratursökningen har gjorts via Libris sökdatabas på följande sökord:

- traditionell kunskap
- kunskapsöverföring
- hållbart nyttjande
- indigenous knowledge
- biologisk mångfald
- handlingsburen kunskap

Resultatet har använts som ytterligare en väg in, för att finna relevanta personer och institutioner som bör ingå i enkäten. Däremot har resultatet av sökningen inte sammanställs som en litteraturlista.

3.1.3 Resultat

Vilka har svarat?

De personer som företräder forskare omfattar en stor bredd av lärosäten och discipliner.⁴ Tillsammans med uppgifter från flera forskningsfinansiärer⁵, samt

³ Henrik Lerner genomför för närvarande en begreppsanalys av termen *traditionell kunskap* och relaterade begrepp på uppdrag av Naptek.

⁴ Göteborgs universitet (CEFOS), Göteborgs universitet (Högskolan för scen och musik), Linköpings universitet (Institutionen för kultur och kommunikation, avdelningen för kulturvetenskaper, socialantropologi) Lunds Universitet (Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi), Nämnden för hemslöjdsfrågor, SLU (enheten för skoglig fältforskning), Stockholms universitet (historia), Stockholms universitet (Juridiska fakulteten, Juridicum), Umeå universitet (ekologi), Umeå universitet (språkstudier), Uppsala (biologi), Umeå Univ (Ekologi miljö och geovetenskap), Uppsala universitet (Ekonomisk-historia), Umeå (universitet Centrum för Samisk forskning - CeSam), Uppsala Universitet (Avdelningen för Systematisk Biologi Institutionen för Evolution, Genomik och Systematik), Uppsala universitet (Institutionen för evolution, genomik och systematik, Avdelningen för systematisk biologi), Uppsala universitet (Centrum för Genusvetenskap).

egen kunskap om ytterligare forskare/forskargrupper (och genom telefonintervjuer), tror vi oss ha fångat upp en stor del av den forskning som pågår inom detta område.

Aktiva forskare och forskargrupper

Nedanstående sammanställning gör inte anspråk på att vara komplett, det kan mycket väl finnas relevant forskning vid ytterligare lärosäten och institutioner. De som listas nedan har forskning som på något sätt berör NAPTEKs ansvarsområde, antingen inom enstaka projekt eller i större omfattning. På vilket sätt är endast flyktigt behandlat här.

Forskningen inom detta område kan kanske ses som en *kedja* som börjar med människors faktiska nyttjande av enskilda arter eller hela landskap, och slutar med att betydelsen av detta uppmärksammas och implementeras i det politiska systemet. Två länkar på vägen handlar om hur folklig kunskap används och överförs, samt hur samma kunskap relaterar till biologisk mångfald och hållbart nyttjande. Dessa länkar är grunden till uppdelningen i forskningens huvudområden. Forskning kan befinna sig i fokus på en eller flera av dessa länkar/huvudområden (exempelvis betydelsen av lokal kunskap i naturvården). Det finns naturligtvis forskning som ligger helt utanför dessa områden men som ändå skulle kunna vara relevant (exempelvis annan lokal, traditionell kunskap, kunskapsöverföring i största allmänhet, arters krav, landskapsutveckling eller hur politiska system fungerar). Sådan forskning har inte fångats upp i denna sammanställning. Däremot har vi försökt fånga upp sådan mängd forskning som berör något av dessa huvudområden, exempelvis genom relevanta delfrågeställningar, även om det inte ligger i forskningens fokus.

1. Människans nyttjande av arter och landskap

Forskning kring människans icke-akademiska kunskap om olika arter av växter, djur (m. fl. artgrupper) och landskap/markanvändningslag/biotoper, samt deras användning. Grundläggande frågor rör i vilka sammanhang denna kunskap används/har använts. Vilka arter/miljöer nyttjas? När? Hur? Varför? Vem som besitter och använder kunskapen? Vilken betydelse har den för människors försörjning? Osv. Sådan forskning kan baseras på såväl skriftliga källor som direkta intervjuer.

Grovt kan forskning inom detta område delas in i "nutidsstudier" och "historiska studier" (även om de naturligtvis också kan kombineras). Nutidsstudierna avser forskning i sammanhang där lokal och traditionell ekologisk kunskap ännu är i bruk, och där denna studeras med avseende på hur arter eller landskap nyttjas, vilken betydelse den har osv. Källmaterialet utgörs här huvudsakligen av levande informanter och kan röra antingen Sverige (vilket är i fokus i denna kartläggning) eller andra länder (som i varierande grad kan appliceras för svenska förhållanden). Historiska studier kan baseras på diverse nedtecknade källor, tryckt litteratur, fotografier osv. Generellt kan man säga att det finns betydligt fler studier som baseras på historiskt material som är relevant för detta område än studier av nutida praktiserande av traditionell kunskap. Dock är det

⁵ Formas, Vinnova, banverket, Jordbruksverket och Riksbankens jubileumsfond

ovanligt att de historiska studierna tolkats i ett ekologiskt syfte även om detta är fullt möjligt.

Exempel på institutioner:

CBM (Centrum för biologisk mångfald), SLU och Uppsala universitet

Göteborgs Universitet, CEFOS (Centrum för forskning om offentlig sektor)

Lunds universitet, Humanekologiska avdelningen (Östarpsprojektet, numera avslutat)

POM (Programmet för odlad mångfald)

SLU, Avdelningen för Agrarhistoria

SLU, CUL (Centrum för uthålligt lantbruk)

SLU, Institutionen för ekologi

SLU, Institutionen för skoglig fältforskning

Stockholms universitet, Historiska institutionen

Stockholms universitet, Kulturgeografiska institutionen

Umeå universitet, CeSam (Centrum för Samiska studier)

Umeå universitet, Institutionen för ekologi, miljö och geovetenskap

Umeå universitet, Institutionen för språkstudier

Uppsala universitet, Centrum för genusvetenskap

Uppsala universitet, Ekonomihistoriska institutionen

Uppsala universitet, Institutionen för euroasiatiska studier

Uppsala universitet, Institutionen för evolution, genomik och systematik,

Systematisk biologi (utvecklingsländer)

2. Användning, överföring och bevarande av folklig erfarenhetsbaserad kunskap.

Mycket av den relevanta kunskapen om nyttjande av arter och landskap är (eller var) handlingsburen eller erfarenhetsbaserad, dvs. det är kunskap som finns i händerna, hjärnan och övriga kroppen på dem som använder den. Typiska exempel är slöjd och hantverk (och då inbegrips alla moment från "växande träd till färdig sked"). Men området rymmer annat än slöjd. Mycket av det som har att göra med bruket av mark och vatten inbegriper aktiva val som baseras på erfarenheter av och kännedom om material, växter och djur mm. Exempelvis när det är dags att släppa ut djur på bete, hur man bäst torkar hö, vilka fiskeredskap som är bäst i olika lägen. Viktiga frågor är också hur handlingsburen kunskap kan vidareförmedlas och (då den inte längre är i bruk) rekonstrueras.

Forskningen kan vara praktisk, teoretisk eller kombinera de bägge delarna, samt kan handla om såväl nutid som kunskap från gången tid. Källmaterialen är dels levande informanter, dels historiska källor och bevarade föremål, som kan kombineras med praktiska försök. Internationella jämförelser ska inte heller glömmas i sammanhanget.

Sådan praktisk, erfarenhetsbaserad kunskap har fått relativt mycket utrymme i svensk forskning, men det har praktiskt taget enbart varit utifrån ett historisk eller kulturellt perspektiv. Det är nödvändigt att ta även tillvara denna kunskap om ett mindre fossilbränsleberoende samhälle samt för skötsel av biologisk mångfald, för att långsiktigt kunna använda dessa erfarenheter i ett nutida hållbart nyttjande av biologisk mångfald och naturresurser.

Exempel på institutioner:

Göteborgs universitet, Institutionen för kulturvård

Lunds universitet, Institutionen för humanekologi

SLU, Avdelningen för agrarhistoria

Stockholms universitet, Juridiska institutionen

Umeå universitet, CeSam (Centrum för Samiska studier)

Umeå universitet, Institutionen för språkstudier

Uppsala universitet, Ekonomisk-historiska institutionen

Uppsala universitet, Institutionen för evolution, genomik och systematik

Viktigt arbete görs även av fristående forskare som exempelvis Yngve Ryd och Lilian Ryd, som i ett flertal böcker förmedlat kunskap hos samer och nybyggare i Lappland. Det finns också ett antal fördjupningsarbeten gjorda av olika hemslöjdskonsulenter som kan vara av intresse även om de inte är forskning i strikt mening. Även inom denna grupp kan framtiden ge mera forskning i och med att forskning troligen kommer att knytas till utbildningen av hemslöjdskonsulenter i hård slöjd, då den förläggs till Institutionen för kulturvård (GU).

3. Folklig erfarenhetsbaserad kunskap och biologisk mångfald, hållbar framtid.

Detta område handlar om sammanhang där folklig erfarenhetsbaserad kunskap / äldre tiders kunskap värderas för sin betydelse i naturvården, uthålligt nyttjande av biologiska resurser eller våra möjligheter att möta nya utmaningar i samhället. Om de två första områdena främst handlat om vad man gör/gjorde, hur och varför, så handlar detta område om hur vi tillvaratar denna kunskap idag och i framtiden. Vilken kunskap behöver vi? Vad kan vi använda den till? I vilka sammanhang och på vilka sätt kan vi använda den? Det finns alltså en tydligare "nyttoaspekt" än ovan, som ofta definieras som naturvetenskaplig eller samhällelig nytta.

Exempel på institutioner:

CBM (Centrum för Biologisk mångfald), SLU och Uppsala universitet

Göteborgs universitet, CEFOS (Centrum för forskning om offentlig sektor)

Göteborgs universitet, Humanekologiska institutionen

Högskolan i Kalmar, Naturvetenskapliga institutionen

Linköpings universitet, Institutionen för kultur och kommunikation

Lunds universitet, Kvartärgeologiska avdelningen

SLU, CUL (Centrum för uthålligt lantbruk)

SLU, Institutionen för ekologi

SLU, Institutionen för skogens ekologi och skötsel

Stockholms universitet, Institutionen för naturgeografi samt Systemekologiska institutionen

Stockholms universitet, Juridiska institutionen

Umeå, Institutionen för språkstudier

Umeå universitet, CeSam (Centrum för samiska studier)

Uppsala universitet, Institutionen för evolution, genomik och systematik

4. Tillämpning av lokal och traditionell kunskap inom förvaltning och offentlig sektor

Det finns en pågående process med ökat lokalt inflytande i förvaltningsprocesserna av landskapet och de biologiska resurserna och det är intressant att utreda vems och vilken typ av kunskap som inkluderas i besluten. På vilket sätt tas folklig erfarenhetsbaserad kunskap tillvara i formulerandet av beslutsunderlag? Tar man hänsyn till lokala traditioner och sedvanebruk av naturresurserna i samhällsplaneringen?

Exempel på institutioner:

Göteborgs universitet, CEFOS (Centrum för forskning om offentlig sektor)

Stockholms universitet, Juridiska institutionen

Uppsala universitet, Institutionen för Kulturanthropologi och Etnologi

Linköpings universitet, Institutionen för kultur och kommunikation

Umeå universitet, Institutionen för språkstudier

Uppsala universitet, Institutionen för evolution, genomik och systematik

Institutioner eller motsvarande, relevant forskning samt verksamma personer:

CBM – vid SLU och Uppsala Universitet

Frågor om naturvård och biologisk mångfald besvaras med hjälp av bland annat historiska källor i kombination med kunskap om arters krav.

Anna Dahlström, Tommy Lennartsson, Roger Svensson, Weronika Axelsson

Linkowski m fl

Nutida lokalbefolkningars lokala och traditionella kunskap och landskapsutnyttjande i ett hållbarhetsperspektiv. *Marie Byström, Håkan Tunón*

Etiska frågeställningar rörande forskning om lokalsamhällen och deras traditionella kunskap. *Marie Byström, Håkan Tunón*

Fjällens kulturlandskap. Hur fjällmiljöer har påverkats av renskötsel. *Urban Emanuelsson*

Göteborgs universitet, CEFOS

Humanekologi, socialantropologi. Hur människors folkliga erfarenhetsbaserad kunskaper (FEK) påverkar deras förhållande till policyimplementering och uppfattningar om naturresurspolitik. På vilket sätt FEK kommer till uttryck i beslutsprocesser. *Annelie Sjölander-Lindqvist, Serena Cinque*

Göteborgs universitet, Institutionen för globala studier(humanekologi)

Pågående eller planerade projekt om lokal och traditionell kunskap och hållbart marknyttjande:

Saami resource use shaping biological diversity in Northern Norway. (Local knowledge and biodiversity conservation) *Gunilla A. Olsson*

CORASON: We use the study of changes towards sustainable development in rural Europe as a means of illuminating the shape and dynamics of European knowledge society more generally. We define a knowledge society as one which contains not just one but a plurality of knowledges, expert and lay. These range

from the scientific, economic, administrative, and managerial to local, practical, and ecological knowledge, traditional repertoires, trial and error or experientially-based discoveries. We further define sustainable development as a knowledge-based set of practices, within which the expert form of knowledge has been dominant, but to which non-expert forms may make a significant contribution. We seek to identify the dynamics of these different forms of knowledge, and their functioning in relation to economy and society, through case studies in 12 different European countries of rural development projects oriented towards increasing sustainability. *Karl Bruckmeier*

Social and Cultural Dimensions of Disease Curing: Exploring Initiated Hunters' (Dozobebe) Knowledge on Traditional Medicine in West Africa (2008-2010). *Syna Ouattara*

Göteborgs Universitet, Institutionen för kulturvård

Institutionens undervisning och forskning kombinerar natur- och kulturmiljövård med teori och praktik. För närvarande har framför allt undervisningen en sådan inriktning som berör Naptek:s verksamhetsfält (inte minst det treåriga programmet "Landskapsvårdens hantverk"; som startades 2008, Bo Magnusson). I förlängningen kommer institutionen troligen att få mer forskning kring handlingsburen kunskap och biologisk mångfald/hållbart nyttjande. Sannolikt kommer även utbildningen av hemslöjdskonsulenter (hård slöjd) i framtiden att förläggas till denna institution, med därtill knutna forskarresurser. Institutionen har fått utvecklingsmedel för att etablera ett hantverkslaboratorium, där man ska arbeta med äldre metoder och dagens behov inom landskapsvård.

Idag finns 14 doktorander varav hälften inom hantverksvetenskaplig forskning. Bland annat finns ett projekt kring hur man kan föra vidare handlingsburen kunskap (i detta fall gäller det uppdrivning av plantor).

Göteborgs universitet, Högskolan för scen och musik.

inriktning mot musik och samhälle

Pågående forskningsprojekt: Musik och kulturell utveckling: sydafrikansk musikundervisning i ett historiskt perspektiv. Kunskapsöverföring

Högskolan i Kalmar, Naturvetenskapliga institutionen

Miljö- och vegetationshistoria under långt tidsperspektiv, med tillämpningar inom arkeologi och nutida miljöfrågor som kulturlandskapsskötsel, biologisk mångfald och klimatutveckling. *Mari-José Gaillard*

Linköpings universitet, Institutionen för kultur och kommunikation, avdelningen för kulturvetenskaper, socialantropologi

Hur urbefolkningars traditionella kunskap används i naturvårdssammanhang, och hur kunskapen integreras/assimileras/existerar parallellt med "vetenskap" i naturvårdssammanhang. *Åsa Nilsson Dahlström, Jan Paul Strid m fl*

Tindra: Tvärvetenskapligt projekt kring Tinnerö i Östergötland, för att visualisera områdets kulturlandskap. Jan Paul Strid. 2009. *Tindra - ett landskap i tidens spegel*

Överföring av traditionell kunskap mellan generationer på Vanuatu och överföring av kunskap mellan etniska grupper på Nya Zeeland. Åsa Nilsson Dahlström tillsammans med Carina Green vid Uppsala universitet (Institutionen för Kulturanthropologi och Etnologi).

Blivande slöjdlärare jobbar t ex med dokumentation och reflexivitet som metodik, och har intervjuat äldre hantverkare om kunskap, metod och kunskapsöverföring.

Lunds universitet, Humanekologiska avdelningen

Förhållandet mellan människa och natur i olika kulturer.

Östarpprojektet: Lokal kunskap för självförsörjning i agrara system (1998-2000). Frågeställningar kring drift av fossilfritt, hästdrivet jordbruk. Projektet har f.n. begränsad omfattning. Pernille Gooch, Alf Hornborg, Folke Günther, Lennart Peterson, Esbjörn Wandt, Susanne Velandar

Betesmarker, pastoral produktion, kunskap om djur samt visa på betydelsen av betet för biologisk mångfald i Himalaya. Jämförelser mellan Sverige och Himalaya. Pernille Gooch

Indisk gästdoktorand med inriktning mot biodiversitet, ekologiska studier av hur nomader använder växter.

Lunds universitet, Institutionen för naturgeografi och ekosystemanalys

Historisk kunskap och ekologiska frågeställningar. Lotten Jönsson, Honor Prentice

Lunds Universitet, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi

Historisk och landskapsgeografi: Landskap och landskapsuppfattning, natur och natursyn, landskaps- och bebyggelseförändringar.

Ekonomisk geografi: Ex, Teknologiförändringar och långsiktig ekonomisk och regional utveckling. Lars-Olof Olander m fl

Lunds Universitet, Kvartärgeologiska avdelningen, Centrum för GeoBiosfärvetenskap

Rekonstruktion av forna landskap med hjälp av fossila pollenarkiv, med målet att möjliggöra en bättre rekonstruktion av hur stora vegetationsförändringarna har varit genom tiderna med avseende på både markanvändning och botanisk diversitet. Anna Broström

Nämnden för hemslöjdsfrågor

Nämnden för hemslöjdsfrågor, NFH, är en statlig myndighet under Kulturdepartementet med målet att "ta initiativ till, planera, samordna och göra insatser för att främja hemslöjd genom att - stärka förnyelsen och utvecklingen av hemslöjden ur såväl ett kultur- som ett närings- och hållbarhetsperspektiv och därmed tillvarata hemslöjdens materialkunskap, teknikkunskap, formspråk,

tradition och kvalitet, - öka barns och ungdomars intresse för utövandet av olika slöjdtekniker". Nu pågår en förstudie för att tillsammans med Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet lägga grund för en treårig ledarutbildning inom hemslöjd/kulturhantverk. Det ger ökade forskningsmöjligheterna inom ämnesområdet.

NFH tog initiativ till den nordiska konferensen "Handlingsburen kunskap" som NFH anordnade våren 2008 tillsammans med Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet. *Gunilla Mattsson*

SLU, Avdelningen för agrarhistoria vid institutionen för ekonomi

Avdelningen har forskning inom olika aspekter på agrarhistoria, bland annat: husdjurshistoria, landskapshistoria och trädgårdshistoria, vilka på olika sätt berör Naptek:s ämnesområde. *Jesper Larsson, Inger Olausson, Karin Hallgren, Janken Myrdal, Pia Nilsson, Clas Tollin m fl*

SLU, CUL (Centrum för uthålligt lantbruk)

Har bland annat projektet *Klimatsmart lantbruk – hållbara lösningar för framtiden* om hur man använder ekosystemtjänster i jordbruket och hur dessa kan bidra till att ersätta fossil energi. Där ingår åtta gårdar från Söderhamn till Växjö. Forskningen är sk. "deltagardriven forskning" där brukarna är med och formulerar frågor och innehåll. *Johanna Björklund, Lennart Salomonsson*

SLU, Institutionen för ekologi

Äldre gräsmarksnyttjande och betydelsen för biologisk mångfald har varit ett ganska stort forskningsområde på institutionen inom ämnet naturvårdsbiologi, främst då man (i dåvarande institutionen för naturvårdsbiologi) hade doktorander inom det CBM-initierade forskningsprogrammet HagmarksMISTRA eller Nordiska Museets forskarskola. Exempelvis *Tomas Gustavsson (HagmarksMistra), Jörgen Wissman (HagmarksMistra), Eva Gustavsson (Nordiska Museets forskarskola)*

CBM har också sedan 1999 genomfört en internationell magisterkurs i hållbart nyttjande av biologisk mångfald inom vilken studenterna genomför ett fördjupat examensarbete i sina hemländer. Det har hållits fyra kursomgångar med sammanlagt ett femtiotal studenter från Afrika, Asien, Balkan och Sydamerika. Många av studenterna har genomfört etnobiologiska fältarbeten som har e-publicerats (<http://www.cbm.slu.se/eng/mastersprog/publ.php>) och vissa har också resulterat i artiklar i vetenskapliga tidskrifter.

SLU, Enheten för skoglig fältforskning

Skoglig produktion, renbete och lavar. *Kristina Ulvcröna, Samuel Roturier, Urban Bergsten*

SLU, Institutionen för skogens ekologi och skötsel

Den skogshistoriska forskningen inriktas mot samspelet mellan människan och skogen i det långa tidsperspektivet. Bland annat skogsindustrins genombrott och dess påverkan på den norrländska skogen, det agrara skogsutnyttjandet och fäbodbruket samt det samiska skogsutnyttjandet. *Ulf Segerström, Lars Östlund, m fl*

Stockholms universitet, Historiska institutionen

Fler miljöhistoriska projekt:

Analys av två kustområden vid Östersjön utifrån miljöhistoriska och ekologiska problemställningar (projekt: Förmoderna kustmiljöer. Natur, klimat och samhälle vid Östersjökusten före ca 1800, Sven Lilja).

Klimatets historiska förändringar och om hur klimatförändringar påverkat människors livsvillkor förr. *Fredrik Charpentier Ljungqvist, Sven Lilja*

Stockholms universitet, Institutionen för naturgeografi

Ekologiska frågeställningar besvaras med hjälp av bland annat historiska källor.

Ex: Markanvändningsförändringar och effekten av funktionell och rumslig konnektivitet på historiska och nutida diversitetsmönster. *Sara Cousins, Alistair Auffret m fl*

Stockholms universitet, Juridiska institutionen

Immaterialrätt, främst patenträtt och växtförädlarrätt med inriktning på bioteknik. Hållbar utveckling, rätten till näring och utveckling, staters åtaganden enligt internationella avtal (t.ex. TRIPS), patent och rätten till medicin, genetiskt material osv. *Åsa Hellstadius, Frantzeska Papadopoulou, Marianne Levin*

Stockholms universitet, kulturgeografiska institutionen

Inom ämnesområdet "historisk geografi och samhällsplanering) finns forskningsprojekt inom landskapshistoria, organisation av allmänningar, stadsjordbruk, ägande och brukande i landskapsvärden.

Mats Widgren, Ulf Jansson, Anders Westfält, Elisabeth Gräslund Berg, Annika Dahlberg, Katarina Salzman

Stockholms universitet, Systemekologiska institutionen

Ekologiska frågeställningar besvaras med hjälp av bland annat historiska källor

Ex: Effekter av nutida och historisk markanvändning på framtida biologisk mångfald i jordbrukslandskapet. *Regina Lindborg*

Dessutom pågår och har det vid institutionen pågått projekt rörande adaptiv förvaltning utifrån biosfärområdet Kristianstad. *Bl a Thomas Elmqvist*

Umeå universitet CeSam (Centrum för Samisk forskning)

Samiskt landutnyttjande och rennäringen i ett långt tidsperspektiv. *Peter Sköld, Patrik Lantto, m fl*

Umeå universitet, Institutionen för Ekologi, miljö och geovetenskap,

Rennäring, renbete och utnyttjande av naturresurser (betesresurser).

Arkivmaterial och intervjuer med renskötare används för att studera markanvändningsförändringar och landskapsförändringar över tid. *Jon Moen*
Erfarenhetsbaserad kunskap används för att grundläggande ekologiska frågor när det gäller Fiskekologi – utbredningsmönster. *Göran Englund*

Umeå universitet, institutionen för språkstudier (samiska):

Folklore, muntligt berättande. Jojkens relation till bland annat naturen. *Krister Stoor (även knuten till CeSam)*

Uppsala universitet, Centrum för Genusvetenskap

Teknik- och vetenskapshistoria. Vattenkraftsexploaterings påverkan på människors koppling till rennärings, historiskt och hur det lämnat spår i nutiden, från en bred ingång. (f.n. främst i Lule älvdal). *May-Britt Öhman*

Uppsala universitet, Ekonomisk historiska institutionen

Ekonomisk historia omfattar de areella näringarnas historia och därmed agrarhistoria. Vid ekonomisk historiska institutionen finns forskare inom detta område. Frågor man arbetar med är ekonomisk och ekologisk funktion i olika historiska markanvändningssystem. Exempelvis ifall ett jordbrukssystem varit socialt, ekonomiskt (och vilket är en förutsättning för detta i alla fall på lång sikt). Tidsperioden är 1700-talet och framåt. *Mats Morell, Mats Isacson*

Uppsala universitet, Institutionen för euroasiatiska studier

Etnobiologiska frågeställningar, religionsmötesfrågor och minoritetsfrågor. För närvarande bland annat i forskningsprojektet "Traditional Botanical Knowledge and Use of Wild Plants in North-West Estonia" om traditionell ekologisk kunskap och bondesamhällens beroende av lokala biologiska resurser, med exempel från estlandssvenska miljöer. Jämförande studier görs med bönder och skärgårdsbor i Sverige, fiskarsamhällen i Nordatlanten (Färöarna) samt fångstmän i Nordeuropa (bl.a. samer). *Ingvar Svanberg*

Uppsala universitet, Institutionen för evolution, genomik och systematik, Systematisk biologi

Etnobiologi, Etnobotanik, Biocultural Diversity, Systematik, traditionell kunskap i olika utvecklingsländer.

Ex:

Traditionell användning av växter som repellenter.

Traditionell användning av växter bland olika befolkningsgrupper i Laos, Kambodja, Vietnam, Marocko, Kurdistan, Bulgarien och Etiopien.

Användning, insamling och odling av medicinalväxter i Marocko, Laos och Etiopien

Användning, handel, insamling och skörd av medicinalväxter i Atlasbergen söder om Marrakech, Marocko.

Hugo de Boer, Anneleen Kool, Mats Thulin, Lars Björk, Vichith Lamxay, Chanda Vongsombath, Thomas Jaenson, Katinka Pålsson, Anna-Karin Borg-Karlsson, Inga Hedberg, Marie Melander, Emma Lundh, Anders Rydberg, Åsa Kruger, Madeleine Julin, Marcus Lindborg, Evan Mati

http://www.systbot.uu.se/staff/h_deboer/h_deboer.html

<http://www.globaldiversityfund.org/regional-program-north-africa>

Uppsala universitet, Institutionen för Kulturanthropologi och Etnologi

Urbefolkningars inflytande i frågor som rör förvaltning av naturresurser. Centrala begrepp är etnisk mobilisering, traditionell kunskap och politisk ekologi. Studier av etnicitet, identitet, urbefolkningsrörelsen och globalism, med fokus på den samiska befolkningen och då speciellt frågor som rör världsarvet Laponia i Norrbotten. *Carina Green*

3.1.4 Behov, möjligheter och hinder

Identifierade kunskapsluckor, frågeställningar

Behoven och uppslagen till forskningsfrågeställningar är många och skiftande och pekar på behov i olika nivåer. Nedan listas ett antal kunskapsluckor, frågeställningar eller forskningsområden som har identifierats via enkätundersökningen eller i samtal med forskare som deltagit i undersökningen via intervjuer.

- Hur hantverksmaterialet (fr. a. trä) relaterar till växtplatsen och hävden av denna. Det faktum att det är brist på lämpligt virke till slöjd och hantverk i dagens produktionsskogar vittnar om hur en ändrad markanvändning tar sig uttryck i kvaliteten på byggmaterial. Kopplingen mellan slöjden och landskap kan ha en potential för att öka kunskapen om bruksningshistorik, där slöjden ger en ny ingång och nya källor till de historiska.
- Betydelsen av traditionella byggmetoder och olika naturmaterial för hållbart nyttjande av förnyelsebara resurser.
- Kunskap om hantverkstekniker utifrån föremålsrekonstruktion.
- Traditionell hantverkarskunskap i relation till materialet (trä).
- Hur kan man att dokumentera och förmedla handlingsburen (icke akademisk) kunskap, och genom detta göra den mindre privat och mer generell så att den når fler människor?
- Metoder för att forska om lokal och traditionell ekologisk kunskap, speciellt när det gäller forskning rörande praktisk eller handlingsburen kunskap.
- Hur har olika historiska ägorättsystem påverkat markanvändningen?
- Historiska markanvändningssystemens faktiska utformning. Historisk markanvändning i större detaljeringsgrad rörande intensitet, organisation i tid och rum (exempelvis betesgången under säsongen), de ingående momenten (komponenterna) i bruket av olika markslag och hur detta kunde variera i tid och rum. Betydelsen av ovanstående för människors försörjning och möjlighet till flexibilitet.
- Vad kan vi lära av fossilfria (hästdrivna) historiska och nutida jordbruk för framtiden? Exempelvis rörande lantraser, äldre sorter, växtföljder, hälsosam mat, biologisk mångfald. (goda förutsättningar att gå vidare med Östarpsprojektet)
- En rad av statliga utredningar har under de senaste tio åren pekat på ett bristande forskningsrelaterat kunskapsunderlag när det gäller samernas samhälle, kultur och historia.
- Rennäringen och andra näringar som människor med samisk bakgrund har negligerats och fortsätter negligeras i forskningen, kunskaperna utarmas för varje generation. Nuvarande form av rennäring har i större delen av landet använts i mindre än 100 år. Hur bedrevs den tidigare intensiva renskötseln?
- Hur vattenkraftsexploateringen påverkat människors koppling till rennäringen, historiskt och hur det lämnat spår i nutiden.

- Kritisk granskning av vad traditionell kunskap "egentligen" är, politiska konnotationer, om traditionell kunskap kan hjälpa till att lösa klimatkris och miljöproblem, om kunskapsöverföring mellan generationer och kunskapstraditioner.
- Järnvägar, vägkanter och kraftledningsgator har blivit en fristad för många av de hotade arter som tidigare hade sina livsmiljöer inom det traditionella jordbruket. Hur ska dessa skötas på sätt som gynnar biologisk mångfald och kulturmiljövärden och samtidigt harmoniserar med ekonomi och säkerhet mm?
- Värdering av ekosystemtjänster.
- Angeläget att ta vara på både den historiska och den nutida folkliga kunskapen. Den är ofta nedvärderad.
- Biokulturell diversitet från ett internationellt perspektiv.

Ytterligare frågeställningar identifierade vid CBM:

- Betydelsen av olika delar i historisk markanvändning för formandet av dagens biologiska mångfald i människoskapade miljöer. Såväl i erkänt människoskapade miljöer (s.k. odlingslandskapet) såsom miljöer som inte lika självklart anses kulturellt betingade (såsom fjällen och skogslandskapet).
- Hur kan vi använda referensområden i länder med stort inslag av traditionellt jordbruk för att bättre förstå sambanden mellan traditionell brukande och biologisk mångfald i Sverige, och därigenom skapa bättre förutsättningar för bevarande?

Summering av kunskapsbehov

Behoven av kunskap omfattar, som framgår av ovanstående listning, forskning inom alla de definierade huvudområdena, liksom metodutveckling i desamma. Här sammanfattas ovanstående i några summerande punkter:

- Hur kan traditionell kunskap dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överföras?
- Metoder för att forska om traditionell kunskap.
- Vad är traditionell kunskap?
- Relationer mellan traditionell kunskap och landskapet (samt dess biologiska mångfald)
- Betydelsen av att använda traditionell kunskap för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (inklusive ekosystemtjänster) inom traditionella såväl som ny former av markanvändning.
- Historisk markanvändning ur olika aspekter (ägorättssystemens betydelse, markanvändningssystemens funktionalitet och ekologiska konsekvenser)

Andra behov

Tvärvetenskaplig forskarskola om lokal och traditionell ekologisk kunskap
Skapa nätverk eller seminarier för de aktörer som ägnar sig åt lokal och traditionell ekologisk kunskap.

Informanter och källmaterial

Huruvida det finns källmaterial och informanter av tillräcklig mängd och kvalitet beror naturligtvis på vilken frågeställning man studerar. De kommentarer som lämnats i enkätundersökningen ger en bild av att det finns gott om användbara historiska källor som kan användas för att besvara många typer av frågeställningar. Genom att kombinera källmaterial på nya sätt och involvera levande informanter kan man besvara ytterligare frågeställningar. Ett källmaterial som hittills använts mycket sparsamt, men har stor potential i sammanhanget är det biologiska kulturarvet. Med god kunskap om kopplingarna mellan artsammansättning och den traditionella markanvändningen på växtplatsen kan exempelvis kvarstående växter genom sin närvaro berätta om tidigare markanvändning.

Det verkar inte heller råda akut brist på levande informanter även om de hela tiden blir färre på grund av åldersskäl och bristande generationsöverföring. Eftersom mycket av den handlingsburna kunskapen är lokal och till och med personlig dör unik kunskap ut med varje informant. Ett relevant problem i sammanhanget, som tagits upp ovan, är hur man bäst tar tillvara kunskapen innan den försvinner. Samisk kunskap lyfts fram särskilt.

Forskningsfinansiering utifrån finansiärernas synvinkel

Endast ett fåtal forskningsfinansiärer svarade på enkäten, varför inga stora slutsatser kan dras av nedanstående. En finansiär avböjde att svara med hänvisning till att man endast finansierar naturvetenskap, medicin och teknik, och man tror att enkäten inte är tillämplig för dem eftersom man antar att den främst berör humaniora och samhällsvetenskap. Det kan tydas som att man inte förstår att dessa frågor är i högsta grad naturvetenskapliga och även tekniska.

Generellt anses denna typ av forskning som ganska angelägen, angelägen eller mycket angelägen. Området "Användning, kunskapsöverföring och bevarande av folklig erfarenhetsbaserad kunskap" ansågs som något mindre angelägen än övriga forskningsområden.

En finansiär hänvisar till att forskningskvaliteten avgör utfallet av en ansökan, inte sakfrågan i sig.

Formas svar, såsom en viktig finansiär för forskning rörande hållbar tillväxt och utveckling lyfts fram särskilt:

Formas uppdrag är att finansiera forskning som främja en ekologiskt hållbar tillväxt och utveckling i samhället. Detta avgör angelägenhetsgraden för forskning på folklig eller äldre tiders kunskap. Kritiskt undersökande och granskande forskning inom fältet är viktigt eftersom all folklig och äldre tiders kunskap inte är ekologiskt hållbar om det överförs till dagen brukande eftersom förutsättningarna har ändrats, t.ex. miljöförändringar, nyttjande och omlandsfaktorer. Ansökningar på folklig eller äldre tiders kunskap kan hanteras inom Formas nya beredningsorganisation, framför allt i beredningsgrupperna om en rik naturmiljö (nr 2), hållbart nyttjande (nr 3) och landsbygdsutveckling (nr 5).

Formas har också finansierat flera relevanta projekt.⁶

Forskningsfinansiärerna utifrån forskarnas synvinkel

I forskarenkäten har frågan om finansieringsmöjligheterna inom respektive delområde givit mycket blandade svar. Nedan listas olika synpunkter som kommit fram från enkät och intervjuer.

- Forskning om traditionell användning av växter är ofta bunden till forskningsgrupper som forskar om växtekologi eller systematik, som ger låg prioritet och ännu mindre medel till icke molekylär biologisk forskning
- Dessa aspekter är bäst att inte lyfta fram i ansökningar t ex till Formas
- Det finns förståelse ibland, men detta konkurrerar mot andra vitala forskningsbehov.
- Det finns begränsade resurser från få källor. Konkurrensen är hård med andra jämförbara projekt.
- Det finns behov att utlysa speciella medel för denna typ av forskning, samt speciella tjänstepositioner inom universiteten.
- Det är svårt att etablera tvärvetenskaplig forskning inom universitetet. Det är också svårt att få fakultetsmedel till forskning som inte passar helt inom en institution eller även en fakultet. Även om det går att få medel till själva forskningsprojekten, är det ofta anställningen som forskare som är väldigt svårt att få om ens forskning inte passar in inom en enda institution. Därför är många forskningsprojekt om traditionell kunskap för 100% beroende av externa medel och det verkar inte forskningsfinansiärerna ha förståelse för.
- Det finns förståelse för betydelsen av denna typ av forskning, även om det är svårt att få full täckning för det ekonomiska behovet.
- Alltför få tvär/flervetenskapliga projekt inom traditionell kunskap får pengar.

3.2. Slutsatser

Ett övergripande problemområde för forskning kan formuleras: Hur kan folklig erfarenhetsbaserad kunskap (inklusive historisk sådan) användas för att åstadkomma bra naturvård och/eller hållbart nyttjande av biologiska resurser?

Detta problemområde rymmer i sig många delfrågeställningar av skiftande karaktär kring: Människans nyttjande av arter och landskap; Användning, överföring och bevarande av kunskap; betydelsen för biologisk mångfald och hållbar framtid; samt Tillämpning i det politiska systemet. Det berör därför en stor bredd av discipliner och ingångar, såsom hantverksforskning, historia, kunskap om arters krav, juridik mm. Mycket av den forskning som vi kommit i

⁶ I enkäten nämns: Dnr 2007-2003; 4,2 miljoner kr 2008-2010. Dnr 2008-474: Effekter av nutida och historisk markanvändning på framtida biologisk mångfald i jordbrukslandskapet. 1,6 miljoner kr 2009-2010 (fortsättning på en forskarassistenttjänst) Dnr 2007-1428: 3,4 miljoner kr 2008-2010 (Formas)

kontakt med under denna kartläggning kommer in på dessa frågeställningar som en del av sin forskning, medan få jobbar med detta som fokus.

Det finns många obesvarade och angelägna frågeställningar att gå vidare med innan den övergripande frågan behandlats tillfredsställande. Det verkar inte vara brist på lämpliga källmaterial och informanter som är det stora hindret i besvarandet av dessa. Trots att såväl forskare som finansiärer anser att detta är angelägna forskningsområden, är det allt annat än självklart att finna finansiering. I och med att forskningsområdet är stort och kan angripas med många olika infallsvinklar varierar det naturligtvis hur lätt eller svårt det är att finna finansiering. Ett generellt problem är dock att folklig kunskap ännu inte riktigt anses höra hemma i den akademiska världen, praktiskt taget inte ens som studieobjekt. Ett annat är att det ofta rör sig om tvärvetenskaplig forskning, som det i praktiken är svårt att få medel till trots att det från många håll (även från finansiärerna själva) framhålls som något positivt.

Forskningsinriktning

Det finns relevant forskning inom vitt skilda discipliner som berör traditionell kunskap någonstans i kedjan från människans traditionella nyttjande av arter och landskap, till hållbart nyttjande och naturvård. I varje länk av kedjan finns många identifierade kunskapsluckor. Framför allt är en mycket liten andel av forskningen direkt tillämpbar i naturvård eller utifrån ett perspektiv rörande hållbart nyttjande.

Den största bristen är att ingen har ett helhetsgrepp som omfattar hela kedjan från lokalbefolkningens traditionella kunskap (eller historisk kunskap) till användningen av denna kunskap i naturvård och hållbart nyttjande av naturresurser samt landsbygdsutveckling.

Ett förslag är därför att det inrättas ett forskningsprogram som gör just detta. En övergripande frågeställning är:

Hur bör vi använda traditionell/historisk kunskap om nyttjande av arter och landskap i natur- och kulturmiljövården samt för hållbar resursförvaltning?

Frågor av typen: *Hur (och varför) har en naturresurs nyttjats historiskt / traditionellt?* kombineras med frågor som: *Vilka aspekter av detta behöver vi ta med oss in i framtiden och hur gör vi det?*

Detta kräver ett mångdisciplinärt angreppssätt och ny metodutveckling och har samtidigt potentialen att knyta samman forskning inom olika discipliner som är nödvändig för att lösa den övergripande frågeställningen.

CBM skulle vara synnerligen lämplig för att koordinera ett dylikt forskningsprogram. Det finns en mängd olika potentiella samarbetspartners beroende på exakt vilken tematik man väljer, men frågan belysas utifrån en praktisk, tillämpad synvinkel. Institutionen för kulturvård vid Göteborgs universitet bör rimligen också ha en central roll. Finansiering av ett sådant forskningsprogram återstår dock att lösa.

4 Pedagogik & utbildning

Man kan dela in de institutioner/organisationer som är eller skulle kunna vara involverade i utbildning av traditionell kunskap, i dels de som ingår i vårt konventionella utbildningssystem, d.v.s. förskola, skola, universitet och högskola, och i andra möjliga utbildningsaktörer, såsom länsstyrelser, folkhögskolor, studieförbund, ideella organisationer, museer, naturum, naturskolor, länshemslöjden och annan liknande verksamhet.

Syftet har varit att ge en bild av vad som händer när det gäller att sprida lokal och traditionell kunskap till en bredare allmänhet och vilka aktörer som arbetar med detta. Frågan har också varit vilket ansvar som egentligen finns för detta ämnesområde, dvs lokal och traditionell kunskap samt lärande för hållbar utveckling. Genomgången av styrdokumentet för skolundervisningen har genomförts av Marie Byström, medan ansvaret för hela denna delstudie har Charlotta Warmark varit. Hon har också genomfört enkätundersökningen i 4.2.

4.1 Skolundervisning: vad säger läroplanen?

Den viktigaste utbildningsinstansen i dagens samhälle är naturligtvis skolan, men det som undervisas där är till mycket liten del folklig erfarenhetsbaserad kunskap, dvs traditionell, handlingsburen kunskap knuten till ett småskaligt nyttjande av naturen. Inom renskötsel, fäbodbruk och jordbruk i marginalbygder, småskaligt insjö- och kustfiske, hemslöjd och hantverk finns kunskapsbärare som fortfarande använder lokal och traditionell kunskap i sin dagliga verksamhet. De bygger på erfarenheter från en tid av effektiv produktion utan billig fossil energi. För att kunna bevara denna kunskap i dess rätta sammanhang krävs att samhälle och skola ser dess värde och respekterar den för vad den kan bidra med till ett framtida hållbart samhälle.

Inom Naptek:s arbete har vi skapat ett gränsöverskridande nätverk för personer och organisationer som på olika sätt arbetar med lärande om natur och kultur, såsom personal vid museer, naturskolor, naturum, hemslöjdskonsulenter, lärare, m.fl. I det pedagogiska projektet ska Naptek verka för att:

- Till yngre generationer sprida lokal och traditionell kunskap⁷ relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och hållbar utveckling i dagens samhälle;
- Öka medvetenheten hos pedagoger, inklusive museipedagoger och naturskolepedagoger, om värdet av lokal och traditionell kunskap

⁷ Begreppet *traditionell kunskap* används internationellt och i Sverige för att beteckna den lokala, handlingsburna kunskap som förts vidare och fortfarande förs vidare från generation till generation. När vi inom Naptek talar om *traditionell kunskap* tänker vi på handlingsburen kunskap kopplad till natur och kultur och en användning av biologiska resurser som utvecklats under lång tid av många generationer. Men i undervisnings-sammanhang vet vi att *traditionell kunskap* kan förstås på ett helt annat sätt, man kan få bilden av en skolläraren som står i katedern och delger ”färdig kunskap” till sina elever. Här är det viktigt att se upp! Vi kanske behöver hitta ett nytt begrepp på svenska?

- relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald och hållbar utveckling i dagens samhälle;
- Öka erfarenhetsutbytet mellan pedagoger, inklusive museipedagoger och naturskolepedagoger, kring arbetssätt och metoder för att barn och ungdomar ska kunna inhämta och utveckla lokal och traditionell kunskap relaterad till biologisk mångfald och hållbar utveckling.

Skolans dokument och traditionell kunskap

Skolan har enligt vår erfarenhet tidigare i stor utsträckning lyft fram kunskap som baseras på vetenskapliga källor, men det finns dock värdefullt vetande även inom den folkliga klokskapen, som vi riskerar att missa om vi inte aktivt söker den. Det historiska sättet att föra vidare kunskap har varit att den äldre generationen lär den yngre i ett praktiskt sammanhang. Att exempelvis låta traditionsbärare medverka i undervisningen på olika nivåer, är ett sätt att markera respekt och öppenhet för andra synsätt än det egna och för annan kunskap.

Om vi utifrån ett perspektiv utgående från traditionell kunskap ser på innehållet i skollagen och i läroplanerna för skola och förskola, vilket stöd återfinns då för strävan att barn och ungdomar ska ges möjlighet i skolan att inhämta och utveckla lokal och traditionell kunskap relaterad till biologisk mångfald och hållbar utveckling?

Skollagen slår i 1 kap. 2 § fast att:

verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och att var och en som verkar inom skolan skall främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö.

Att främja respekten för miljön är alltså en mycket grundläggande del av skolans arbete. För att värna om vår gemensamma miljö måste vi lösa klimatkrisen och hitta vägar bortom beroendet av fossila bränslen, som kännetecknat det senaste seklets snabba utveckling.

Reflektioner om läroplanen

LPO 94 (Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet) markerar tydligt betydelsen av kulturarvet, t.ex. genom skrivningarna:

Utbildning och fostran är i djupare mening en fråga om att överföra och utveckla ett kulturarv – värden, traditioner, språk, kunskaper – från en generation till nästa.

... delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar.

För att uppnå detta mål, en delaktighet i det gemensamma kulturarvet, tror vi olika former av lärande behövs, där skolan samverkar med människor, organisationer och institutioner utanför skolan, som på olika sätt är traditionsbärare av vårt kulturarv.

I regeringens proposition 2004/05:150 "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" står bland annat: "Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle". Kopplingen mellan kulturarv, identitet och förutsättningar för ett hållbart samhälle görs inte lika explicit i styrdokumentet för skolan, men de olika delarna finns där.

Vikten av samverkan med samhället utanför skolan understryks längre fram i läroplanen (LPO 94), bl.a. står det att:

Alla som arbetar i skolan skall verka för att utveckla kontakter med kultur- och arbetsliv, föreningsliv samt andra verksamheter utanför skolan som kan berika den som en lärande miljö.

Många av verksamheterna i vårt samhälle utanför skolan ligger långt från den lokala och traditionella kunskapen från tidigare generationer. Men den senare finns också där, och om vi lägger ihop läroplanens skrivningar om delaktighet i det gemensamma kulturarvet och utveckling av kontakter utanför skolan ser vi ett starkt stöd för lärande från de traditionsbärare som besitter lokal, handlingsburen kunskap.

Man betonar i läroplanen att några övergripande perspektiv ska genomsyra undervisningen:

Genom ett historiskt perspektiv kan eleverna utveckla en beredskap inför framtiden och utveckla sin förmåga till dynamiskt tänkande.

...

Genom ett miljöperspektiv får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor.

...

Undervisningen skall belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling."

Lite längre fram i LPO 94 står det att:

Skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola:

- *har en förtrogenhet med centrala delar av vårt svenska och nordiska och västerländska kulturarv*
- *har kunskaper om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia,*
- *känner till förutsättningarna för en god miljö och förstår grundläggande ekologiska sammanhang,*
- *... har förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön.*

Här tror vi att handlingsburen kunskap och folklig klokskap är väldigt viktiga, som en grund för en djupare förståelse av omvärlden och möjligheter till anpassning för en hållbar utveckling.

Läroplanen säger att varje elev ska ha kunskaper om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia. Vi gissar att läroplanen även innefattar samerna här. Här bör man dock revidera språkbruket, eftersom samerna är ett urfolk och omfattas av särskilda rättigheter, vilket bör beaktas. I samernas kultur har handlingsburen, traditionell kunskap fortfarande stor

betydelse, och svenska elever skulle kunna få hjälp med sin "förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan och miljön" genom att lära om samernas och för övrigt vår egen kultur.

Vad gäller synen på kunskap säger läroplanen (LPO 94):

Kunskap är inget entydigt begrepp. Kunskap kommer till uttryck i olika former – såsom fakta, förståelse, färdighet och förtrogenhet – som förutsätter och samspelar med varandra. Skolans arbete måste inriktas på att ge utrymme för olika kunskapsformer och att skapa ett lärande där dessa former balanseras och blir till en helhet.

Även här ser vi ett utrymme för och ett behov av att föra in lokal, handlingsburen kunskap i undervisningen. Att lära av äldre och att lära genom att *göra själv* är en viktig del av kunskapsinhämtningen.

Reflektioner om kursplaner

I den gemensamma kursplanetexten för de samhällsorienterande ämnena för grundskolan, som tillsammans med kursplanerna för de olika ämnena bildar det nationella uppdraget för utbildningen i de samhällsorienterande ämnena, kan vi under rubriken *Det samhällsorienterande kunskapsområdets karaktär och uppbyggnad* bl.a. läsa:

Lokala och globala miljö- och överlevnadsfrågor:

De samhällsorienterande ämnena bidrar till förståelse av hur människan har utnyttjat och utnyttjar jordens resurser och av villkoren för hennes liv och arbete i förfluten tid, i dag och i framtiden. Genom att beakta skeenden som passerat samt studera och värdera skeenden i nuet utvecklas elevernas framtidsberedskap. I kunskapsområdet betonas lokala och globala fördelningsfrågor och ansvaret för att uppnå en rättvis och fredlig världsordning. Strävanden som sker i omvärlden för att finna lösningar och nå balans beskrivs och diskuteras.

I den gemensamma kursplanetexten för de Naturorienterande ämnena för grundskolan, som tillsammans med kursplanerna för de olika ämnena bildar det nationella uppdraget för utbildningen i de naturorienterande ämnena, kan vi under rubriken *Det samhällsorienterande kunskapsområdets karaktär och uppbyggnad* bl.a. läsa:

Naturvetenskapliga modeller är stadda i ständig omprövning och förändring. Detta synsätt på naturvetenskap tydliggörs i de naturorienterande ämnena dels genom användning av ett historiskt perspektiv, dels genom jämförelser med andra kulturers världsbilder. Andra kulturers förklaringsätt, förklaringar i myter, i sagor och i äldre tiders naturvetenskap, jämförs med vår egen tids uppfattningar. De grundläggande antaganden om världen som dessa olika förklaringsmodeller bygger på lyfts fram i ämnena. På detta sätt tydliggörs också den för alla tider och kulturer gemensamma strävan att förstå och förklara naturens fenomen.

I de båda kursplanetexterna läser vi in en samstämmighet att vi bör lära av historien och lokal och traditionell kunskap i arbetet för att skapa ett hållbart samhälle.

Läroplanen för förskolan

I läroplanen för förskolan finns ett tydligt miljö- och hållbarhetsperspektiv.

Förskolan skall lägga stor vikt vid miljö- och naturvårdsfrågor. Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro skall prägla förskolans verksamhet. Förskolan skall medverka till att barnen tillägnar sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö och förstår sin delaktighet i naturens kretslopp.

*Verksamheten skall hjälpa barnen att förstå hur vardagsliv och arbete kan utformas så att det bidrar till en bättre miljö både i nutid och i framtid.”
”Utomhusvistelsen bör ge möjlighet till lek och andra aktiviteter både i planerad miljö och i naturmiljö.*

Förskolan skall sträva efter att varje barn utvecklar respekt för allt levande och omsorg om sin närmiljö. Förskolan skall sträva efter att varje barn känner delaktighet i sin egen kultur och utvecklar känsla och respekt för andra kulturer, utvecklar förståelse för sin egen delaktighet i naturens kretslopp och för enkla naturvetenskapliga fenomen, liksom sitt kunnande om växter och djur.

Även i förskolan finns alltså stort utrymme att ge barnen möjligheter att inhämta och skaffa sig färdigheter i handlingsburen kunskap. I själva verket är det ju ofta i mycket unga år som grunden läggs i den kunskapsöverföring som traditionellt skett och fortfarande sker mellan generationer i många kulturer.

Att leva upp till läroplanen

Det finns alltså i läroplanerna för skolan och förskolan ett gott stöd för att barn och ungdomar ska få möjlighet att inhämta och utveckla lokal och handlingsburen kunskap relaterad till biologisk mångfald och hållbar utveckling. I praktiken styrs skolarbetet inte enbart av läroplaner utan av en mängd faktorer som den enskilda pedagogen, eller eleven för den delen, för det mesta har svårt att påverka. Mycket ska få plats, och tiden går som bekant gärna alltför fort. Man har börjat använda uttrycket ”stoffträngsel” för att beskriva hur det ser ut när allting ska få plats i skolan. Det kan ändå finnas ett värde att förstärka och tydliggöra kopplingarna mellan kulturarv, identitet och arbetet för en miljömässigt hållbar utveckling.

4.2 Enkätundersökning

Museer, länshemslöjden, naturskolor, naturum och annan liknande verksamhet

Sammanfattning

Via en webbenkät som skickades till museer, länshemslöjden, naturskolor, naturum och annan liknande verksamhet fick Naptek in totalt 83 svar med representation från samtliga av de olika grupperna. Svaren på webbenkäten ger en fingervisning om trender och förhållanden för pedagogisk verksamhet vad gäller kunskapsspridning av traditionell kunskap bland de tillfrågade organisationerna. På frågan hur stor andel av organisationens totala verksamhet som innefattade någon form av äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur, graderat från 1 till 5, där 1 innebar mycket liten andel och 5 innebar att den utgjorde mycket stor andel, blev medelvärdet 2,6. På frågan om man ansåg att andelen var tillräcklig idag, kan man generellt säga att de som tyckte att andelen traditionell kunskap i verksamheten borde öka, ofta var de som angivit att de redan hade en stor andel traditionell kunskap i sin verksamhet, medan de som sa att de tyckte att andelen traditionell kunskap i den egna verksamheten var tillräcklig, ofta var de som angivit att de hade en totalt

sett låg andel traditionell kunskap i sin verksamhet. Det kunskapsområde inom traditionell kunskap som var vanligast förekommande inom alla organisationskategorier var slöjden. De flesta svarar att intresset för verksamhet kopplad till traditionell kunskap har ökat bland allmänhet och skola. Ett generellt minskat intresse eller tid för fördjupning, med ytliga kunskaper som följd, beskrevs dock av många. Samtidigt talar flera också om nya målgrupper med specialintresse, såsom rollspelande lajvare som strävar efter autenticitet. En del beskriver skolans minskade betalförmåga, särskilt om ett besök innefattar långa bussresor, vilket kan bli för dyrt för skolan. En majoritet av de tillfrågade angav dock begränsade resurser i den egna verksamheten, såsom tid, personal och pengar, som den största anledningen till att de inte kunde nå fler med sin pedagogiska verksamhet även om de ville. Många beskriver att det blir svårare och svårare att få tag i personer med praktiskt förvärvade, och fördjupade traditionella kunskaper, då den yngre generationen kunskapsbärare besitter mer teoretiska och mer ytliga praktiska kunskaper. Många befärar att det kommer bli svårare och svårare att få tag i kunskapsbärare med fördjupande praktiska traditionella kunskaper och bedömer inte att kunskaperna förs över till den yngre generationen i tillräckligt stor utsträckning. Av de organisationer som svarat på enkäten är det få som erbjuder förmedling av praktiskt traditionella kunskaper på fördjupad nivå. Länsghemslöjderna m.fl. inom slöjdområdet tycks vara de, bland de olika organisationskategorierna som svarade på enkäten, som både erbjuder mest praktisk förmedling inom traditionell kunskap och störst möjlighet till fördjupade kunskaper. De tangerar även flera traditionella kunskapsområden utöver slöjden. Det verkar finnas en potential för att öka andelen av praktisk förmedling av traditionell kunskap inom museer och naturum, som idag som grupp har mer teoretisk förmedling av kunskap, även om det finns flera undantag. Men för att öka den praktiska förmedlingen krävs betydligt mer resurser till pedagogisk personal och material. Naturskolorna bedriver främst praktisk förmedling av kunskap till förskolebarn, skolelever och lärare, men generellt utgör den traditionella kunskapen endast en mindre del av deras totala verksamhet. Det finns dock ett antal natur- och kulturskolor som framhåller att de har en stor andel praktisk förmedling av traditionell kunskap.

Frågeställningar

I vilken omfattning utbildas det och bedrivs pedagogisk verksamhet i området traditionell kunskap idag inom museer, länsghemslöjden, naturskolor, naturum och annan liknande verksamhet i Sverige? Vilken traditionell kunskap utbildas det i inom dessa organisationer/institutioner, på vilket sätt, till vilka och i vilken form?

Metod och material

En webbenkät med medföljande brev e-postades ut till större delen av de svenska museer som ansågs relevanta, alla naturum, alla länsghemslöjdskonsulenter, alla naturskolor som är medlemmar i *Naturskoleföreningen*, m.fl. inom liknande verksamhet. Webbenkäten skickades direkt av Naptek till 245 e-postadresser samt vidareförmedlades till *Sveriges länsghem* och medlemmarna i de *Svenska friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI)* via deras respektive ombud. Webbenkäten länkades även till ett utskick av Napteks elektroniska nyhetsbrev, som har 199

prenumeranter, samt lades ut på Napteks hemsida (<http://www.naptek.se>). För att se webbenkätens frågor i sin helhet se Bilaga 3.

Resultat

Naptek fick in 83 svar på webbenkäten. Bland dessa svar räknas inte svar inkomna i webbenkätssystemet efter 1 september 2009 med. Det officiella slutdatumet för enkäten var 23 augusti. Även dubletter av ett svar samt helt ofullständiga svar har räknats bort. Svar som rört verksamhet utanför Sverige har också räknats bort. Då organisationer/institutioner har inkommit med två olika svar från två olika medarbetare har båda svaren räknats med. De svarande delades in i fem kategorier, *Museer, Länshemslöjd m.fl., Naturskolor, Naturum* och *Övriga*. Antal svar från respektive kategori listas i Tabell 1 nedan. För en fullständig lista på dem som svarat på webbenkäten, vilka som ingår i respektive kategori och i vilket län de är placerade, se Bilaga 4. Ett av länsmuseumerna, *Jamtli, friluftsmuseum och länsmuseum i Jämtlands län*, har inte svarat på denna enkät utan har istället svarat på den webbenkät som främst vände sig till företrädare inom ideella organisationer, deras svar redovisas därför istället i kapitel 5.1. Svaren på webbenkäten kan inte ge oss några statistiskt verifierade resultat, utan är en fingervisning om trender och förhållanden för pedagogisk verksamhet inom traditionell kunskap bland de tillfrågade organisationerna.

Tabell 1. *Antal inkomna svar på webbenkäten*

Totalt antal inkomna svar: 83	
Kategori	Antal svar
Museer	35
Länshemslöjd m.fl.	17
Naturskolor	16
Naturum	7
Övriga	8

Förekomst av traditionell kunskap

I webbenkäten frågade Naptek om organisationerna hade verksamhet som knöt an till något eller några av följande kunskapsområden med kopplingar till traditionell kunskap:

1. Slöjd/hantverk i naturmaterial
2. Äldre tiders byggmetoder och materialkännedom
3. Äldre tiders livsmedelstillverkning och -beredning
4. Äldre tiders folkmedicin och medicinalväxtberedning
5. Äldre tiders trädgårdsodlingsmetoder för nyttoväxter, prydnadsväxter, köksväxter, örter, bär och frukt
6. Äldre tiders jordbruksmetoder
7. Äldre tiders djurhållning
8. Äldre tiders skogsbruksmetoder
9. Äldre tiders jaktmetoder
10. Äldre tiders fiskemetoder

11. Annat

Organisationerna svarade i enlighet med Tabell 2.

Tabell 2. *Förekomst av verksamhet som knöt an till en rad kunskapsområden med kopplingar till traditionell kunskap*

Kunskapsområde	Totalt antal svarande antal (%)	Museer antal (%)	Länshemslöjd m.fl. antal (%)	Naturskolor antal (%)	Naturum antal (%)	Övriga antal
1. Slöjd/hantverk	66 (80)	27 (77)	17 (100)	15 (94)	2 (29)	5
2. Byggmetoder/ material	51 (61)	25 (71)	12 (71)	10 (63)	0 (0)	4
3. Livsmedel	51 (61)	24 (69)	6 (35)	13 (81)	3 (43)	5
4. Folkmedicin/ medicinalväxter	39 (47)	16 (46)	4 (24)	10 (63)	6 (86)	3
5. Trädgårds-odling	40 (48)	23 (66)	4 (24)	8 (50)	1 (14)	4
6. Jordbruk	46 (55)	22 (62)	5 (29)	7 (44)	7 (100)	5
7. Djurhållning	39 (47)	24 (69)	4 (24)	6 (38)	2 (29)	3
8. Skogsbruk	31 (37)	16 (46)	7 (41)	3 (19)	2 (29)	3
9. Jakt	27 (33)	16 (46)	3 (18)	4 (25)	1 (14)	3
10. Fiske	25 (30)	15 (43)	2 (12)	6 (38)	0 (0)	2
11. Annat	10 (12)	3 (9)	3 (18)	1 (6)	1 (14)	2

På frågan hur stor andel av organisationens totala verksamhet som innefattade någon form av äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur, graderat från 1 till 5, där 1 innebar en mycket liten andel och 5 utgjorde en mycket stor andel, blev medelvärdet 2,6 med 83 svarande. På den efterföljande frågan om man ansåg att andelen var tillräcklig idag? svarade 37 (45%) *Ja* och 41 (49%) *Nej*. Därutöver svarade 4 blankt. Delar man upp svaren i de fem organisationskategorierna ser det ut enligt Tabell 3.

När man tittar på svaren ser man dock att många av de som svarat *Ja* har också angivit att de har en mycket låg andel traditionell kunskap (1 eller 2) samt att många av de som svarat *Nej* har angivit att de har en hög andel (4) traditionell kunskap i sin verksamhet. Man kan generellt säga att de som tyckte att andelen traditionell kunskap i verksamheten borde öka, ofta också var de som angivit att de redan hade en stor andel traditionell kunskap i sin verksamhet. Analogt angav de som tyckte att andelen traditionell kunskap i den egna verksamheten var tillräcklig, också att de totalt sett hade en låg andel traditionell kunskap i sin verksamhet.

Tabell 3. *Andel av organisationens totala verksamhet som innefattade någon form av äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur*

Kategori	Andel traditionell kunskap 1-5*	Ansåg att andelen var tillräcklig idag		
	medelvärde	Ja antal (%)	Nej antal (%)	Blankt antal
Alla		37 (45)	41 (49)	4
Museer	2,3	12	20	3
Länshemslöjd m.fl.	3,8	9	7	1
Naturskolor	2,5	8	7	1
Naturum	1,9	4	3	0
Övriga	2,3	4	4	0
*hur stor andel av organisationens totala verksamhet som innefattade någon form av äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur, graderat från 1 till 5, där 1 innebar en mycket liten andel och 5 en mycket stor andel				

Synen på värdet av traditionell kunskap och att lära ut den

Organisationerna tillfrågades om vad man inom organisationen ser för värde i äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur, i dagens samhälle, och att lära ut om denna kunskap. Vidare tillfrågades man också om man tyckte att den borde öka och i så fall varför? Svaren som organisationerna gav går det att dela in i en rad huvudteman enligt följande.

Medvetenhet kring hållbarhetsfrågor

En mycket stor andel av de svarande betonar vikten av att lära ut om vårt kulturarv rörande hur naturen har använts av människan och hur den används idag. Dels för att det skapar en större förståelse för sambandet mellan natur och människa, både historiskt och i dagens samhälle, dels för att det ökar medvetenheten kring aktuella hållbarhetsfrågor och därmed skulle kunna bidra till en mer hållbar livsstil och mer resurssnål relation med naturen.

Bevara biologisk mångfald

Det finns svar som tar upp vikten av att lära ut om gamla bruksmetoder för att bevara en biologisk mångfald.

Bevara kunskap

Många av svaren tar upp vikten av att förmedla kunskap vidare till kommande generationer om hur man brukar naturen. Kunskap som annars riskerar att försvinna, då dagens ungdomar sällan kommer i kontakt med naturen och hur den brukades förr. Kunskap som tidigare fördes vidare från generation till generation, ett immateriellt kulturarv, som inte låter sig överföras till människa med någon teoretisk beskrivning.

Efterfrågat och uppskattat

En del organisationer menar att det helt enkelt finns en stor efterfrågan för denna typ av verksamhet som man vill bemöta, samt att det är en del av verksamheten som är mycket uppskattad av besökarna.

Pedagogiska fördelar

Man ser också många pedagogiska fördelar med att använda sig av traditionell kunskap.

Temat ger möjlighet till en praktisk historielektion och ämnesövergripande lärande i t.ex. biologi, slöjd, hemkunskap, historia och samhällskunskap. Flera påpekar att en rolig pedagogisk ingång för att öka intresset och kunskapen om växter, är att berätta om hur de använts i folktro, naturmedicin och matlagning. I kulturhistoriskt lärande kan de praktiska övningarna fungera som bro vid språkliga hinder, där inte språket fungerar kan praktiska övningar användas istället. Det kan också vara så enkelt som någon beskriver det, att det dessutom är roligt med traditionell kunskap!

Ökat välbefinnande

En del av svaren talar om hur traditionell kunskap kan öka vårt välbefinnande. Barn och elever anses mår bra av att göra praktiska saker med händerna och lära sig med alla sina sinnen, den traditionella kunskapen ger möjlighet till detta. Större kännedom om historisk kunskap anses också kunna ge trygget i tillvaron, tala om vilka vi är, hur vår historia ser ut och samtidigt öka vår förståelse för andra kulturer.

Intresset för traditionell kunskap hos allmänhet och skola

Enligt de som svarat på enkäten verkar det inte vara brist på intresse från allmänhet och skola för verksamhet som rör traditionell kunskap. På frågor om intresset för pedagogisk verksamhet inom kunskapsområdet svarar de flesta att intresset har ökat de senaste fem åren. En mindre grupp säger att de bedömer intresset vara konstant, medan mycket få uttrycker att intresset skulle ha minskat.

Så här positivt uttrycker man sig från *Slöjdklubben* vid *Svenska hemslöjdsföreningars Riksförbund*: "Intresset för denna typ av pedagogisk verksamhet har mångfaldigats under de senaste 5 åren", och på *Länshemslöjds konsulenter* i *Gävleborgs län*: "Det ökar hela tiden och jag tror det kommer ett uppsving än mer med kreativa näringar och upplevelseturism."

Flera av de svarande beskriver att det blivit en stor efterfrågan på praktiska moment, att få pröva på, inom traditionell folklig kunskap i deras utbud, såsom utställningar, skolteman, kurser etc. och att dessa moment också ofta är mycket uppskattade bland besökarna. *Västerbottens museum/Friluftsmuseet Gammlia, Umeå* säger t.ex. så här: "Skolprogram med praktiska inslag av traditionell kunskap väcker alltid intresse. Har svårt att säga om det ökat eller minskat. Detta gäller även aktiviteter för allmänheten. Vid en enkätundersökning på Gammlia efterfrågades mer djur och fler praktiska demonstrationer i våra miljöer på Gammlia."

Andra beskriver att samtidigt som intresset har ökat, så verkar betalningsförmågan minskat och karaktären på intresset ha förändrats, som att det blir svårare att få folk till längre kurser. Så här skriver

Länshemslöjdskonsulenterna Västernorrlands län: "Tid och pengar spelar en alltmer avgörande roll. Helgkurser är i princip omöjliga att få deltagare till. 2–3 timmar en vardagskväll kan fungera. Det innebär att kvaliteten blir lidande. "Fastslöjd" blir resultatet." Så här skriver *Hemslöjdskonsulenterna i Halland:* "Lättare med enkvällskurser än helgkurser."

Det generellt minskade intresset och människors brist på tid för fördjupning beskrivs av många, samtidigt som flera också talar om nya specifika målgrupper med specialintresse. *Länshemslöjdskonsulenterna i Jönköpings län* "Tendensen är att intresset för långvariga engagemang, djupare kunskap och större grupper minskar och intresset ökar för korta upplevelser och sådant som uttrycker individen. Vissa grupper som exempelvis "lajvare" och nya "alternativare" m.fl. visar större vilja till fördjupning. Att lajvare är en särskilt intresserad grupp visar även *Västergötlands museums* svar på: "Vi har nått en ny målgrupp i rollspelande ungdomar som hungrar efter korrekthet hur man väljer material och teknik samt hur man tillverkar rekvisita till de olika tidsåldrarna som de valt att förlägga sina rollspel till. Även om matberedning etc.". *Fredriksdal museer och trädgårdar/Sofiero slott och slottsträdgård* talar om ytterligare en ny målgrupp, på frågan om intresset ökat eller ej: "Ökat framför allt för guidade grupper och företag."

En del beskriver specifikt skolans minskade betalförmåga, som här av tre norrländska museer. *Murberget, Läns museet Västernorrland:* "Intresset har ökat. Friluftsmuseets besökare efterfrågar mer saker att delta i själva. Från skolans sida är intresset ganska stabilt men besöken minskar p.g.a. att skolan har för lite pengar för att resa till museet med eleverna." Så här skriver *Skellefteå museum:* "Intresset finns, men det har blivit svårare för skolorna att ta sig in till museet eller till annan plats utanför skolgården" och *Friluftsmuseet Hägnan, Luleå:* "Tycker att intresset alltid varit stort, däremot har skolornas ekonomi försämrats så de har inte råd att åka ut på samma sätt som tidigare".

Vad är allmänheten då främst intresserad av? Några av organisationerna ger en fingervisning och vad som är populärt, samt inte lika populärt, inom deras verksamhet. *Hemslöjdskonsulenterna i Halland* beskriver hur det kan se ut inom slöjden: "Generellt sett är det lättare att få igång textila kurser än hårdslöjdskurser." Andra beskriver de levande djurens popularitet. *Falu Naturskola:* "För allmänheten gäller: Mest populärt är att besöka gårdens djur med sina barn, att få åka släde/vagn och olika hantverk. Minst populärt är att delta i arbetet. Skolgrupper är lika positiva till allt, men djuren är nog de mest populära." *Vänern museet* svarar så här: "fisket är mycket uppskattat, mycket beroende av att vi visar äldre tiders fiske tillsammans med modernt fiske samt fiskar i akvariet." Och så intresset för det odlade, *Friluftsmuseet Gamla Linköping:* "Trädgårdsintresset har ökat". *Naturum Örebro:* "Ökat intresse för slätter i egna trädgårdar."

Begränsande faktorer för att nå fler

De allra flesta av de tillfrågade skulle vilja nå fler med sin pedagogiska verksamhet om de hade möjlighet. En majoritet av de tillfrågade angav

begränsade resurser i den egna verksamheten, såsom tid, personal och pengar, som den största anledningen till att de inte kunde nå fler med sin pedagogiska verksamhet även om de ville. Så här skriver t.ex. *Stockholms läns museum* om att bemöta intresset: "Intresset har ökat, men ett problem är likt andra museer de minskade ekonomiska anslagen vilket medför färre antal pedagoger". Många angav att de hade fullbokat och t.ex. inte kunde ta emot fler skolor med de resurser de hade idag. Få organisationer angav bristande intresse och resurser hos skolan som anledning. Några få av organisationerna angav konkurrens och bristande marknadsföring som skäl till att de inte nådde fler.

Tillgången på kunskapsbärare och fördjupade, förvärvade praktiska kunskaper

Webbenkäten ger ett splittrat intryck på frågan om huruvida man bedömer att det är svårt eller lätt att få tag på personer som har kunskap och kan lära ut om äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur. Många beskriver det som lätt, medan andra beskriver det som mycket svårt. Samma splittrade intryck ges på frågan om det blivit lättare eller svårare att få tag på kunskapsbärare under de senaste fem åren.

En förklaring till de splittrade åsikterna är såklart att de som svarat arbetar inom olika kunskapsområden, men man kan också generellt säga att de som tycks tycka att det är svårast att få tag i kunskapsbärare ofta är de som har en stor andel traditionell kunskap med praktisk tillämpning och kunskapsförmedling i sin verksamhet, medan de som verkar tycka att det är lättast att få tag i kunskapsbärare ofta är de som inte har en så stor andel traditionell kunskap i sin verksamhet. Det verkar som att det är de som besitter större kunskap i området vill kunna erbjuda ytterligare fördjupning, specialiserad kunskap och praktiska moment i sin verksamhet, men som de idag saknar, och därmed ser de svårigheten att få tag i den extra kompetens de behöver. Så här svarar man t.ex. från *Falu naturskola*: "Vi har bekymmer om hur t.ex. tröskverket på gården har fungerat men funnit en äldre man från Rättvik som varit här och berättat lite. Inte så många som kan dessa saker längre men vi prövar oss fram och gör många misstag men lär oss efter hand. Hantverk är lättare att få kompetens kring. Jordbruksdelen är svårast". Ett annat konkret exempel på svårigheterna ger *Västerbottens museum/ Friluftsmuseet Gammlia, Umeå*: "Kan ej bedöma. Men man kan förmoda att det inte blir lättare! T.ex. anlitar vi en äldre man som lär ut hur man bygger skihagar - vem vet hur länge han orkar. När man skulle påbörja arbetet med att bygga samiska visten på Gammlia (traditionella kåtor och förrådsbyggnader av olika typer) visade det sig att det inte var helt enkelt att få tag på personer med rätt kompetens. Det är därför viktigt att bygga upp en stab med människor som för den praktiska kunskapen vidare." Och *Länshemslöjdskonsulenterna Halland*: "Skiftar beroende på teknik och var i landet. Genom konsulenternas breda kontaktnät, hjälps man åt över länsgränserna. Vi har våra nätverk men det är inte alltid lätt att få till det. Söker nu med ljus o lykta någon som vill komma till Halland och hålla helkurs i grovfläta med halm."

Flera av de organisationer som idag beskriver att det är lätt att få tag i personer som besitter de kunskaper de behöver, befärar dock att det kommer att bli svårare i framtiden, då flera av kunskapsbärarna de idag använder sig av är äldre personer. Många beskriver också att det blir svårare och svårare att få tag i personer med praktiskt förvärvade, och fördjupade kunskaper, då den yngre generationen kunskapsbärare främst besitter mer teoretiska och mer ytliga kunskaper. *Sätergläntan, Hemslöjdens gård* svarar så här: "Svårare att få tag på personer som har en genuin kunskap och som är traditionsbärare. Men det är kanske naturligt då de går ur tiden". Och *Murberget, Läns museet Västernorrland*: "Ganska jämnt. Dock märks det att de äldre med erfarenhet från folklig kunskap i praktiken är på väg att dö ut och ersättas av yngre med mer teoretiskt förvärvat kunskap". *Friluftsmuseet Hägnan, Luleå*: "Intresset har ökat för yngre att ta vid, men de som har den självupplevda kunskapen blir allt färre."

Länshemslöjds konsulenterna i Gävleborgs län säger så här på samma tema:

"Svårare och svårare. Fler och fler har teoretiska kunskaper och inte yrkeskunskaper att förmedla, traditionsöverföringen har haltat."

Länshemslöjds konsulenterna, Jönköpings län: "Grundkunskaper och fördjupning står tillbaka för kortare roliga projekt och pröva på. Alla tycks ha mindre tid att engagera sig." *Västergötlands museum*: "Det är svårt att rekrytera yngre generationer då de saknar dessa kunskaper. Den äldre generationen som kan har inte längre ork eller vilja/förmåga att förmedla kunskapen vidare. Adekvata utbildningar är få och ibland otillräckliga då de inte ger full praktisk erfarenhet. De ligger ofta på en mer teoretisk nivå som inte räcker för att praktiskt kunna förmedla till andra." *Naturum Färnebofjärden*: "Det känns som att det är få personer som har en genuin kunskap om detta. Vi förlitar oss mest på litteraturen inom området."

Ett svar från *Slöjdklubben, Svenska Hemslöjdföreningarnas riksförbund* beskriver vad som verkar vara problemets kärna: "Det finns många som kan lite. Däremot alldeles på tok för få som har en bredare och djupare kunskap". Och på frågan om det blivit svårare eller lättare de senaste fem åren att få tag i kunskapsbärare, som kan lära ut sina kunskaper, säger *Slöjdklubben* så här: "Det beror på hur man ser det. Det har kommit ut många fler som kan hantverken så som de undervisar på folkhögskolorna. Därav är det fler som har en grundläggande kunskap i många traditionella tekniker. Däremot blir det svårare och svårare att få tag på människor med reell traderad kunskap. Personer som faktiskt har jobbat en längre tid och har "ärvt" sitt kunnande från någon inom yrket eller inom familjen. Det är också oerhört svårt att hitta personer som kan berätta om dessa saker. Nu är kunskapen mer boklig, (om än praktisk). Man har läst sig till det man kan så att säga."

Hemslöjds konsulenterna, Handens Hus, Skellefteå, ser dock att det finns metoder för att underlätta för kunskapsbärarna: "Inte så enkelt men bra samarbete med museum och hemslöjds konsulenterna på länsnivå är en styrka. Några slöjdare finns om vi är duktiga på att lyfta fram dem och hjälpa dem". Andra talar om att det blivit lättare att få tag i kunskapsbärare p.g.a. de nya aktörer som intresserar sig för kunskapsområdet, egna företagare, universiteten, privatpersoner, ideella, m.fl.

Tradering av kunskap till yngre generationer

På frågan om den egna organisationen bedömer att dessa traditionella kunskaper förs över till yngre generationer i tillräckligt stor utsträckning, svarar de flesta nej. Flera beskriver orsakerna till varför kunskaperna inte förs över till yngre generationer eller vad man skulle kunna göra för att förbättra situationen.

Sameslöjdstiftelsen, Sámi Duodji, Jokkmokk tycker inte att de traditionella kunskaperna förs över till yngre generationer i tillräckligt stor utsträckning, men beskriver samtidigt vad som kanske skulle kunna sägas vara de grundläggande orsakarna till varför de traditionella kunskaperna idag inte förs vidare: "Vårt sätt att leva har ändrats, och ändras, så att överföringen inte längre sker på samma sätt och i samma omfattning som tidigare. Hur ska en kultur med dess folkliga kunskap förmedlas till de små om inte genom att delta, ingå, vara med och göra? Barn lär sig genom att vara med vuxna och andra som kan och som de kan fråga. Och om dessa vuxna inte finns att tillgå i vardagen ... Hur gör man då? *Mánáid ráidu/Barnens rajd*⁸ är skapad just för att stärka överföringen av samisk folklig kunskap. Den är viktig för den samiska kulturens överlevnad och utveckling. Man måste ha kännedom om det förflutna, man måste veta varifrån man kommer när man går ... (En formulering vi använt i informationen om projektet)".

En del av de svarande menar att lärande om kultur och natur och slöjd borde få ta större plats i skolan. *Murberget, Läns museet Västernorrland* beskriver den traditionella kunskapens plats i dagens samhälle och vilken pedagogisk funktion traditionell kunskap kan ha idag: "Vi lever på ett så annorlunda sätt nuförtiden. Ingen behöver kunna bygga en gårdesgård, vill man ha en runt villatomten så köper man tjänsten av en firma. Kunskapen baseras mer på ett individuellt intresse än behov. Men min upplevelse som pedagog jämt emot skolvärlden är att om eleverna får lära sig mer om äldre tiders kunnande får de bättre förståelse för sin egen och vår historia". *Länshemslöjds konsulenterna Halland* menar att det är svårt att veta om kunskaperna traderas vidare från de lärare de fortbildar: "Lite svårt att veta uppföljningen av en fortbildning t.ex. Hur många lärare använder sig av kunskaperna de nyss lärt? I dagsläget gör vi inga uppföljande enkäter".

Stiftelsen Smålands museum menar att kunskapsöverföringen skiljer sig åt mellan stad och landsbygd: "Stor skillnad mellan uppväxande släktet på landet och i det urbana samhället, landsbygdsbarn lever närmare naturbruk än stadsbarn och har således större kunskap. Kunskapen hos stadsbarn blir stadigt sämre".

Andra pekar på att det traditionella kunskaper och praktiskt utövande av dessa tar lång tid att lära sig, och de går oftast inte heller att försörja sig på det i dagens samhälle. *Sätergläntan, Hemslöjdens gård* betonar vikten av möjligheter till praktiska studier: "Viktigt att inte den praktiska kunskapen får mindre utrymme än den teoretiska. Det är den praktiska övningen och åter övningen och träningen som för vidare kunskap. Därför är det viktigt att det ges möjlighet till flera års studier."

⁸ *Barnens rajd* är ett kulturhistoriskt pedagogiskt material för barn i åldern 6–12 år, läs mer på: <http://www.sameslojdstiftelsen.com> (red. anmärkning)

Röhsska museet pekar på att dokumentation är viktigt när kunskaperna inte längre traderas i samma utsträckning: "Det är aldrig tillräckligt! Alla försöker så gott de kan men man måste respektera att inläring tar tid, att inläring följer sin tid och man kan inte fylla på hur mycket som helst! Huvudsaken är att dokumentation finns så att så lite kunskap som möjligt försvinner ut ur organisationen. Och *Regionmuseet Kristianstad* menar att det är viktigt att tänka på hur man dokumenterar, "Man kan önska att de förs över i större omfattning. Måste finnas mottagare när man startar (inte bara dokumentera utan tänka vem som ska ta emot kunskapen)".

Men flera pekar också på att det sker en viss tradering av traditionell kunskap till den yngre generationen, men att kunskapsöverföring flyttats till nya forum såsom folkhögskoleutbildningar, rollspelande lajvföreningar etc.

Upplandsmuseet: "Skolor som folkhögskolor med praktiska kurser, eller andra former av skolinläring står nog för den kunskapen snarare än att folk lär sig hemma, av äldre". *Slöjdklubben, Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund*: "Delvis åtminstone. Det har blivit en större grupp ungdomar och vuxna som har tillgång till begränsade kunskaper via just folkhögskolor. Det har fått som följd att det bildats en identitetsskapande subkultur där status och sätt att leva har formats av yrkesval, eller vice versa. För att ta ett exempel så har smeder numer ofta skägg, piercing och stora tatueringar. Däremot saknas den långvariga relationen till tekniken, traditionen och naturen. Hur som helst en intressant företeelse." *Stiftelsen Skansen*: "Yngre generationer har i allmänhet inte samma djupa kunskaper. Men det finns också många yngre som besitter stora kunskaper genom att de är aktiva i historiska sällskap, lajvföreningar osv. Vi märker ett stort intresse från sådana grupper och många av våra yngre medarbetare har t.ex. gått *Forntida teknik* på *Bäckedals folkhögskola* och liknande utbildningar".

Några museer ger förslag på hur traderingen av kunskap till yngre generationer skulle kunna öka. Man talar t.ex. om att man borde ta tillvara de gamla kunskaperna bättre och t.ex. bjuda in fler hantverkare att berätta och delta i workshops, kurser och skapande verksamhet och även kombinera denna typ av verksamhet med visningar. Så här säger man på *Kulturen i Lund*: "Genom Folkkonst och designutställningen som byggs just nu vill vi bli en drivfjäder i barn- och ungdomars utveckling. De nya föds ur det gamla! Resurser för pedagogik saknas dock. Nya grepp för samverkan med skolvärlden bör prövas. Allt för kontinuitet: Gärna en läroplan upprättad mellan parterna museum-skola för praktisk/teoretisk kulturhistoria!".

Möjlighet till fördjupade praktiska kunskaper

Då organisationerna i webbenkäten svarat på vilka kunskapsområden inom traditionell kunskap som förekommer i deras verksamhet, enligt Tabell 2, innefattar det både teoretiska moment, såsom utställningar, muntliga berättelser och skriftligt material, och praktiska moment, såsom pröva på-moment, verkstäder, temadagar, kurser, etc. Det praktiska pedagogiska momentet som verkar allra vanligaste att man erbjuder, bland de organisationer som svarat på enkäten, är inom området slöjd och då främst i trä och ull. Flera av de

organisationer som svarat på enkäten säger att de haft tillfällig eller regelbunden verksamhet, ofta för barn, som innefattar någon form av slöjd. Några av de mest omnämnda specifika exemplen är tovning och täljning. Andra praktiska moment inom slöjden såsom växtfärgning, lin och halm, tycks också vanligt.

Efter slöjden, verkar det vanligast att man erbjuder praktiska pröva på-moment inom livsmedel och matlagning, såsom mala mjöl, baka bröd och kärna smör. Flera av organisationerna inom *Länshemslöjden m.fl.* knyter också an till livsmedelsområdet genom att tillverka kärl för förvaring och tillredning. På *Sätergläntan, Hemslöjdens gård* lär man sig även bereda maten.

Andra praktiska moment som verkar relativt vanliga är inom området *Äldre tiders byggmetoder och materialkännedom*. Flera av museerna har någon typ av praktisk tillämpning inom detta område. Ofta kanske det rör sig om intern verksamhet där de egna byggnaderna renoveras etc. Men det förekommer också flera aktiviteter som riktar sig till allmänheten inom området byggnadsvård, såsom information och rådgivning, demonstrationsdagar, temahelger och kursverksamhet. På *Luleå Miljöskola* lär man ut äldre tiders byggmetoder och materialkännedom till elever på gymnasialt byggprogram. *Smålands museum* medverkar med en kurs i byggnadsteknik på Växjö universitet och *Statens historiska museum* har ett samarbete kring kunskapsområdet med Gotlands högskola. Slöjdarna glider också ofta in på detta område med praktiska moment inom virkeskännedom m.m.

Ett annat område där praktiska aktiviteter omnämns relativt ofta är inom äldre tiders jordbruksmetoder. Vanligast då att man har någon aktivitet kopplad till slätter, såsom kurser i lieslätter, slätterdagar eller skolteman. Men även på jordbruksområdet kommer slöjdarna in i och med linodling och linberedning. Exempelvis sköts *Sätergläntans* omgivningar med ängsslätter och i deras sömnadsutbildning ingår linodling samt att i deras träutbildning får studenterna prova på att slå med lie och tillverka räfsor.

Av de som svarat att de har verksamhet inom äldre tiders djurhållning har de flesta svarat att det knyter an till områdena *djurstängsel och hinderdon* samt *lantraser*. Man nämner t.ex. att man har levande exempel på lantraser, renar och fäbodbruk, praktiska övningar kring fårklippning, djurfoder och fäbodbruk samt kurser i gärdesgårdstillverkning.

Några av de som har svarat har egna djur, medan t.ex. några av friluftsmuseerna säger att de lånar in lantraser under vissa perioder. Flera nämner att de har haft egna djur men inte har det längre. Man nämner skäl som platsbrist, pengar eller regelverk till varför man inte har det längre. Även inom djurområdet tangerar slöjdarnas praktiska moment i form av lärande kring ullkvalitéer ifrån olika fårraser. På *Sätergläntan* lär man sig på väv- och sömnadsutbildningarna även fårklippning.

Valigast förkommande praktiska momenten som knyter an till *äldre tiders skogsbruk* verkar vara kopplade till slöjden i form av kunskap för att få fram bra slöjdmaterial. Ett annat exempel är från *Murberget, Läns museet Västernorrland* som visar timmerkörning med häst.

När det gäller *äldre tiders jakt* så är de praktiska moment som nämns oftast kopplade till äldre tiders tillverkning av vapen. *Sätergläntan* säger att de haft studenter som intresserat sig för detta och gjort pilbågar och björnsaxar. På *Aspö naturskola*, *Skövde kommun* har de barnpedagogisk verksamhet kring stenåldersliv där de provjagar med pilbåge och sätter upp en fälla. Liknande gäller för äldre tiders fiskemetoder, de praktiska moment som nämns är pedagogiska moment riktade mot barn, såsom metning och tillverkning av nät och krokare av trä eller ben.

När det gäller kunskapsområdet *Äldre tiders folkmedicin och medicinalväxtberedning*, så verkar det relativt vanligt att man berättar om ätliga vilda växter och vilka växter som använts som medicinalväxter. Detta är t.ex. vanligt i naturguidningar på Naturum. Däremot verkar det vara ovanligt att man praktiskt lär ut hur man bereder medicinalväxter. Ett exempel på detta är dock från *Aspö naturskola*, där man lär ut hur man tillverkar grankådesalva.

Museernas visar på ett brett spektrum av olika typer av traditionell kunskap, men mycket består av utställningar, muntliga berättelser eller texter, utan praktiska moment. Det finns också många av museerna som har praktiska möjligheter men då ofta mest pröva på. Många museer samarbetar även med länshemslöjds konsulterna när de vill erbjuda praktiska moment inom slöjd- och hantverk. Flera av museerna verkar dock mena att de har potential till mycket mer praktisk förmedling av traditionell kunskap, då de bevarar mycket av denna kunskap, men att de inte utnyttjar denna potential tillräckligt idag. Många skulle vilja ha möjlighet att erbjuda mer praktiska moment, men skulle då behöva mer resurser i form av tid och pedagoger. Praktiska moment är dyrare i form av mer personal och material.

Bland de naturum som svarat på enkäten verkar den främsta förmedlingen av traditionell kunskap bestå av guidade turer, muntliga berättelser, utställningar eller skriftligt material, såsom faktpärmar och foldrar, och inte av praktisk förmedling. De flesta av våra naturum verkar t.ex. ha naturguidningar där man berättar om vilda ätliga växter och medicinalväxter. *Naturum Omberg* anger att de har en slätterdag en gång per år.

Av de naturum som svarat är det annars *Naturum Kullaberg*, *Skåne län*, som skiljer sig mest från mängden, då de har en egen "Ekoskola" som bedriver naturskoleverksamhet. Naturum verkar överlag rikta sig till en bred målgrupp både till barn och vuxna, både i skolan och under fritid.

Representanter inom slöjden, *Länshemslöjds konsulterna m.fl.*, verkar vara en av de organisationsgrupper, av dem som svarat på webbenkäten, vars verksamhet till störst del består av praktisk förmedling av traditionell kunskap och då självklart främst inom slöjd och hantverksmetoder i naturmaterial. Men slöjdarna tangerar också i flera fall de flesta av de andra kunskapsområdena i och med sina slöjdföremål och deras funktion och material, så som beskrivits ovan. *Sätergläntan*, *Hemslöjdens gård*, inte bara tangerar flera av de andra områdena genom sina slöjduitbildningar utan jobbar också direkt med andra kunskapsområden än slöjden, enligt ovan. Länshemslöjds konsulterna riktar

sig också till en bred målgrupp, både barn och vuxna. Men en övergripande strategi för att nå skolbarn verkar vara fortbildning av lärare. Så här säger *Länshemslöjdskonsulenter i Örebro*: "Ett tjugotal trä- och metallslöjdlärare, vilka jag träffar regelbundet. Den övriga verksamheten når fler lärare och pedagogisk personal, men då handlar det om enstaka möten. Sedan "sipprar" det vidare till eleverna och på så sätt kan man säga att verksamheten når alla grundskolebarn som har trä och metallslöjd i några Bergslagskommuner". Och så här säger *Hemslöjdskonsulenter i Halland*: "I mångt och mycket försöker vi nå pedagogerna som arbetar med barn — slöjdlärare gärna, förskole- och fritidspersonal. När vi 30 lärare, når vi fler barn." Så här säger *konsulent i slöjd och konsthantverk vid handens hus i Skellefteå*: "I en kommun måste man ha en bred målgrupp och det är viktigt att se att det hänger ihop. Slöjdklubbsbarnet får se den gamle som kan en teknik väldigt bra. Näringsidkaren möter ungdomen som är framtidens konsument. Lärarna ser de professionellas produkter och kan förmedla kunskapen".

Naturskolornas främsta fokus ligger på praktiska moment riktade mot förskolebarn, grundskolelever och lärare. Tre stycken av de sexton naturskolor som svarat på enkäten har angett att de har mycket inslag av kunskap som är relaterad till traditionell kunskap, *Falu Naturskola*, *Härryda Natur- och Kulturskola* och *Natur- och kulturskola i Uddevalla*, medan åtta av naturskolorna har graderat sin andel av denna typ av kunskap under 3, på skalan 1–5, se Tabell 3.

4.3 Folkhögskolor

Sammanfattning

Naptek har listat vilka kurser som ges på landets 148 folkhögskolor under läsåret 2009/2010 och sommaren 2009, som knyter an till traditionell kunskap. Totalt listades 151 folkhögskolekurser som av Naptek anses på något sätt knyta an till traditionell kunskap. Listan ger en god fingervisning om förekomsten av kurser där det finns inslag av traditionell kunskap. I de flesta av kurserna på listan ingår traditionell kunskap bara som en liten del av ett större kursinnehåll, men det förekommer också kurser på listan där hela eller en större del av innehållet utgörs av traditionell kunskap.

I de flesta fall vekar folkhögskolekurserna som listats ha tonvikt på den praktiska förmedlingen av kunskap. Den vanligaste förekommande formen av traditionellt kunskapsinslag bland kurserna är hantverk och slöjd inom trä och ull.

Metod och material

Naptek har listat vilka kurser som ges på landets 148 folkhögskolor under läsåret 2009/2010 och sommaren 2009, som knyter an till traditionell kunskap. Alla typer av kurslängder har innefattats, helårs-, halvårs-, flerårs-, distans-, kortkurser och sommarkurser. För att få fram listan användes Sveriges alla folkhögskolors gemensamma webbplats *Folkhögskola.nu*, som produceras av *Folkhögskolornas informationstjänst (FIN)*, folkhögskolornas gemensamma

kurskatalog, *Folkhögskolekatalogen läsår 2009/2010*, där långa kurser, från en termin upp till flera år presenteras, samt katalogen *Folkhögskolornas sommarkurser 2009*. Efter att ha sökt på olika ämneskategorier på webbplatsen och i katalogerna har Naptek även i vissa fall använts sig av folkhögskolornas hemsidor för att bekräfta eller avfärda om en kurs innehåller traditionell kunskap, genom att där titta på mer utförliga beskrivningar av kursinnehållet.

Resultat

I Bilaga 5 listas 151 folkhögskolekurser som av Naptek anses på något sätt knyta an till traditionell kunskap. Här listas kurserna med namn och folkhögskola uppdelade i folkhögskolornas ämnes- och sökkategorier (en del kurser ingår i fler ämnes- och sökkategorier hos folkhögskolorna än de gör i Napteks lista). Listan gör inte anspråk på att vara helt komplett, men ger en god fingervisning om förekomsten av kurser där det finns inslag av traditionell kunskap. I de flesta av kurserna på listan ingår traditionell kunskap bara som en liten del av ett större kursinnehåll, men det förekommer också kurser på listan där hela eller en större del av innehållet utgörs av traditionell kunskap. Ett exempel på en sådan kurs är *Forntida hantverk - Människa - Natur - Teknik* på *Bäckedals folkhögskola*, en ettårig utbildning, som på *Folkhögskola.nu* beskrivs som "*Landets enda grundläggande utbildning i forntida tekniker och naturliv*", vars kursinnehåll har en stor bredd och där man lär ut allt från forntida traditionella trä- och ulltekniker, forntida livsmedelsberedning, framställning av kol och tjära, till fångst och fällor.

Ett annat kursexempel är *Hantverksslinjen, grund* på *Hampnäs folkhögskola*, en ettårig utbildning, som säger sig "*lägga tonvikten vid äldre hantverkstekniker och vill bevara och förvalta vårt kulturella arv, i en anda av tradition och förnyelse*". Där ingår traditionella hantverkstekniker såsom linberedning, skinngarvning och växtfärgning, men också historisk mathållning.

Ett tredje kursexempel är *Kurs i självhushållning* på *Klarälvdalens folkhögskola*, en 35 veckor lång kurs, som i skolans eget informationsblad beskrivs såhär "*Det övergripande temat är att inspirera till en självförsörjande, resurshushållande och kreativt skapande livsstil med hög kvalitet på landsbygden. Ekologiska och alternativa lösningar prioriteras*" och där man finner huvudämnen såsom trädgårdsodling, boende och byggnation, småskaligt skogsbruk, småskaligt lantbruk och djurhållning, samt förädling och förvaring av livsmedel.

I de flesta fall verkar folkhögskolekurserna som listats ha tonvikt på den praktiska förmedlingen av kunskap. Den vanligaste förekommande formen av traditionellt kunskapsinslag bland kurserna är hantverk och slöjd inom trä och ull.

4.4 Universitet och högskolor

Sammanfattning

Naptek har listat exempel på kurser och utbildningar som ges på landets universitet och högskolor under läsåret 2009/2010 och sommaren 2009, vars innehåll knyter an till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, och som hittats främst genom ett antal sökord på webbplatsen *studerar.nu*. Naptek har listat kurserna inom sökorden *Traditionell kunskap, Etnobiologi, Humanekologi, Möbelsnickeri, Slöjd, Byggnadsvård, Kulturvård, Agrarhistoria och Experimentell arkeologi*. Ytterligare exempel på 39 kurser och utbildningar med anknytning till traditionell kunskap som hittats via institutioner på Linköpings Universitet, SLU Sveriges Lantbruksuniversitet och Högskolan Dalarna har också listats. Här finner man bl.a. kurser inom biologi, utomhuspedagogik och skogshushållning. De listorna på exempel på kurser och utbildningar gör inte anspråk på att vara kompletta men ger en viss fingervisning om förekomsten av kurser och utbildningar där det finns inslag av traditionell kunskap, inom vilka ämnesområden och på vilka högskolor/universitet de återfinns. Generellt verkar slöjd och hantverk vara de ämnesområdena där man kan hitta flest kurser och utbildningar med inslag av traditionell kunskap på Sveriges högskolor och universitet. I dessa kurser ingår också mycket praktiska inslag medan de flesta andra exemplen på kurser och utbildningar verkar behandla traditionell kunskap teoretiskt. De flesta utbildningar och kurser på de två listorna knyter bara an till traditionell kunskap eller innehåller något sådant inslag i någon liten del av kursinnehållet. Mycket få kurser och utbildningar verkar ge ett helhetsperspektiv på lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. *Kulturbologi - förnyande av biologisk kunskap, 7.5 hp*, på Högskolan Dalarna och *Humanekologi: Etnobiologi - djuren, växterna och vi, 15.0 hp* på Lunds universitet, verkar vara de få exemplen på kurser med något av ett helhetsperspektiv. Det finns även ett litet antal kurser och utbildningar som tar upp ett visst ämnesområde eller fält inom traditionell kunskap. Vid institutionen för Kulturvård, Göteborgs Universitet, finns en rad kurser och utbildningar med stark anknytning till traditionell kunskap, bl a ett yrkesinriktat utbildningsprogram *Landskapsvårdens hantverk*.

Metod och material

Naptek har listat exempel på kurser och utbildningar som ges på landets universitet och högskolor vars innehåll knyter an till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. För att hitta kurserna användes bl a webbplatsen *studerar.nu*, ett samarbete mellan Högskoleverket, Verket för högskoleservice (VHS) och Sveriges universitet och högskolor. Eftersom "traditionell kunskap" inte finns som ett akademiskt ämne, så går kurserna inte att hitta i någon given ämneskategori utan kan återfinnas inom en rad olika ämnen. För att hitta kurser och utbildningar gjordes bl.a. sökningar på en rad nyckelord i fritextsökningssystemet på webbplatsens sökfunktion, t ex ord som förväntades återfinnas i namnen på kurser med kopplingar till traditionell kunskap. Andra kurser hittades genom

sökningar på givna akademiska ämnen och/eller givna universitet/högskolor där kurser med kopplingar till traditionell kunskap förväntades hittas. Även om man sökte på samma ord verkade de olika sätten att söka ge olika träffresultat, även olika metoder att skriva i fritextfältet kunde ge olika träffresultat. Sökningarna gjordes för läsåret 2009/2010 och sommaren 2009. Genom att titta på högskolornas och universitetens hemsidor kunde det ibland bekräftas eller avfärdas om en kurs innehöll traditionell kunskap, genom att där läsa mer utförliga beskrivningar av kursinnehåll och kursplan. Inom varje sökord gallrades de träffar på kurser och utbildningar bort vars innehåll inte ansågs ha någon anknytning till traditionell kunskap. Sökningarna på *studerar.nu* kompletterades med ytterligare sökningar på en rad högskolors och universitets webbplatser. Listade institutioner i kapitel 3. *Forskning och Forsknings finansiering* i denna utredning, fungerade också till viss del som en vägledning till vilka högskolor och universitet där det kunde finnas relevanta utbildningar och kurser.

Resultat

Nedan följer de sökord inom vilka Naptek listat exempel på kurser och utbildningar på Sveriges universitet och högskolor läsåret 2009/2010 och sommaren 2009 och vars innehåll på något sätt knöt an till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Siffrorna hänvisar till hur många kurser och utbildningar som listats inom varje sökord.

Traditionell kunskap, 2
Etnobiologi, 8
Humanekologi, 21
Möbelsnickeri, 1
Slöjd, 52
Byggnadsvård, 18
Kulturvård, 22
Agrarhistoria, 8
Experimentell arkeologi, 1

I bilaga 6 återfinns den kompletta listan över dessa kurser och utbildningar med namn och universitet/högskola, uppdelade i de sökord som användes för att hitta dem på *studerar.nu*. En del kurser förekommer flera gånger i listan under olika sökord. Listan gör inte anspråk på att vara komplett, eftersom det finns en mängd olika sätt att söka på *studerar.nu*, men ger en viss fingervisning om förekomsten av kurser och utbildningar där det finns inslag av traditionell kunskap, inom vilka ämnesområden och på vilka högskolor/universitet de återfinns. Sökorden som ingår i listan är dock bara ett axplock av de sökord och ämnen där traditionell kunskap skulle kunna ingå. Exempel på andra sökord och ämnen där man skulle kunna förvänta sig att hitta traditionell kunskap är: *Ekonomisk historia, Hushållsvetenskap, Hem- och konsumentvetenskap, Miljövetenskap, Biologi, Kulturgeografi, Naturgeografi, Kulturanthropologi, Etnologi, yrkesutbildningsprogram inom trädgård, lantbruk och skogsbruk*, m fl. I bilaga 6:2 återfinns en lista med exempel på 39 kurser och utbildningar med anknytning till traditionell kunskap som hittats via vissa institutioner på

Linköpings Universitet, SLU Sveriges Lantbruksuniversitet och Högskolan Dalarna. Här finner man bl.a. kurser inom biologi, utomhuspedagogik och skogshushållning.

Generellt verkar slöjd och hantverk vara de ämnesområdena där man kan hitta flest kurser och utbildningar med inslag av traditionell kunskap på Sveriges högskolor och universitet. Ofta rör det sig då om slöjd- och hantverkstekniker i trä och ull. I dessa kurser ingår också mycket praktiska inslag medan de flesta andra kurser som finns med i listorna verkar behandla traditionell kunskap teoretiskt. De flesta utbildningar och kurser på de två listorna knyter bara an till traditionell kunskap eller innehåller något sådant inslag, i någon liten del av kursinnehållet. Mycket få kurser och utbildningar verkar ge ett helhetsperspektiv på lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. *Kulturbibliografi - förnyande av biologisk kunskap*, 7.5 hp, på Högskolan Dalarna och *Humanekologi: Etnobiologi - djuren, växterna och vi*, 15.0 hp på Lunds universitet, verkar vara de två kurser som i störst utsträckning tycks förmedla ett sådant helhetsperspektiv. *Etnobiologi*, 15 hp, Uppsala Universitet, verkar ge en bred bild av traditionellt nyttjande av biologisk mångfald och verkar även innehålla praktiska moment kring användningen av växter, men kursen tycks främst fokusera på etnobotanik. Det finns även ett litet antal kurser och utbildningar som tar upp ett visst ämnesområde eller fält inom traditionell kunskap. Vid institutionen för Kulturvård, Göteborgs Universitet finns en rad kurser och utbildningar med stark anknytning till traditionell kunskap. Dessa listas under sökordet "Kulturvård" i bilaga 6. Bland annat har de ett yrkesinriktat utbildningsprogram *Landskapsvårdens hantverk* för den som vill arbeta som "landskapsvårdare i kulturlandskapet". Där ingår bl.a. kursen *Trädvård, slåtter och ängsbruk* 7,5 hp, där man får lära sig de grundläggande principer för hamling och trädvård, slåtter, ängsbruk och lietillverkning.

4.5. Slutsatser

Behov och åtgärder

Det tycks bli svårare och svårare att få tag i personer med praktiskt förvärvade, och fördjupade traditionella kunskaper, då den yngre generationen kunskapsbärare besitter mer teoretiska och mer ytliga praktiska kunskaper. Många inom museer, länshemslöjden, naturskolor, naturum och annan liknande verksamhet befarar att det kommer bli svårare och svårare att få tag i kunskapsbärare med fördjupande praktiska traditionella kunskaper och bedömer inte att kunskaperna förs över till den yngre generationen i tillräckligt stor utsträckning. Åtgärder bör därför vidtas för att öka praktisk kunskapsspridning av och utbildning i traditionell kunskap.

Landets museer skulle i större utsträckning än idag kunna lära ut praktiska moment inom traditionell kunskap om de hade tillgång till mer pengar som kunde finansiera de ökade kostnader för bl a personal och material som den typen av pedagogisk verksamhet innebär. Förslag på åtgärder är därför att det bör avsättas mer medel för finansiering av pedagogisk praktisk verksamhet

kopplad till traditionell kunskap på landets museer. Medlen bör vara avsedda för mer personal, såsom museipedagoger, specifika kunskapsbärare eller andra kompetenser, material och redskap för praktisk tillämpning av traditionell kunskap, lokaler, utomhusytor eller andra liknande behov.

På Sveriges naturum tycks det också finnas större potential att lära ut om traditionell kunskap, både teoretiskt och praktiskt. En översyn av möjligheterna till detta bör göras, samt hitta goda exempel på naturum som lyckats väva in traditionell kunskap i sin verksamhet i större grad.

Av all praktisk kunskapsförmedling inom traditionell kunskap som erbjuds idag förefaller slöjden vara det vanligaste kunskapsområdet. Åtminstone inom de verksamheter som beskrivs i detta kapitel, dvs museer, länsghemslöjden, naturskolor, naturum, folkhögskolor, samt universitet och högskolor. Länsghemslöjden m fl inom slöjdområdet, tycks vara en av de grupper som både erbjuder mest praktisk förmedling inom traditionell kunskap och störst möjlighet till fördjupade kunskaper. Men slöjderna tangerar också i flera fall många andra traditionella kunskapsområdena i och med slöjdföremålen och deras funktion och material. Sätergläntan, Hemslöjdens gård, inte bara tangerar flera av de andra områdena genom sina slöjdtutbildningar utan arbetar också direkt med andra kunskapsområden än slöjden. Länsghemslöjden riktar sig ofta till en bred målgrupp, både barn och vuxna, samt har fortbildning för lärare. Med avseende på dessa faktorer, samt att det allmänna intresset för slöjden verkar ha ökat mycket de senaste åren i samhället i stort, är det intressant att undersöka i vilken mån representanter för slöjden i större utsträckning än idag även kan sprida andra traditionella kunskaper. Det är även intressant att se över hur representanter för andra traditionella kunskapsområden skulle kunna samarbeta mer med representanter för slöjden för att nå ut bättre med även dessa kunskaper. Ett sådant samarbete skulle också kunna knytas ihop med hemslöjdsorganisationernas arbete med hållbar utveckling.

I skolans och förskolans läroplaner tycks det finnas stort utrymme att använda sig av lokal och traditionell kunskap, relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, i undervisningen. Man bör dock verka för att detta också tillämpas i högre grad i praktiken. För att åstadkomma detta bör frågor kring lokal och traditionell kunskap i undervisningen vävas ihop med skolans och Skolverkets arbete med *Lärande för hållbar utveckling*.

Idag tycks det finnas mycket få utbildningar och kurser på högskole- och universitetsnivå som ger något helhetsperspektiv på lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Det finns några exempel på kurser som strävar efter ett helhetsperspektiv. Därutöver finns det ett litet antal kurser som tar upp ett visst ämnesområde eller fält inom traditionell kunskap, och en rad utbildningar och kurser som i någon del knyter an eller borde knyta an till traditionell kunskap eller innehåller något sådant inslag. Insatser bör därför göras för att få till stånd utbildningar och kurser relaterade till traditionell kunskap på ett eller flera av landets universitet och högskolor.

Mentorsprogram för handlingsburen lokal och traditionell kunskap

För att bidra till en ökad trädning av handlingsburen lokal och traditionell kunskap, relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, föreslås Naptek se över möjligheterna att inrätta ett mentorsprogram för kunskapsträdning tillsammans med någon eller några samarbetspartners. Ett mentorsprogram skulle kunna innebära att en yngre person matchas med en mentor i form av en äldre erfaren kunskapsbärare. Naptek bör identifiera en eller flera nyckelaktörer som man skulle kunna inleda ett samarbete med kring ett mentorsprogram, samt upprätta formerna för ett sådant program. Olika nyckelaktörer kan behövas för olika kunskapsområden inom traditionell kunskap. Det är viktigt att mentorsprogrammet leder till något beständigt och utformas på ett sådant sätt att det kan fortleva även efter Naptek:s programtid löpt ut.

Några exempel på möjliga samarbetspartners för ett mentorsprogram är: Nämnden för hemslöjdsfrågor, Institutionen för kulturvård (Göteborgs universitet), Sätergläntan Hemslöjdens gård, Stiftelsen Hantverk & Utveckling, Stiftelsen Skansen, Julita – Sveriges Lantbruksmuseum, Åtte – Svenskt fjäll- och samemuseum, Bäckedals folkhögskola, Friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI), Lava Kulturhuset Stockholms stad.

Skolan

Naptek föreslås inleda en dialog med Skolverket angående frågor kring lokal och traditionell kunskap, relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, i undervisningen. Inledningsvis bör detta ske med *avdelningen för utveckling* på Skolverket, som ansvarar för arbetet med *Lärande för hållbar utveckling*. Andra förslag på aktörer som Naptek kan etablera kontakt med, eller fortsätta redan inledda kontakter med, för att diskutera och lyfta frågor gällande traditionell kunskap i undervisningen i skolan är:

redan inleda kontakter som kan fördjupas

- Nationellt centrum för utomhuspedagogik (NCU), Linköpings Universitet
- Nationellt resurscentrum för biologi och bioteknik, Uppsala universitet och SLU Sveriges lantbruksuniversitet

nya kontakter

- *Den Globala Skolan*, ett program på Internationella programkontoret.
- Svenska Unescorådets arbete med utbildning för hållbar utveckling

ytterligare kontakter som kan vara aktuella i detta sammanhang:

- Centrum för naturvägledning (CNV), SLU Sveriges lantbruksuniversitet (med vilka Naptek har redan haft viss kontakt)
- Movium, SLU Sveriges lantbruksuniversitet (med vilka Naptek redan haft viss kontakt)
- Sveriges Kommuner och Landsting

Kurser på Universitet och Högskolor

Naptek föreslås påbörja arbetet med att få till stånd en eller flera kurser som kopplar till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart

nyttjande av biologisk mångfald, på något eller några av Sveriges universitet och högskolor. Då Naptek är knutit till Centrum för biologisk mångfald (CBM) på SLU och Uppsala universitet bör man se över möjligheter att få till stånd kurser där.

Andra möjliga samarbetspartners inom SLU och/eller Uppsala Universitet skulle t ex kunna vara Centrum för uthålligt lantbruk (CUL), avdelningen för agrarhistoria vid Institutionen för ekonomi och Institutionen för ekologi vid SLU, samt CEMUS Centrum för miljö- och utvecklingsstudier, Uppsala Centrum för hållbar utveckling (CSD Uppsala).

Möjliga samarbetspartners på andra universitet och högskolor skulle t ex kunna vara Institutionen för kulturvård, Göteborgs Universitet, Institutionen för kultur och kommunikation, Linköpings universitet, Högskolan dalarna och Stockholm Resilience Centre vid Stockholms universitet.

Andra möjliga åtgärder och kontakter

Exempel på andra möjliga åtgärder som Naptek skulle kunna utveckla är:

- *Det Etnobiologiska bokverket*
se över vad som kan göras för att ytterligare sprida det Etnobiologiska bokverket samt utveckla pedagogiska aktiviteter knutna till böckerna (Pettersson et al., 2001; Tunón et al., 2005 & 2007), det skulle t ex kunna vara fortbildnings- och inspirationskurser och pedagogiskt material för lärare i grundskola och gymnasieskola med utgångspunkt i böckerna. Detta visar människans beroende av den biologiska mångfalden förr och nu.
- Fortsätta arbetet med spridning av Inspirationsboken *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (Westman & Tunón, 2009) och vidarutveckla seminarier, studiecirklar etc.
- Lära oss av exempel från Norge:
I Napteks workshoprapport *Natur, kultur & traditionell kunskap i lärandet - att inspirera och nå ut* (Warmark & Byström, 2007), diskuterar några av workshopens deltagare en Norsk modell för handlingsburen kunskapsöverföring som man kallar "norsk trekant". Det är Norsk handverksutvikling (NHU) som utvecklat modellen och trekanten består av en hantverkare och kunskapsbärare som lär ut en teknik till en annan hantverkare, samtidigt som en tredje person dokumenterar hela processen. Detta är en metod som Naptek skulle kunna titta närmare på för att se om och hur den kan praktiseras i Sverige. Naptek skulle också kunna titta på det Norska NHU:s övriga verksamhet för att ytterligare inspireras till möjliga svenska alternativ. Norsk handverksutvikling har även 3-åriga stipendier för hantverkare som bidragit till att stärka handlingsburen kunskap i Norge. NHU har bl a i uppdrag att värna om, föra vidare och utveckla hantverk som kunskap, uttrycksform och yrke. och har ett nationellt ansvar för handlingsburen kunskap på forskningsnivå (www.nhu.no).

Utöver de aktörer som nämnts i detta kapitel och de som Naptek redan idag för en aktiv diskussion eller samarbetar med, finns det en mängd andra aktörer,

såsom myndigheter, organisationer och museer, som skulle kunna vara värdefulla för Naptek att föra en diskussion med i framtiden., kring frågor om pedagogik och utbildning som rör lokal och traditionell kunskap, samt att sprida den kunskapen till en bredare allmänhet. Några exempel på ytterligare aktörer är: Statens kulturråd, Folkbildningsrådet och olika nätverk för museipedagoger.

5 Ideella initiativ

Målet med denna del har varit att få en bild av den insats som olika privata och/eller ideella aktörer gör för att uppfylla behovet inom samtliga områden som berör lokal och traditionell kunskap. Det handlar främst om intresseorganisationer, men innefattar även privatpersoner och aktörer med ekonomiska intressen som agerar inom området. Ansvarig för att skapa en överblick över detta har varit Mattias Iwarsson.

5.1 Själva delstudien

Sammanfattning

Cirka 281 ideella organisationer kontaktades per e-post med ett brev där de uppmanades att besvara en enkät. 74 svar har sammanställts indelade i grupper efter organisationernas inriktning: hembygdsföreningar, hemslöjdsorganisationer, jägarorganisationer, lantbrukare, allmänna trädgårdsföreningar, koloniträdgårdsföreningar, övriga föreningar och organisationer. En analys av de sju gruppernas svar presenteras där de olika inriktningarna noteras och slutsatser dras om deras verksamhet i förhållande till den traditionella kunskapen.

Någon heltäckande överblick ger inte denna enkätundersökning men ett mönster återkommer nämligen att man har svårigheter att finna lärare och instruktörer som har tillräckligt djupa lokala och traditionella kunskaper. Många gamla har kunskaper men vill eller kan inte längre lära ut.

Analys av enkätundersökningen av de ideella organisationerna

I syfte att kartlägga vilka privata initiativ som pågår rörande äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur, planerades och genomfördes en enkätundersökning där 281 ideella föreningar och organisationer kontaktades. Ett brev (Bilaga 7) skickades ut med beskrivning och motivering för undersökningen. På ett tydligt sätt förklarades också vem avsändaren var, alltså Naptek. Genom eftersökningar på nätet letades aktuella adresser till en stor mängd frivilliga organisationer. I vissa fall skickades brevet till organisationens centrala kansli, men i de flesta fall kontaktades ett stort antal lokalföreningar från hela Sverige. Vårt brev har i något fall också skickats vidare till ytterligare underorganisationer. Dessutom har även något enstaka företag med verksamhet inom de utpekade områdena svarat. Enkättexten finns som bilaga 7.

Svaren har delats upp i grupper:

- 1 Hembygdsföreningar,
- 2 Hemslöjdsorganisationer,
- 3 Jägarorganisationer,
- 4 Lantbrukare,
- 5 Allmänna trädgårdsföreningar,
- 6 Koloniträdgårdsföreningar och
- 7 med föreningar med blandade inriktningar.

Totalt inkom 85 svar från de olika organisationerna (se bilaga 8) av olika omfattning. 8 svar som saknade information utöver de obligatoriska namn och organisation uteslöts. Från Tanto Koloniträdgårdsförening kom två svar och båda räknades bort och från Orhems koloniträdgårdsförening kom två svar varav det ena räknats bort. Likaså togs svaret från den Norska fylkesmannens Landbruks- och näringsavdelning i Buskerud bort. Kvar blev 74 svar.

1. Hembygdsföreningarna

I materialet dominerar de gotländska (12 svar) hembygdsföreningarna med verksamhet som inbegriper slöjd hantverk och byggmetoder. I arbete ingår arbete med olika biologiska byggmaterial, särskilt tjärframställning eller som det heter på gotländska, *sojdesbränning*. De gotländska hembygdsföreningarna vårdar ofta ett änge med alla de aktiviteter som detta medför. Man har också haft kurser för att lära ut hur man bygger olika typer av gärdesgårdar, entrémattor av björkris, bulhus och brödbak samt öl- och mjödtillverkning.

Huvudsakligen deltar lokala medlemmar, men även sommargotlänningar och en del turister når av verksamheten som ibland sker i samarbete med den lokala bygdegårdsföreningen. Nästan alla beskriver denna del av verksamheten som omfattande och att den dessutom är av lagom omfattning. Det finns fortfarande kunniga människor som instruktörer och lärare. Någon enstaka önskar utvidga verksamheten och det finns fortfarande kunniga människor som instruktörer och lärare. I Mästerby omfattar verksamheten även växtfärgning, skinn- och ullberedning, liksom sylt- och safttillverkning. På Gotland finns flera föreningar som dokumenterar äldre tiders kunskaper genom att göra intervjuer med äldre och samla in gamla filmer och fotografier.

Svaren från Hembygdsrörelsens Halländska och Skånska regionala hembygdsförbund, visar att ett mycket omfattande arbete pågår även i dessa områden när det gäller material som trä, lin och järnsmide. Särskilt i Skåne finns ett utbrett slöjdande i dessa material liksom med halm, gräs, skinn, horn och ben samt växtfärgning. Där finns aktiva tunnbinderier, linbastuer och flera kvarnar som sätts i drift ibland samt malkölnor. Båda förbunden rapporterar även aktivt ängebruk och trädgårdsanläggningar. I Halland bevaras också äldre fiskemetoder och tunnbinderi. Skånes hembygdsförbund kan nog räknas till en av de största aktörerna med mer än 40 000 medlemmar och 300 programpunkter spridda över hela landskapet. För att hålla 300 hembygdsgårdar krävs stora arbetsinsatser där äldre byggnadsteknik på alla områden kan läras ut och föras över till yngre generationer: lerklining, läggning av halmtak, skiftesverk, timring och byggnadssmide. Ett stort utbud av arrangemang för allmänheten överför även kunskaper om äldre tiders matlagning, brödbakning, öltillverkning, beredning av kryddblandningar tidsresor för yngre och minneslådor för gamla. Man kan beräkna att några hundratusen deltagare får del av dessa arrangemang.

Bygdegårdarnas riksförbund informerar om att det förekommer mycket utställningar och undervisning i form av hantverksdagar i de nästan 1400 bygdegårdarna i Sverige. I många fall är det andra huvudmän som hyr in sig i sig med denna typ av aktiviteter.

2. Hemslöjdsföreningarna

Frågeformuläret spreds till 27 slöjdföreningar och svar erhöles från 9 länsslöjdsföreningar: Kronoberg, Kalmar, Jönköpings Gotland, Medelpad, Ångermanland, Jämtlands, Norrbotten samt från Riksförbundet.

Dessa organisationer företräder en stor mängd etnobiologiskt hantverk i naturliga material som trä, ull, lin, halm, gräs, skinn, horn, ben. Man har kurser och demonstrationer i växtfärgning, skinnsömnad, spinnkurser, byggmetoder med biologiskt byggmaterial, färgframställning, textilhantering med äldre mönster, oljeframställning, virkeskännedom, smide, skedkurs, pallkurs även inom områden som folkmedicin, mejeriprodukter, köttberedning, fiskberedning, brödbakning, äldre tiders jaktmetoder (pilbågar), fiskemetoder och medicinalväxtberedning. I Norrbotten ges även kurser i äldre tiders djurstängsel och hinderdon medan man i Jämtland visar hur man tampar en näverbark och krympbarkteknik.

Möjligheten att få tag på instruktörer och lärare till alla dessa aktiviteter varierar. Några påpekar att det blir färre och färre som kan hela kedjan från odling till färdigt tyg, till exempel för lin. När det gäller ull verkar kunskaperna vara mer spridda. Överföringen till yngre generationer pågår genom slöjdklubbar och slöjdläger för de yngre generationerna. Man pekar också på Sätergläntans utbildningar som betyder mycket för kunskapsspridningen. Inom vissa områden får man söka lärare som får resa långt. Tyvärr sker ingen kunskapsöverföring i den ordinarie skolan om inte slöjdläraren besitter speciella kunskaper. Antagligen är det bättre ställt med förskolan där lärarna genomgår utbildning i den här typen av kunskaper.

Enkätsvaren visar att alla inom slöjdsektorn anser att deras uppgift till stor del gäller att överföra olika typer av traditionell kunskap. Svaren på fråga hur stor andel som ägnas åt detta, ligger mellan 3 och 5 av fem möjliga och majoriteten önskar utvidga arbetet inom detta kunskapsområde och också nå ut till nya grupper. Viss dokumentation pågår men här är ett område där det råder brister.

3. Jägarorganisationer

Endast två svar inkom, från Jägarnas Riksförbund och från Eskilstunaortens Jägarklubb. Både den nationella och den lokala föreningen har verksamhet där man lär ut tillvaratagandet av jaktliga byten. Det är horn, ben och skinn för att framställa knivar, knappar, skinnvästar. Ängsbruk med slåtter, hamling nyttjas i viss utsträckning i viltvården. Äldre tiders jaktmetoder tas upp men måste anpassas till modern jakt och dagens lagstiftning. I de här jägarorganisationerna vill man öka andelen traditionell kunskap genom mer studiecirkel. Kunskapen börjar försvinna genom att ålderavgångar bland jägarna men mycket finns dokumenterat i olika publikationer. Ingen dokumentation pågår centralt eller lokalt i de båda svar som erhöles. Från centralt håll antas det ändå pågå dokumentation ute i den omfattande verksamheten i de 150 lokalavdelningar som finns i Sverige.

4. Lantbrukarna

Från Lantbrukarnas Riksförbund, LRF, inkom svar från centralorganisationen och från Västra Sveriges -, Gotlands - och Västernorrlands län. De organiserar företagare bland bönder, grönsaksodlare och skogsägare många kombinerar produktion med gårdsförsäljning. Här finns även slöjdare, personer med

kunskaper om medicinalväxter, alla typer av livsmedelstillverkning och även ölbryggning. Det beräknas att mellan 10 och 15 % av medlemmarna bedriver ekologiskt lantbruk där de traditionella kunskaperna i hög grad kommer till användning. Även vissa fäbodbrukare och personer som håller lantraser finns med. Utöver den ordinarie driften av gården kan vissa lantbrukare vidmakthålla mer traditionella skogsbruksmetoder liksom av jakt. Svaren från LRF tyder på att man anser att endast en mindre (på enkätens femgradiga skala hade man satt 1–2) del av deras verksamhet är inom den traditionella kunskapssfären och de flesta har svårt att hinna med denna del. Man är beroende av lönsamheten i företaget. Ofta går gårdarna i arv inom släkten, varför mycket kunskaper förs över naturligt mellan generationerna. LRF centralt har ett arkiv med dokumentation. Det finns i Centrum för Näringslivshistoria i Bromma. Man har också startat ett projekt tillsammans med Studieförbundet Vuxenskolan för att uppmuntra medlemmarna till att forska på sin egen gårds historia. Det har namngivits "Hitta historien". Ett riktat projekt har också tagit fram ett studiematerial för högstadiungdomar, "Tre år på ön", med idéer på vad man skall ta med sig för att kunna vara självförsörjande på mat. Mycket handlar om att på ett hållbart sätt utnyttja naturen med hjälp av äldre tiders handredskap. LRF i Västsverige gör en beräkning att man når i storleksordningen 12 000 personer årligen och då rör det sig om de egna medlemmarna, vuxna på fritiden, grundskola, gymnasieskola, lärare, skolledare och rektorer. Man har lätt att finna personer med kunskaper om äldre tiders praktiska användning, men organisationen arbetar under devisen: "Bevara mindre, bruka mer". Under lantbruk tas även det omfattande svaret från Gävleborgs fäbodförening upp. Fäbodar bygger i allt på en mångfunktionell verksamhet. Slöjd och hantverk ingår liksom äldre tiders byggnadsmetoder. Många olika material kommer till användning som trä, kåda, ull, ragg, tagel, lin, halm, gräs, fräken, mossor, växter, svampar, jord för färgning, skinn, horn och ben. Även tjära, terpentin, pottaska, sot och bränd jord har använts. När det gäller livsmedelstillverkning hålls kunskaperna levande, allt med mjölk, slakt och fiske om lämpliga vatten finns i omgivningen. Saltning och rökning hör till konserveringsmetoderna. Dricka framställdes av blåbär, lingon, kråkbär, enbär, älgört, pors mm. Vissa växter har planterats in på fäbodarna för medicinförställning, krydda, bär och även äpplen har ibland ympats in. Ofta hålls ett potatisland och en del grönsaker i odling. Genom skogsbyte och insamling av gödsel kan vissa ytor användas för vallodling. I föreningen bevaras lantraser av kor, får och getter. Vissa av medlemmarnas djur har inte rasbestämts ännu. När det gäller fäbodarnas skogsbruk utgör lövtäkten en viktig del, ved har tagits och speciellt virke till slöjd och byggnader valts ut, ett mångbruk av skogen. Kunskapen om äldre tiders jakt hålls vid liv men går inte ihop med modern jaktlagstiftning. Äldre tiders kunskaper om fiske kan däremot brukas i högre grad, med fångst med mjärddar och nät och mete. En speciell folklig kunskap som hålls vid liv i föreningen är fäbodens musik med blåsinstrument, rop och sång. Den är i vissa sammanhang viktig för kontakten med hemgården eller för att varna andra fäbodar när rovdjuren dyker upp. Gävleborgs fäbodförening har i samarbete med Eldrimner under flera år lett ett pedagogiskt projekt med "Fäbodmat och matkultur", som givit upphov till kurser på olika nivåer, för både producenter och konsumenter, när det gäller

matproduktion och kontroll av produkterna. Kurser har även anordnats tillsammans med Länsstyrelsen, polisen och Viltskadecenter för att lära ut om rovdjurspolitikens tillämpning. Man bedömer att kunskaperna inte förs över i tillräcklig omfattning till yngre generationer, utan det sker hela tiden en utarmning men förutsättningarna till förbättringar finns genom Naptek och andra projekt. Dokumentationen sker inte i fäbodföreningens regi utan det är några museer bl.a. Ljusdalsbygdens museum som sköter den delen. Här framhålls betydelsen av att man skapar ett *Nationellt kunskapscenter för fäbodbruk*.

5. Trädgårdsföreningar utom koloniträdgårdsföreningar

Från trädgårdsföreningarna inkom 21 enkätsvar. Av dessa var svaren från områdets paraplyorganisation: Fritidsodlarnas Riksorganisation delat i ett svar för det centrala FOR och ett för medlemsorganisationernas aktiviteter. 10 lokalföreningar av Riksförbundet Svensk Trädgård, RST, kom in med svar, från Norrbotten till Skåne. Även från Trädgårdsamatörerna lämnades flera svar, liksom från specialföreningarna som Sesam, Svenska Örtasällskapet, Förbundet organisk biologisk odling, FOBO, Sällskapet Blomstervännerna, Svenska Pelargonsällskapet. Åsikten om hur stor andel av verksamheten som gäller äldre tiders kunskaper varierar (1–5, dvs. från mycket liten till mycket stor andel) mycket och det finns både svar som tyder på att man vill öka eller att det är lagom andel som ägnas åt detta. Flera pekar på att de deltar i inventeringsarbetet som leds av POM Programmet för Odlad Mångfald. Föreningen Sesam har som målsättning att söka efter ett äldre sortiment av våra grönsaksväxter. Flera föreningar skulle önska mer giftfri och resurssnål odling och flera pekar på att deras egen tidning dokumenterar de här kunskaperna i olika artiklar. Dessutom finns ett antal trädgårdskonsulenter som besvarar en mängd frågor från allmänheten. Det är inte bara växtmaterialet som tas upp utan även äldre typer av trädgårdsanläggningar och flera föreningar sysslar även med byggnadsvård, ängsbruk, äldre åkerbruk och bete. Lappmarkens trädgårdssällskap visar på en mycket bred verksamhet med kopplingar till POM. Den lokala trädgårdstidningen når 300 prenumeranter och innehåller en hel del dokumentation av äldre odlingar. Genom att föreningen bygger upp Lapplands Kulturb biologiska trädgård i Lycksele samlas alla fynd i ett klonarkiv där samernas användning av växter förs fram. I svaren från FOBO framgår att man inte bara fokuserar på odling utan även har med mycket aktiviteter när det gäller att skörda och konservera, liksom ölbryggning. De påtalar svårigheten att få tag på personer som har speciella kunskaper i ämnet. Svenska Örtasällskapet har fokus på medicinalväxterna, växtfärgning, folkmedicin och satsar på måbraväxter, doftväxter och många andra nyttoväxter.

Många föreningar anordnar kurser i ympning, trädgårdsplanering och drivbänksodling, frösådder och annan förökning. Uppsala Trädgårdsförening bildades redan 1862 och har ett omfattande arkiv. Man kan notera att stenpartiodling går tillbaka till 1880-talet i Sverige och föreningen Trädgårdsamatörerna är mycket inriktade på just det sortimentet. De flesta föreningar pekar också på vikten av att använda nyare kunskaper och nyintroducerade växtmaterial med bättre egenskaper. Aktiviteterna varierar men vanligast är föreläsningar, trädgårdsbesök och deltagande i trädgårdsmässor.

6. Koloniträdgårdsföreningar

Till vår enkätundersökning kom 9 av 10 svar från föreningar i Stockholmsområdet. Några har lagt ner stort arbete på att bevara de gamla byggmetoderna, trädgårdsanläggningarna men det största intresset finns för växtmaterialet och de olika odlingsmetoderna. Många kolonister är gamla och det finns många exempel på lotter som går i arv där kunskaperna naturligt förs över mellan generationerna. Det finns kolonier där man har slöjdverksamhet, kompostering, medicinalväxtberedning men fokus är ändå på matväxter och prydnadsväxter. Någon svårighet att få tag på föreläsare märks inte då det finns flera trädgårdskonsulenter.

7. Övriga föreningar och organisationer

De här enkätsvaren representerar mycket disparata ideella organisationer och därför beskrivs varje enskilt svar separat.

Hushållningssällskapet Väst beskriver en mycket bred verksamhet där allt från byggmetoder, livsmedelstillverkning, ängsbruk, åkerbruk, djurhållning. I enkätsvaret beräknas att 2 (av 5) är andelen av deras verksamhet som berör den traditionsbundna kunskaperna men att det ändå är odlingslandskapets kulturarv som är fokus. Man bedriver kurser om hur man reparerar en stenmur, trädgårdesgårdar och bakning. Även naturvandringar och kurs i vasstakläggning ingår.

Sveriges Biodlare har verksamhet med folkmediciner och medicinalväxtberedning förutom honungsproduktion. Deras traditionella kunskaper omfattar en relativt liten andel (2 av 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) vilket dock bedöms som tillräckligt. Dokumentation finns bland annat på Ölghults biodlarförenings museum i Uppvidinge. Man ordnar med kurser och når ut till nästan alla grupper med sin verksamhet.

Landsorganisationen Sveriges Ungdomsorganisationer, LSU, pekar inte ut någon speciell verksamhet och anser att det är en mycket liten andel (1 av 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) och man tycker inte att andelen skall öka.

Bungemuseet på Gotland har en mycket bred verksamhet som berör trä, lin, byggmetoder, virkeskännedom, biologiskt byggmaterial, bröd, trädgårdsanläggningar, frösådd, ympning, ängs- och åkerbruk, djurstängsel, lantraser. Allt visas under deras speciella hantverksdagar. Andelen är mycket stor (5 av 5), vilket anses vara tillräckligt med ett starkt stöd från äldre, ideella krafter. Man har slätterkurs med lievård, kolmilebränning, *sojde-* eller tjärbränning, bygge av tunar (stängsel), linhantering, linsådd och linskörd, korgtillverkning, gotlandsrågsodling och tröskning. Det är numera mycket svårt att få tag på ledare och lärare, medelåldern är 75 år,

Naturskyddsföreningarna i Örebro och Dalarna har också lämnat svar på enkäten. Man slåttar vissa ängsmarker och har också exempel på äldre tiders skogsbruk. I Orsa gjorde man en kokgrop för att visa äldre tiders matlagning. Det utgör endast en mycket liten andel 1 (1 utav 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) eftersom det finns andra viktiga dagsfrågor på agendan. Länsförbundet har 9 kretsar. Man har svårt att få tag på personer med rätt kompetens som instruktörer.

Fibor är en paraplyorganisation för byggnadsvårdsföretag med visst ansvar för slöjd i trä, lin, ull, halm och gräs och andra förekommande naturmaterial i

byggnader. Mest sysslar man med byggmetoder, virkeskännedom, biologiskt byggnadsmaterial, färg- och oljeframställning. De har också arbete med trädgårdsanläggningar, drivbänksodling, frösådder, ympning och okulering då det ingår trädgårdsföretag i organisationen. Även äldre tiders skogsbruksmetoder ingår. Man anser att det man sysslar med till stor del 5 (utav 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) är äldre tiders kunskaper och det är tillräckligt. Arbetena dokumenteras ofta. Man når också ut genom föreläsningar och kurser. Det är dock svårt att hitta kompetens på dessa områden vilket Fibor försöker avhjälpa.

Sveriges kust- och insjöfiskares organisation SKIFO, har koncentrerat sig på äldre tiders fiskemetoder, med garn, burar, krok alla typer av traditionella redskap. Man upplever att deras verksamhet till stor 5 (utav 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) utgörs av den traditionella kunskapens område. SKIFO:s medlemmar skulle vilja nå ut med mer information om detta arbete som hotas genom lagstiftning som verkar vilja få bort husbehovsfisket. Man har inte någon egen medveten dokumentation, då det inte finns några resurser för det, fast det finns hur mycket som helst att dokumentera. Tidigare gick fisket från far till son men nu är den traditionen på tillbakagång. Man vädjar till Naptek/CBM att sätta till resurser för att något av kunskapen om det traditionella fisket skall leva vidare.

Norra Älvsborgs fåravelsförening sysslar med ull och skinn, slakt och beredning av kött och fisk. De har också intresse för betesregimer, ängsbruk och lantraser. De menar att den traditionella kunskapen är mycket viktig 5 (utav 5) för deras verksamhet. När det gäller de utrotningshotade lantraserna borde mer satsas, då bland annat antalet ryafår hela tiden minskar och endast några eldsjälur finns kvar bland medlemmarna i föreningen. Man anordnar kurser i ullkunskap, handspinning och skinnsömnad. Än så länge finns kompetens men om de yngre inte satsar på lantraserna riskerar de att dö ut.

Jamtli, friluftsmuseum i Jämtland. Arbetar med trä, ull, lin, halm och gräs. De håller också på med byggmetoder, virkeskännedom, biologiskt byggmaterial, färg- och oljeframställning, mejeriprodukter, konserveringsmetoder, spannmål, mjöl och bröd. De har också trädgårdsanläggning på dagordningen liksom för sådder och annan förökning, ängsbruk och äldre odlingsmetoder, djurstängsel, fäbodbruk, lantraser och äldre skogsbruksmetoder. Man anser att verksamheten till ganska stor del 3 (utav 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) rör traditionell kunskap. Där sprids kunskaperna genom aktiviteter som: stängseltillverkning, timring, spåntaksläggning, fönsterrenovering och spånklyvning.

Noerhtenaestle, Västernorrlands sameförening har en bred verksamhet med skinn, ben och samisk småslöjd. Där tas även upp hur man bygger en kåta eller en rök. De jobbar även med kunskaper om mjölkprodukter, slakt och beredning av kött och fisk, brödbak som glödkakor samt med kafferostning. I sin verksamhet lär man i första hand ut renskötsel och informerar om den. Man anser att verksamheten till relativt liten del rör äldre kunskaper: 2 (utav 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) och man har svårt att få tag på instruktörer samt att det skulle behövas ekonomiska resurser för att klara det. Föreningen samlar in och dokumenterar fakta för att kunna sammanställa detta material längre fram. Man har också mycket information till skolor och man ställer upp när det efterfrågas. På det sättet når man många människor omkring 500–1000 per år. Det är lätt att

få kompetenta personer, men resekostnaderna är mycket stora, det är långa avstånd.

Riksförbundet Sveriges 4H har varierad verksamhet med slöjd i trä och ull med växtfärgning på sitt program. De tar även upp byggmetoder, virkeskännedom, mejeriproduktion, fruktberedning, spannmål med brödbakning. Betesregimer, djurstängsel, åkerbruk och äldre skogsbruksmetoder finns med i deras verksamhet. Andelen traditionell kunskap av den totala verksamheten bedöms till 3 (av 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) och anses tillräcklig. De saknar speciella dokumentationsaktiviteter, men har ofta familjedagar och ordnar studiecirkel samt andra aktiviteter på 4H-gården. Då kan kunskaper föras över och mellan generationer.

Friluftsrådgivarens Bohus-Dals distriktsförbund skickade in ett svar som beskriver deras verksamhet inom mejerinäringen, fruktberedning, brödbak kan förekomma inom barn- och ungdomsgrupper. En mycket liten andel 1 (av 5, där 5 utgör *mycket stor andel*) ägnas åt denna kunskap och man bedömer att det är tillräckligt. Man har inga pågående dokumentationsprojekt.

5.2. Slutsatser

Bilden av vad som görs inom olika privata initiativ är mycket komplex, splittrad och svåröverblickbar. Den i denna studie genomförda enkäten ger ingen total bild utan resultatet utgör främst exempel på vad som utförs på olika håll i landet. Det finns människor som inte har nåtts av enkäten och det finns också de som av olika anledningar har valt att inte svara. Naturligtvis så finns det då också insatser som inte framkommer i detta material, vilka ändå kan vara synnerligen relevanta för dokumenterandet, bevarandet och spridandet av "lokal och traditionell kunskap" relaterad till biologisk mångfald. Det ämnesområde som vi har försökt täcka med enkäten är mycket brett och svaren är tämligen ojämnt fördelade. Resultatet blir små nedslag här och där över hela området, vilket förhoppningsvis ändå kan ge en översiktlig bild över situationen.

Granskar man verksamheten hos de ideella organisationerna så får man intrycket att det finns en del verksamhet som fungerar väl och annan som står inför större problem. Hembygdsrörelsen är en organisation med förgreningar över större delen av landet och många föreningar har aktiv verksamhet inom det lokala kulturarvet i allmänhet och lokal och traditionell kunskap i synnerhet. Det pågår även en omfattande verksamhet inom exempelvis slöjdområdet, vilket bland annat beror på förekomsten av länshemslöjds konsulenter och olika friluftsmuseer med utåtriktad verksamhet inom området. Slöjd är dock ett väldigt brett område och det finns troligen många tekniker som sitter mycket löst och kan befaras försvinna under de närmaste åren om inget görs. Vad gäller lantbrukets kunskap så bedrivs det naturligtvis främst som en ekonomisk verksamhet vilket innebär att lönsamheten ligger högt upp på agendan. Det som är olönsamt försvinner ganska fort. De dokumentationsprojekt som pågår i samarbete med studieförbund med syfte att studera den egna gårdens historia något som nog kan vara något att satsa på. De kan nog också resultera i att det kommer fram en hel del intressant om trädgårdshistoria.

Mycket av den lokala och traditionella kunskapen är bunden till en viss verksamhet eller situation och om förutsättningarna ändras kommer också

möjligheterna att bibehålla kunskapen att försvinna. I detta sammanhang kan man lyfta fram den samiska kunskapen rörande äldre tiders säsongsflyttningar. Yttre faktorer som stängningen av norska gränsen för svensk renskötsel under första hälften av 1900-talet samt uppstyckandet av renbeteslandet av infrastrukturutbyggnad inom landet har rimligen inneburit mycket stora förluster i praktisk kunskap. Konflikter med skogsnäringen och betesbrist på grund av klimatförändring innebär dyra flyttningar med lastbilar där traditionella lösningar kanske hade kunnat mildra situationen.

Inom trädgårdssidan så finns ett stort intresse att odla äldre växtsorter och bevara det genetiska materialet, men även kunskapen om hur man odlar och använder sorterna bör dokumenteras. Även om sådant arbete pågår till viss del så borde det förmodligen utökas ännu mer. Detta är en form av kunskap som borde vara en direkt del i strävandet mot ett hållbart samhälle. Lokal produktion med lokala sorter är klimatomåttligt fördelaktigt. Programmet för odlad mångfald som koordineras av CBM borde förmodligen ha en ännu större inblandning i detta viktiga arbete.

När det handlar om dokumentation och ex situ-bevarande av lokal och traditionell kunskap så borde insatserna från de regionala och nationella arkiven inom Institutet för Språk och Folkminne (SOFI) och museerna vara en ännu aktivare aktör. Ett sådant arbete borde kanske främst handla om att uppmuntra ideellt dokumentationsarbete och genomföra kurser i hur man bör gå tillväga. Det insamlade materialet borde sedan bevaras på regionala och nationella museer.

Naptek har under hösten 2009 genomfört ett halvdussin temadagar och -kvällar med aktiva inom framför allt hembygdsrörelsen i syfte att öka det ideella dokumentationsarbetet vad gäller lokalt kulturarv och traditionell kunskap. I det arbetet har Naptek i samarbete med Sveriges Hembygdsförbund tagit fram boken *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (Westman & Tunón, 2009). Idén är att i form av studiecirklar i samarbete med Studieförbundet Vuxenskolan få fram en mängd "barfotaetnologer" som kan bidra till att dokumentera och eventuellt bibehålla lokal och traditionell kunskap medan den fortfarande finns kvar. Man kan jämföra det med det dokumenterande som genomförs av syskonen Lilian och Yngve Ryd i form av djupintervjuer, vilket har resulterat i en antal kunskapsmättade böcker.

Sammanfattningsvis så finns det en stor risk att till så stor del förlita sig på att det nationella arbetet vad gäller dokumentation och vidareförmedling av lokal och traditionell kunskap bedrivs av privata krafternas intresse. Det behövs med säkerhet en starkare statlig initiativkraft för att en stor del av denna kulturskatt inte ska försvinna. Man kan diskutera "kunskapslön" (jfr. konstnärslön), "länskonsulenter", lärlingssystem och många andra möjliga insatser för att skydda vårt immateriella kulturarv.

Avslutningsvis kan man även konstatera att det finns ett behov av att genomföra ytterligare fördjupade insatser för att få fram en korrekt bild av vad som pågår inom detta ämnesområde i Sverige.

6 Övergripande slutsatser

Utredningen har resulterat i en mängd olika fakta som belyser den övergripande situationen för lokal och traditionell kunskap som råder i Sverige idag. Många av de aktörer som vi har varit i kontakt med har bidragit med olika frågeställningar som behöver besvaras och förslag på behov av insatser som bör genomföras. Det har formulerats behov av särskilda kurser inom området och fördjupade sammanställningar av kunskapsläget för olika ämnen relaterade till lokal och traditionell kunskap och traditionell hävd. Man kan också konstatera att frågorna hur man ska förhålla sig till lokal och traditionell kunskap är utspridd över en mängd olika myndigheter och aktörer. Det handlar om natur- och kulturmiljövård, kulturarvsfrågor, landsbygdsutveckling, lärande för hållbar utveckling, urfolksfrågor och mycket, mycket annat. Frågan är i sanning en tvärsektoriell sådan eller "cross-cutting issue" som det formuleras inom mångfaldskonventionen.

Utan att vi i denna rapport har gjort någon djupdykning i själva "arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j och relaterade delar av Konventionen om biologisk mångfald" kan man konstatera att det är långt kvar innan vi har ett nationellt genomförande. Utredningen har också lett till insikten av att vi behöver en fördjupad genomgång av status och trender för just hur det står till med genomförandet av arbetsprogrammet för artikel 8j i Sverige.

I propositionen "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" (2004/05:150) poängteras att:

Det övergripande målet för Sveriges miljöpolitik är att till nästa generation lämna över ett samhälle där de stora miljöproblemen i Sverige är lösta.

Vi har onekligen mycket långt till denna intention. Internationellt och nationellt utgår många från att vårt samhälle behöver en omställning i avsikt att bryta vårt resursslöseri som leder till överutnyttjande av naturresurser som leder till kollaps av ekosystemtjänster. Detta samhälle är kraftigt beroende av fossil energi i snart sagt all form av produktion och ekonomierna kräver ökad konsumtion och tillväxt, vilket ökat trycket på ekosystemtjänsterna. I den omställningsprocessen framhålls ofta att äldre tiders kunskap om produktion från en tid före den fossila energins intåg har förutsättning att tillsammans med dagens vetenskapliga kunskap ligga till grund för framtida mer miljövänliga och resurssnåla lösningar. Detta kan också ha hög relevans i samband med de tilltagande klimatförändringarna. I propositionen (2004/05:150) framhålls det som nämns tidigare:

Regeringen bedömer att bevarande och användning av lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald har betydelse för möjligheten att uppnå Ett rikt växt- och djurliv och även övriga miljö kvalitetsmål som behandlar biologiska resurser. Lokal delaktighet och förvaltning där hänsyn tas till lokal och traditionell kunskap kan gynna både biologisk mångfald och ge möjlighet till långsiktig ekonomisk utveckling. Den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle, kan främja lokala produkter viktiga för landsbygdsutveckling och kan bevara traditionell markanvändning. (s. 225)

Den återgivna bedömningen har emellertid endast inneburit en marginell

skrivning i sextonde miljö kvalitetsmålet och ett tillfälligt inrättande av ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (enligt regeringsbeslutet "till att börja med löpa i två treårsperioder, dvs 2006–2008 respektive 2009–2011"). Så vitt vi kan bedöma utifrån vår genomgång förekommer inte samma tankegångar i någon annan senare regeringsskrivelse utan diskussionerna rörande hållbar utveckling i relation till lokal och traditionell kunskap är idag snarare ett gräsrotsinitiativ. I samarbete med Riksorganisationen Hela Sverige ska leva och Naturskyddsförening genomförde Naptek under hösten 2007 till hösten 2009 projektet Hållbara bygder, vilket lever vidare i ett antal pilotbygder och "Omställning Sverige – Transition Sweden" (transitionsweden.ning.com/) – ett nätverk för människor som upplever att samhället är på väg åt fel håll.

Man kan utifrån vår utredning konstatera att det behövs ett tydligt pedagogiskt material som förtydligar den direkta kopplingen mellan traditionella livssätt, biologisk mångfald och hållbar utveckling. Det är även klart att ett sådant material bör anpassas och riktas mot en mängd olika målgrupper från skolelever och pedagoger (kopplat till *lärande för hållbar utveckling*) till politiker och andra beslutsfattare samt tjänstemän på olika myndigheter däremellan. Det finns ett sektorsöverskridande behov att lära av lokal och traditionell kunskap inom samhällets samtliga förgreningar för att bidra till en hållbar samhällsutveckling.

Vid sidan om en allmän skrivning under sextonde miljö kvalitetsmålet, som konstaterar att: "Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt" återfinns traditionell kunskap också inom Riksantikvarieämbetets definition rörande biologiskt kulturarv. Begreppet kulturarv, oftast i betydelsen fysiskt kulturarv, återfinns emellertid även i flera av de övriga miljö kvalitetsmålen. Möjligen kan man mena att man utifrån detta även borde ta större hänsyn till lokal och traditionell kunskap i detta arbete. Att de horisontella eller tvärssektoriella frågorna förtjänar mer uppmärksamhet framhålls också i miljö målpropositionen (2004/05:150):

Flera horisontella aspekter som rör biologisk mångfald är svagt eller obefintligt belysta bland delmålen. Dit hör kunskapsuppbyggnad inklusive traditionell kunskap samt området kommunikation, utbildning, medvetande och förståelse.

Detta belyser det faktum att också frågor rörande kommunikation, utbildning, medvetande och förståelse för biologisk mångfald och hållbar utbildning är något som förtjänar mycket mer uppmärksamhet. Vårt beroende av en befintlig biologisk mångfald och fungerande ekosystemtjänster för vårt samhälles överlevnad är fortfarande inte något självklart för en betydande del av Sveriges invånare. Det är även sannolikt att denna betydelse kommer att öka i spåren av klimatförändringar och energiomläggningar.

Samtidigt bör man i detta sammanhang peka på den satsning som har initierats av nuvarande jordbruksministern sommaren 2008 att lyfta fram Sverige som det nya matlandet. Initiativet är en satsning på inhemska råvaror och mattraditioner i ny och gammal tappning samt utveckling av livsmedelsturism med syfte att skapa sysselsättning, tillväxt och en levande landsbygd. Denna satsning har tydlig koppling till traditionell livsmedelskunskap och lokala mattraditioner, men borde även ha en tydlig förankring i lokalt hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Det är emellertid ett exempel när lokal och traditionell kunskap skulle

kunna ha en direkt relevans för landsbygdsutveckling och hållbar utveckling. I sysselsättningssammanhang borde det också gå att dra nytta av andra former av lokal och traditionell kunskap i form av exempelvis eko-, kultur- och upplevelseturism samt att nationellt lyfta vissa lokala sedvänjor, t ex olika former av slöjd. Detta skulle skapa andra värderingar av vad i landskapet eller kulturarvet som är viktigt och värdefullt. Det behövs en sammanställning av olika slags traditionell kunskap och sedvänjor kopplade till biologisk mångfald som skulle kunna lyftas fram. Detta kan ses som ett bibehållande, bevarande och spridande av traditionell kunskap som samtidigt skulle kunna leda till en ökad förståelse för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Samtidigt är det viktigt att särskilt lyfta fram traditionell kunskap som kan visa sig värdefull i samband med resultaten av klimatförändring eller förlust av ekosystemtjänster.

Eftersom frågan om lokal och traditionell kunskap fortfarande saknar en fast hemvist i myndighetssfären så dristar vi oss att påstå att det även efter 2011 kommer att finnas ett tydligt uttalat behov av en funktion av det slag Naptek har utgjort sedan 2006. Det handlar om en tredelad funktion:

- + en instans för kunskapsinsamling och –spridning,
- + stöd för lokalsamhällen (med traditionella livssätt) och
- + en fristående aktör för uppföljning av genomförandet av mångfaldskonventionens artikel 8j

Det finns också ett behov att ta fram en tydlig definition av lokal och traditionell kunskap som kan ligga till grund för myndighetsutövandet. De tillfrågade myndigheterna efterfrågade vidare en inspirerande katalog på goda exempel på både när traditionell kunskap har positiv påverkan på biologisk mångfald och när myndigheter har goda samråd med lokalsamhällen.

En övergripande fråga är dock hur man rent praktiskt kan och bör genomföra intentionerna i artiklarna 8j och 10c i en svensk kontext. I en text inför en svensk genomföring av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet (Svenska Uneskorådet 2005) skildrar Krister Malm vid *International Council for Traditional Music* (ICTM) hur arbetet att säkerställa ett immateriellt kulturarv skulle kunna gå till enligt följande processkiss:

1. Identifiering och avgränsning av relevant immateriellt kulturarv

Enligt Unesco-konventionen måste kulturarvet överförts mellan generationer, vilket i andra sammanhang ofta betyder förmedling i minst två–tre generationer. Identifieringen av vad som är kulturarv ska ske i nära samverkan med berörda "samhällen" eller grupper. I detta sammanhang framhålls det att det viktigaste är att säkerställa miljöerna.

2. Dokumentation och registrering av respektive typ av immateriellt kulturarv och dess traderingsmetoder och miljöer samt förändringsmönster/dynamik

Här menar Krister Malm att det redan finns en infrastruktur av institutioner som arbetar med dokumentation, men att denna behöver ses över och kompletteras.

3. Stödja befintliga och vid behov skapa nya miljöer för upprätthållande/vidareförande/tradering av olika typer av immateriellt kulturarv

Traditionella eller andra befintliga metoder och miljöer bör i första hand förstärkas/stödjas om det behövs för säkerställandet av ett visst kulturarv

4. Skapa en förvaltningsstruktur för arbetet med säkerställande av det immateriella kulturarvet

Malm framhåller att för Unesco-konventionens vidkommande är dagens förvaltningsstruktur inom arkiv-bibliotek-museisektorn inte någon bra organisation. Han framhåller vidare att det immateriella kulturarvet visserligen kan existera utan stöd av det materiella, men att det immateriella kulturarvet ändå är beroende av det materiella och även av naturarvet. Han exemplifierar med att immateriell fäbodkultur kräver fäbod för att bli funktionell och att den traditionella kunskapen om hur man gör surströmming bör integreras i förvaltningen av Höga Kusten som världsarv.

Dessa tankegångar och processkissen har en tydlig bäring även på hur man skulle kunna hantera mångfaldskonventionens artiklar 8j och 10c och intresset att säkerställa den lokala och traditionella kunskapen *in situ* för främjandet av bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Kunskapen är sannolikt mer beroende av att upprätthållas än att dokumenteras, samtidigt som kartläggning och synliggörande i sig samtidigt är en nödvändig del för att skapa förutsättningar för ett ökat hänsynstagande till den lokala och traditionella kunskapen samt lokalsamhällets behov och värden.

En viktig uppgift för Naptek under de kvarvarande åren är att försöka utröna trenderna för lokal och traditionell kunskap och samtidigt utveckla relevanta indikatorer som de facto visar hur utvecklingen går vad gäller lokal och traditionell kunskap samt traditionella sedvänjor. Många grupper upplever utvecklingen i allra högsta grad negativ. Ett bra synliggörande av utvecklingen kräver insamling av faktiskt och korrekt information, vilket i många fall saknas helt.

Precis som nämndes i regeringens beslut i skapandet av Naptek är ett arbete med att integrera lokal och traditionell kunskap i hållbar utveckling beroende av fyra olika delar, i) upprätthållande/bibehållande, ii) kartläggning och dokumentering, iii) spridning, och iv) forskning. Det är dock viktigt att poängtera att dessa punkter inte nödvändigtvis här är sorterade i prioritetsordning av relevans för uppgiften. Denna utredning har i stort försökt belysa hur det står till med lokal och traditionell kunskap utifrån framförallt punkterna ii), iii) och iv). Vi har dock inte fördjupat oss i punkten kartläggning och dokumentering utan den förtjänar en framtida fördjupning.

Upprätthållande: Denna åtgärd kräver i mångt och mycket att samhället visar ett intresse och förståelse för lokal och traditionell kunskap generellt, vilket inte är fallet idag. Sannolikt finns det ett stort behov av följsamhet och beredvillighet till kompromisser i tjänsteutövningen och dispenser från regelsystem för att möjliggöra för småskaliga lösningar av produktion av livsmedel och andra produkter. I ett hållbarhetsperspektiv är sannolikt inte strukturrationalism och storskalighet den bästa lösningen i alla situationer och detta kan säkert i vissa fall även bekräftas ekologiskt, energimässigt och/eller samhällsekonomiskt. Fullföljandet av våra åtaganden inom naturvård och kulturmiljövård kan sannolikt också vinna på att man har en god dialog med och bättre använder sig de lokala brukarna eller andra lokala aktörer, vilket också ofta leder till en bättre

lokaldelaktighet och väcker mer engagemang och egenintresse hos lokalsamhället med bättre långsiktighet som följd.

Kartläggning och dokumentering: Uppgiften att fördjupat kartlägga och dokumentera lokal och traditionell kunskap samt lokala/regionala sedvänjor bör kvarstå på befintliga institutioner som arkiv och museer, vilka redan idag har denna uppgift vid sidan av alla sina övriga. Det finns också redan idag en stor mängd relevanta uppgifter från olika insamlingar. Sannolikt kvarstår behovet av ökad naturvetenskaplig kompetens vid museerna för att kunna göra korrekta bedömningar av riktigheten i de olika uppgifterna. Detta är en arbetsinsats som också vinner på ett stort mått av ideellt engagemang från exempelvis hembygdsrörelsen och lokala naturskydds- och lokala brukarföreningar. Det behövs emellertid att man från politiskt håll nationellt vågar prioritera denna typ av verksamhet som en del av skapandet av ett långsiktigt hållbart samhälle.

Spridning: Att skapa såväl förståelse för och användandet av lokal och traditionell kunskap kräver ett aktivt spridande till olika samhällsgrupper, t ex politiker, tjänstemän, lärare, elever och allmänhet. Att dessa grupper har olika förkunskaper och olika ingångar till lokal och traditionell kunskap gör att det krävs en mängd olika metoder för att nå ut i samhället. Det förefaller exempelvis finnas ett gott stöd i våra läroplaner för att lyfta in moment av lokal och traditionell kunskap i skolan. Det förefaller också finnas ett intresse från lärare om än en omfattande tidsbrist. Det som krävs är ett politiskt ställningstagande att prioritera frågan. Det kan då finnas en pedagogisk poäng att synliggöra vilken av denna kunskap i perspektiv av lärande för hållbar utveckling. Andra aktörer som museer och analoga institutioner förefaller ha ett stort intresse för frågan, men saknar ofta resurser att utöka sin verksamhet eftersom man inte har tillräckligt många praktiskt inriktade pedagoger av typ länshemslöjdskonsulenter, som skulle kunna ha praktiska pass för besökare av olika slag för att synliggöra kunskapen kopplat till de biologiska materialens plats i hållbar samhällsutveckling. Man ska i detta sammanhang inte heller förglömma de olika ideella föreningarnas möjligheter att vara en del i detta arbete.

Forskning: Det förekommer idag relativt lite forskning rörande lokal och traditionell kunskap i allmänhet eller med inriktning på hållbar utveckling i synnerhet. De få initiativ som är igång är ofta inomvetenskapliga och belyser som sådana endast en liten pusselbit av det som vi skulle behöva veta. Det finns därför ett stort behov av ett forskningsprogram som har en väsentligt bredare tvärvetenskaplig ansats som utgår från historiska förhållanden och etnologiska uppgifter för att sedan följa upp med naturvetenskapliga, t ex ekologiska, fördjupningar. Det är då också viktigt att utgå från en helhetssyn och inte bara fokusera på en viss liten detalj i det lokala naturbruket utan att sätta det i sitt sammanhang. En ökad satsning på tvärvetenskap kräver också förberedelse av forskaren på grundutbildningsnivå. Fler initiativ på universitet och högskolor inom detta område krävs överlag för att skapa förståelse för hållbar utveckling och bra forskning om detta och närliggande områden.

Summering: Denna utredning har visat att vårt samhälle har behov av stora insatser för att uppfylla intentionerna av artikel 8j och nyttja lokal och traditionell kunskap för att bidra till ett långsiktigt hållbart samhälle. Måhända kan man peka på att det kanske ser mörkare ut för lokal och traditionell kunskap än det gjorde när CBM genomförde den tidigare utredningen för ungefär fem år sedan (Tunón 2004), men frågan är om det inte snarare är så att medvetenheten om och överblicken vad gäller lokal och traditionell kunskap faktiskt har blivit väsentligt bättre. Detsamma kan man förmodligen framhålla även vad gäller allmänhetens förståelse för den nödvändiga samhällsömläggning som klimatförändringar och andra aktuella världsproblem kommer att kräva.

7 Föreslagna insatser

Det pågår en stor mängd aktiviteter och insatser av mer eller mindre tydlig relevans för "lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald" och aktörerna är av alla upptänkliga slag. En del sker inom Napteks verksamhet, men mycket sker också helt oberoende av tankegångarna i Konventionen om biologisk mångfald eller reflektioner rörande hållbar utveckling. Det finns dock många luckor och en kraftig kunskapserosion vad gäller denna typ av kunskapssystem. Denna utredning har strävat efter att identifiera behov och formulera idéer till lösningar, men är långt ifrån fullständig.

Här följer en översiktlig listning av olika förslag framkomna i syfte att möta identifierade behov för att kunna lyfta in lokal och traditionell kunskap i hållbar samhällsutveckling. Dessa förslag är stort som smått inordnade i ett försök till översiktlig struktur. Det utgör knappast en komplett lista för att fullständigt lösa uppgiften, men dessa förslag är sannolikt förutsättning för att samhället ska ta ett gott steg på väg till ett bevarande, bibehållande och spridande av lokal och traditionell kunskap för att bidra till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Det kommer med all sannolikt att under arbetets gång komma fram en mängd andra frågeställningar och lösningar.

Allmänt:

- en klar och tydlig definition av "lokal och traditionell kunskap" (inom Naptek genomförs en begreppsanalys i syfte att arbeta fram en "operativ" definition)
- en fördjupad genomgång av status och trender för genomförandet av arbetsprogrammet för implementering av artikel 8j i Sverige
- utveckla relevanta nationella indikatorer som visar den faktiska utvecklingen vad gäller kulturell mångfald rörande lokal och traditionell kunskap samt traditionella sedvänjor
- medvetandegöra allmänheten om kopplingen mellan natur och kultur i form av traditionellt nyttjande av biologisk mångfald, t ex genom pedagogiska aktiviteter knutna till Etnobiologiböckerna (Pettersson et al., 2001; Tunón et al., 2005 & 2007)
- utveckla tydliga pedagogiska material som förtydligar den direkta kopplingen mellan traditionella livssätt, biologisk mångfald och hållbar utveckling för olika målgrupper

Bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald:

- sammanställa goda exempel på vad "lokal och traditionell kunskap" kan innebära praktiskt för att uppnå miljö kvalitetsmålen och hållbar utveckling
- riktlinjer och metoder för hur man kan dokumentera, bibehålla och ta hänsyn till lokal och traditionell kunskap
- översiktliga kartläggningar av nu pågående regionala sedvänjor med koppling till de biologiska resurserna
- kunskapssammanställningar om kopplingen mellan traditionella hävdmetoder och biologisk mångfald, men också bedömningar av den ekologiska hållbarheten i traditionella näringar
- klargörande av kopplingen mellan historisk markanvändning och formandet av

dagens biologiska mångfald i människoskapade miljöer och sådana som inte lika självklart anses kulturellt betingade

- bedömning av vikten av lokal och traditionell kunskap och historisk hävd för olika åtgärdsprogram för hotade arter eller i skötselplanerna för reservat och liknande
- utredning om hur man kan använda referensområden i länder med stort inslag av traditionellt lantbruk för att bättre förstå sambanden mellan traditionell brukande och biologisk mångfald i Sverige, och därigenom skapa bättre förutsättningar för bevarande
- utbildningar och kurser rörande lokal och traditionell kunskap, lokal samverkan och fördjupad dialog för myndighetsrepresentanter

Dokumentering av lokal och traditionell kunskap:

- kartlägga hur traditionell kunskap kan dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överföras
- det behövs ett tydligare uppdrag till de regionala och nationella arkiven inom Institutet för Språk och Folkminne (SOFI) och läns museerna att dokumentera och *ex situ*-bevara lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald
- behov av ökad naturvetenskaplig kompetens vid museerna för att dokumentera lokal och traditionellt naturbruk
- det behövs en aktiv insats för att uppmuntra ideellt dokumentationsarbete och genomföra kurser i hur man bör gå tillväga, jämför exempelvis Napteks arbete knutet till boken *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid* (Westman & Tunón, 2009) tillsammans med Sveriges Hembygdsförbund och Studieförbundet Vuxenskolan

Bevara och bibehålla lokal och traditionell kunskap:

- kartlägga hur traditionell kunskap har och kan dokumenteras, rekonstrueras samt förmedlas/överföras
- kartlägga traditionsbärare inom olika områden samt eventuellt utveckla formerna för någon slags ersättningssystem för kunskapsförvaltning, dvs särskilt väsentliga kunskapsbärare bör, analogt med "konstnärslöner", tillfälligt kunna få ersättning för att utöva och överföra traditionell kunskap
- utveckla ett mentorsprogram för handlingsburen lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald i samarbete med lämpliga aktörer
- genomföra försök att tillämpa en norsk modell för handlingsburen kunskapsöverföring som man kallar "norsk trekant" och tillämpad av bl a Norsk handverksutvikling (NHU)

Spridning av lokala och traditionell kunskap

- kartlägga hur traditionell kunskap kan dokumenteras, rekonstrueras och förmedlas/överföras
- att Skolverket utreder relevansen för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald i undervisningen i lärande för hållbar utveckling
- att gemensamt lyfta frågor gällande traditionell kunskap i undervisningen i skolan med relevanta aktörer, såsom exempelvis Nationellt centrum för utomhuspedagogik (NCU, Linköpings universitet), Nationellt resurscentrum för biologi och bioteknik, (Uppsala universitet & SLU Sveriges

lantbruksuniversitet) och *Den Globala Skolan* (ett program på Internationella programkontoret) samt en koppling till Svenska Uneskorådets arbete med utbildning för hållbar utveckling

- landets museer bör i större utsträckning kunna lära ut praktiska moment inom traditionell kunskap om de hade tillgång till mer pengar som kunde finansiera de ökade kostnader för bl a personal och material som den typen av pedagogisk verksamhet innebär
- se över möjligheter att använda Sveriges naturum som arena för kunskapsspridning, samt hitta goda exempel på naturum som i större grad lyckats väva in traditionell kunskap i sin verksamhet
- se över hur representanter för andra traditionella kunskapsområden kan öka sitt samarbete med representanter för slöjden för att även nå ut bättre med dessa kunskaper. Ett samarbete som skulle kunna bli en del av hemslöjdsorganisationens arbete med hållbar utveckling
- insatser bör göras för att få till stånd utbildningar och kurser relaterade till traditionell kunskap på ett eller flera av landets universitet och högskolor
- utveckla fortbildnings- och inspirationskurser och pedagogiskt material för lärare i grundskola och gymnasieskola med utgångspunkt från exempelvis Etnobiologiböckerna (Pettersson et al., 2001; Tunón et al., 2005 & 2007)
- genomföra försök att tillämpa en norsk modell för handlingsburen kunskapsöverföring som man kallar "norsk trekant" och tillämpad av bl a Norsk handverksutvikling (NHU)

Behov för forskning om lokal och traditionell kunskap

- insatser bör göras för att få till stånd utbildningar och kurser relaterade till lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald på ett eller flera av landets universitet och högskolor
- kartlägga relevanta metoder och källmaterial för forskning om lokal och traditionell kunskap
- ökad satsning på tvärvetenskap kräver också förberedelse av forskaren på grundutbildningsnivå och fler initiativ på universitet och högskolor inom detta område krävs överlag för att skapa förståelse för hållbar utveckling samt bra forskning om detta och närliggande områden
- tvärvetenskaplig forskarskola om lokal traditionell ekologisk kunskap
- skapa nätverk eller seminarier för aktörer som ägnar sig åt forskning rörande lokal och traditionell ekologisk kunskap
- kartlägga historisk markanvändning ur olika aspekter (ägorättssystemens betydelse, markanvändningssystemens funktionalitet och ekologiska konsekvenser)
- betydelsen av att använda traditionell kunskap för bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (inklusive ekosystemtjänster) inom traditionella såväl som nya former av markanvändning
- inrättade av ett mångdisciplinärt forskningsprogram för att utröna hur vi bör använda traditionell/historisk kunskap om nyttjande av arter och landskap i natur- och kulturmiljövården samt för hållbar resursförvaltning

Avslutningsvis

- Eftersom frågan om lokal och traditionell kunskap fortfarande saknar en fast hemvist i myndighetssfären rent administrativt och att det är långt innan det blir en naturlig del av verksamheten så vill vi påstå att det även efter 2011

kommer att finnas ett mycket tydligt uttalat behov av en aktör med motsvarande funktion som Naptek. Huruvida detta sker genom inrättandet av en ny instans eller som en förlängning av Naptek är en annan fråga, men det handlar om en tredelad funktion:

- + en instans för medvetandegörande, kunskapsinsamling och –spridning,
- + stöd för traditionsbärare och lokalsamhällen (med traditionella livssätt)
- + en fristående aktör för uppföljning av implementeringen av artikel 8j (tematisk fokalpunkt)

8 Litteratur

- Brody, H. 1981. *Maps and dreams*. Douglas & McIntyre, Vancouver.
- CBD [Secretariat of the Convention on Biological Diversity], 2004. *Akwé: Kon Voluntary Guidelines for the Conduct of Cultural, Environmental and Social Impact Assessment regarding Developments Proposed to Take Place on, or which are Likely to Impact on, Sacred Sites and on Lands and Waters Traditionally Occupied or Used by Indigenous and Local Communities*. CBD Guidelines Series, Montreal.
- Miljömålsrådet, 2008. *Miljömålen – nu är det bråttom*. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Pettersson, B., Svanberg, I. & H. Tunón (red.), 2001. *Människan och naturen: etnobiologi i Sverige 1*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Prop. 1993/94:30. *En strategi för biologisk mångfald*.
- Prop. 1997/98:145. *Svenska miljömål. Miljöpolitik för ett hållbart Sverige*.
- Prop. 2004/05:150. *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag*.
- Prop. 2004/05:150. *Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag*.
- Riksantikvarieämbetet 2008-01-15. *Förslag till genomförande av den europeiska landskapskonventionen i Sverige. Slutredovisning av regeringsuppdrag*.
- SOU 2005:94. *Kunskap för biologisk mångfald – inventera mera eller återvinn kunskapen?*
- SOU 2009:83. *Miljömålen i nya perspektiv. Betänkande av Utredningen om miljömålssystemet*.
- Svenska Unescorådet, 2005. *Unescos konvention om skydd för det immateriella kulturarvet. Bakgrund, Sveriges arbete med konventionen, synpunkter och tankar*. Svenska Unescorådets skriftserie nr 1/2005.
- Tunón, H., 2004. *Traditionell kunskap och lokalsamhällen: 8j i Sverige*. CBM, Uppsala.
- Tunón, H., Iwarsson, M. & S. Manktelow (red.), 2007. *Människan och faunan: etnobiologi i Sverige 3*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Tunón, H., Pettersson, B. & M. Iwarsson (red.), 2005. *Människan och floran: etnobiologi i Sverige 2*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Tunón, H. & A. Westman, 2009. "Att synliggöra naturresursanvändning i tid och rum", s. 31–41 i *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. CBM, Uppsala & Sveriges hembygdsförbund, Stockholm.
- Westman, A. & H. Tunón (red.), 2009. *Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid*. CBM, Uppsala & Sveriges hembygdsförbund, Stockholm.

CBM Centrum för biologisk mångfald

Enkätundersökning

Uppsala 090612

I sökandet efter lösningar för ett framtida hållbart samhälle har man internationellt, både politiskt och vetenskapligt, framhållit värdet av den erfarenhetsbaserade kunskap om naturresurshushållning som finns hos urfolks- och lokalsamhällen som lever nära naturen. Denna kunskap brukar beskrivas med termer som *traditionell kunskap*, *erfarenhetsbaserad kunskap* och *handlingsburen kunskap*.

Det är viktigt att konstatera att den sortens kunskap även finns hos lokalsamhällen i Sverige. I regeringsskrivelsen 2004/05:150 "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" understryks att "den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle".

I definitionerna av det sextonde miljö kvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv* framhålls att: "Traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald och dess nyttjande bevaras och används när så är lämpligt".

Centrum för biologisk mångfald fick år 2005 ett regeringsuppdrag att inrätta och driva ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarade och hållbart nyttjande av biologisk mångfald (Naptek). Vår avsikt är nu att skapa en bild av hur lokal och traditionell kunskap inkluderas i olika myndigheters verksamhet i dagsläget för att kunna ge en lägesrapport till regeringen. Vi skulle därför vilja ha myndighetens syn på följande frågor:

Fråga 1. Ordvändningen i preciseringen av det sextonde miljömålet ovan "när så är lämpligt" kan kanske inbjuda till godtycke. Vi undrar därför hur ni avgör "när så är lämpligt" respektive vilken typ av faktaunderlag som ligger till grund för beslutet?

Fråga 2. Upplever ni att ni har tillgång till tillräcklig kunskap om och dialog med dem som innehar lokal och traditionell kunskap?

Fråga 3. Upplever ni att ni har tillräcklig kunskap om vilken lokal och traditionell kunskap som skulle kunna vara relevant i ert arbete?

Fråga 4. Kan ni exemplifiera när ni har tagit hänsyn till "traditionell och lokal kunskap om biologisk mångfald" i er myndighetsutövning?

Fråga 5. Upplever ni några problem med att inkludera traditionell och lokal kunskap i er myndighetsutövning?

Fråga 6. Hur ofta upplever ni att:

- lokalsamhällets kunskap relevant för förvaltning är större än den som ligger till grund för regelverken hos er myndighet?
 - ofta
 - ibland
 - sällan
 - aldrig
- lokalsamhällets kunskap är lägre än den kunskap som ligger till grund för regelverken hos er myndighet?
 - ofta
 - ibland
 - sällan
 - aldrig

Fråga 7. Upplever ni att det förekommer kollisioner mellan regelverken och lokalsamhällets naturresursförvaltning?

Fråga 8. Har er myndighet behov av någon form av stöd för att kunna fullfölja ovan nämnda definiering det sextonde miljömålet? Om ja, vilken typ av stöd skulle ni behöva?

Lämna vänligen svar på enkäten senast 20 augusti 2009.

Tack på förhand!

Håkan Tunón
Programchef Naptek
CBM, Box 7007, 750 07 Uppsala
hakan.tunon@cbm.slu.se

Bakgrund: CBM genomförde under 2003–2004 på Miljödepartementets uppdrag en utredning rörande läget för lokal och traditionell kunskap i förvaltningen av biologisk mångfald. Denna resulterade i rapporten "Traditionell kunskap och lokalsamhällen" (Tunón, 2004; www.cbm.slu.se/publ/skrift/skrift10.pdf) och sedermera inrättandet av Naptek (www.naptek.se).

CBM Centrum för biologisk mångfald

Uppsala 26 juni 2009

När man söker efter lösningar för ett framtida hållbart samhälle har man internationellt, både politiskt och vetenskapligt, pekat på värdet av den kunskap om naturresurshushållning grundad på erfarenheter som finns i urfolks- och lokalsamhällen som lever nära naturen. Denna kunskap brukar beskrivas med termer som *traditionell kunskap*, *erfarenhetsbaserad kunskap* och *handlingsburen kunskap*.

Den sortens kunskap finns också hos lokalsamhällen i Sverige. I regerings-skrivelsen 2004/05:150 "Svenska miljömål – ett gemensamt uppdrag" understryks att "den lokala och traditionella kunskapen är en del av en kulturell och lokal identitet som kan bidra till nygamla innovationer för att skapa ett hållbart samhälle".

Centrum för biologisk mångfald fick år 2005 ett regeringsuppdrag att inrätta och driva ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarade och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Vår avsikt är nu att skapa en bild av hur lokal och traditionell kunskap inkluderas i förvaltningen av de biologiska resurserna. Vi skulle därför vilja få svar på nedanstående frågor från ett urval brukare av biologiska resurser. Vi behöver ditt svar senast den 20 augusti 2009. Skicka svaret via mail, fax eller brev till adressen på sista sidan!

Namn:..... Telefon:
:.....

E-post:.....

Fråga 1. Upplever du att din verksamhet är baserad på lokal och traditionell kunskap?

Fråga 2. Upplever du att du har en bra dialog med myndigheterna?

Ja Nej Ingen åsikt

Om något behöver förbättras, vad i så fall?

Fråga 3. Hur ofta uppfattar du att

- Din och andra brukares kunskap som behövs för skötsel är lägre än den kunskap som ligger till grund för myndigheternas regelverk och deras tillämpning?
ofta ibland sällan aldrig
- Din och andra brukares kunskap är större än den som ligger till grund för myndigheternas regelverk och deras tillämpning?

ofta ibland sällan aldrig

Fråga 4. Upplever du att det förekommer motsättningar mellan regelverken och ditt lokala naturbruk?

Ja Nej Ingen åsikt

Om ja, kan du beskriva hur?

Fråga 5. Känner du något behov av förändringar i regelverken?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall vilken typ av förändringar?

Fråga 6. Tycker du att det finns behov av särskild rådgivning för att kunna fortsätta med din verksamhet?

Ja Nej Ingen åsikt

Om ja, vilket slags rådgivning skulle du behöva?

Fråga 7. Uppfattar du det som att den traditionella kunskap som förs vidare från generation till generation är viktig för dig som brukare?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall hur?

Fråga 8. Tror du att den traditionella kunskapen som förs vidare från generation till generation är viktig för samhället?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall hur?

Fråga 9. Behövs ett nationellt program för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap?

Ja Nej Ingen åsikt

I så fall, vad bör arbetet i ett sådant program inriktas på?

Fråga 10. Kan du ange fem viktiga hot mot din möjlighet att fortsätta din verksamhet?

Vill du tillägga något övrigt?

Tack på förhand för att du tog dig tid med denna enkät!

Marie Byström,
Naptek, CBM
Box 7007
750 07 Uppsala

marie.bystrom@cbm.slu.se
mobil: 070-314 67 10
fax: 018-67 35 37

Enkät om pedagogisk verksamhet som rör kulturarv och natur i Sverige – äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur

Namn:
Organisation:
Telefon:
E-post:

☐ ympning, okulering
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1e):
.....
.....

1. Har er organisation verksamhet som knyter an till något eller några av följande områden:

(kryssa i en eller flera rutor under varje rubrik och ge specifika exempel från er verksamhet på de prickade linjerna)

a) Slöjd/hantverk i naturmaterial (ange typ/material)

- ☐ trä
☐ ull
☐ lin
☐ halm, gräs
☐ växtfärgning
☐ skinn
☐ horn och ben
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1a):
.....
.....

b) Äldre tiders byggmetoder och materialkännedom

- ☐ byggmetoder
☐ virkeskännedom
☐ biologiskt byggmaterial
☐ färg- och oljeframställning av biologiskt material
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1b):
.....
.....

c) Äldre tiders livsmedelstillverkning och -beredning

- ☐ ost och mejeriprodukter
☐ slakt och beredning av kött och fisk
☐ frukt, bär, grönsaker, örter och svamp
☐ konserveringsmetoder
☐ spannmål och mjöl
☐ bröd
☐ ölbrygning
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1c):
.....
.....

d) ☐ Äldre tiders folkmedicin och medicinalväxtberedning

ge exempel från er verksamhet inom 1d):
.....
.....

e) Äldre tiders trädgårdsodlingsmetoder för nyttoväxter, prydnadsväxter, köksväxter, örter, bär och frukt

- ☐ trädgårdsanläggning, planering av odlingsytor
☐ drivbänksodling
☐ frösådd, potatisdrivning och annan förökning

f) Äldre tiders jordbruksmetoder

- ☐ betesregimer, skogsbete, fäbodbeta
☐ ängsbruk, slåtter, hamling av träd
☐ åkerbruk med äldre odlingsmetoder
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1f):
.....
.....

g) Äldre tiders djurhållning

- ☐ djurstängsel och hinderdon
☐ renskötsel
☐ fäbodbruk
☐ lantraser
☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1g):
.....
.....

h) ☐ Äldre tiders skogsbruksmetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1h):
.....
.....

i) ☐ Äldre tiders jaktmetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1i):
.....
.....

j) ☐ Äldre tiders fiskemetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1j):
.....
.....

k) ☐ Annat

ge exempel från er verksamhet inom 1k):
.....
.....

2. a) Hur stor andel av din organisations totala verksamhet innefattar någon form av äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur, av den typ som du angivit i fråga 1? (gradera genom att ringa in den siffra som stämmer bäst)

1 2 3 4 5
mycket liten andel mycket stor andel

b) Anser du att andelen är tillräcklig idag? ☐ Ja ☐ Nej

c) Om nej, anser du att andelen bör öka och i så fall varför?

.....

d) Vad ser du/din organisation för värde i denna typ av kunskap och/eller att lära ut denna typ av kunskap i dagens samhälle? e) Om din organisation har pedagogisk verksamhet som kan sägas lära ut någon typ av sådan kunskap, vilken typ av pedagogisk verksamhet rör det sig i så fall om? (kryssa i en eller flera rutor och ge specifika exempel från er verksamhet på de prickade linjerna) ☐ utställningar..... ☐ prova på- verksamhet ☐ nybörjarkurser ☐ påbyggnadskurser..... ☐ fortbildningskurser för lärare ☐ annat Kommentarer:..... f) Vem/vilka nås av denna pedagogiska verksamhet? (kryssa i ett eller flera alternativ och ge kommentarer) ☐ vuxna (som privatpersoner) ☐ vuxna i sin yrkesroll ☐ barn och ungdomar på fritiden ☐ barn i förskola ☐ elever i grundskola 7-9 år ☐ elever i grundskola 10-12år ☐ elever i grundskola 13-15 år ☐ elever i gymnasieskola ☐ lärare förskola ☐ lärare grundskola ☐ lärare gymnasieskola ☐ skolledare och rektorer ☐ lärarstudenter ☐ andra Kommentarer: g) Hur många når ni med denna pedagogiska verksamhet per år? h) Har intresset för pedagogisk verksamhet inom detta kunskapsområde ökat eller minskat de senaste 5 åren? i) Vilka ämnesområden, av den typ som du angivit i fråga 2, är mest populära respektive minst populära när det gäller den pedagogiska verksamheten? 3. Om din organisation har verksamhet som riktar sig mot skolan inom något eller några av de områden som du angivit i fråga 1. 	a) Hur många skolor och/eller elever/lärare når ni med denna verksamhet per år? Ange beräknade eller uppskattade siffror för totalt antal skolor och/eller elever/lärare som ni når per år, samt även gärna hur stor procent av skolorna/eleverna/lärarna i ert län och/eller er kommun som ni når..... b) Skulle ni vilja nå fler? c) Vad bedömer du/ din organisation i så fall är största anledningen till att ni inte når fler? e) Har ni någon typ av fortlöpande långsiktigt samarbete med någon förskola, grundskola och/eller gymnasieskola, eller andra? Beskriv i så fall vad för typ av långsiktigt samarbete. f) Har ni någon återkommande kontinuerlig verksamhet/samarbete med samma elever, som deltar i er verksamhet mer än en gång? Beskriv i så fall vad för typ av verksamhet/samarbete. g) Har ni någon återkommande kontinuerligt verksamhet/samarbete med samma lärare, som deltar i er verksamhet mer än en gång? Beskriv i så fall vad för typ av verksamhet/samarbete..... 4. a) Hur svårt/lätt är det att få tag på personer som har kunskap och kan lära ut om äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur? b) Bedömer du/ din organisation att det blivit svårare eller lättare de senaste 5 åren? 5. Bedömer du/din organisation att dessa kunskaper förs över till yngre generationer i tillräckligt stor utsträckning och i så fall hur?
---	---

6. Dokumenterar eller kartlägger din organisation äldre tiders folkliga kunskaper om praktisk användning av växter och djur, genom t.ex. intervjuer, film, fotografier, böcker eller på andra sätt?

.....
.....
.....

7. Ser du/ din organisation behov av ökat stöd från myndigheter eller andra för er verksamhet som rör denna typ av kunskap?
Om ja, vilket typ av stöd?

.....
.....
.....

8. Övriga kommentarer:

.....
.....
.....
.....

Så behandlas dina svar

Centrum för biologisk mångfald (CBM) kommer i sammanställningen av denna undersökning inte att publicera obearbetade svar från enkäten, men citat kan komma att användas. CBM räknar därför med att kunna använda allt svarsmaterial från enkäten i rapporteringen av undersökningen.

Skicka enkäten i det bifogade, frankerade svarskuvertet till:

**Naptek, Centrum för biologisk mångfald
Box 7007
75007 Uppsala**

eller besvara den som webbenkät på nätet på denna länk: <http://enkater.slu.se/svara.cfm?sv=1202-Naptek>

Inkomna svar på webbenkäten "Enkät om pedagogisk verksamhet som rör kulturarv och natur i Sverige – äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur"	
(En del organisationer/institutioner har inkommit med två olika svar från två olika personer)	
Organisation/Institution	Geografisk placering, län
Museer	
Åjtte – Svenskt fjäll- och samemuseum	Norrbottnens län - BD
Blekinge museum	Blekinge län - K
Eskilstuna stadsmuseum	Södermanlands län - D
Fredriksdal museer och trädgårdar/Sofiero slott och slottsträdgård	Skåne län - M
Frilufsmuseet Gamla Linköping	Östergötlands län - E
Friluftsmuseet Hägnan	Norrbottnens län - BD
Gotlands museum, Gotlands län	Gotlands län - I
Göteborgs Naturhistoriska Museum	Västra Götalands län - O
Göteborgs Naturhistoriska Museum/ Västarvet - Västra götalandensregionens natur- och kulturarvsförvaltning	Västra Götalands län - O
Hallwylska Museet	Stockholms län - AB
Härjedalens Fjällmuseum	Jämtlands län - Z
Kulturen i Lund/Kulturens Östarp	Skåne län - M
Kulturresevatet Åsens By	Jönköpings län - F
Livrustkammaren	Stockholms län - AB
Länsmuseet Halmstad/Friluftsmuseet Hallandsgården	Hallands län - N
Murberget, Länsmuseet Västernorrland	Västernorrlands län - Y
Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne	Skåne län - M
Röhsska museet	Västra Götalands län - O
Skellefteå museum	Västerbottens län - AC
Skoklosters slott	Uppsala län - C
Smålands museum	Kronobergs län - G
Statens historiska museum	Stockholms län - AB
Stiftelsen arbetets museum	Östergötlands län - E
Stiftelsen Skansen	Stockholms län - AB
Stiftelsen Tekniska museet	Stockholms län - AB
Stockholms läns museum	Stockholms län - AB
Stockholms medeltidsmuseum	Stockholms län - AB
Stockholms stadsmuseum	Stockholms län - AB
Sörmlands museum	Södermanlands län - D
Upplandsmuseet/Disagården	Uppsala län - C
Vallby friluftsmuseum	Västmanlands län - U
Vänernmuseet, Lidköpings kommun	Västra Götalands län - O
Västerbottens museum/Gammlia	Västerbottens län - AC
Västergötlands museum	Västra Götalands län - O
Östergötlands länsmuseum	Östergötlands län - E
Naturum	
Naturum Färnebofjärden	Gävleborgs län - X
Naturum Hornborgasjön	Västra Götalands län - O
Naturum Kullaberg/ Ekoskola på Naturum Kullaberg	Skåne län - M
Naturum Omberg	Östergötlands län - E

Naturum Stenshuvud	Skåne län - M
Naturum Stora mosse	Jönköpings län - F
Naturum Vålådalen	Jämtlands län - Z
Naturskolor	
Aspö Naturskola, Skövde	Västra Götalands län - O
Enabygdens naturskoleverksamhet, Enköping	Uppsala län - C
Falu Naturskola/ Harmsarbets bergmansgård	Dalarnas län - W
Halmstads naturskola	Hallands län - N
Håbo Naturskola Vattunöden	Uppsala län - C
Härryda Natur- och Kulturskola	Västra Götalands län - O
Hörjelgården, Natur- och kulturskola	Skåne län - M
Luleå miljöskola	Norrbottnens län - BD
Natur- och kulturskola i Uddevalla	Västra Götalands län - O
Naturskolan - Sölvesborgs Kommun	Blekinge län - K
Naturskolan i Eskilstuna	Södermanlands län - D
Naturskolan i Lund	Skåne län - M
Naturskolan i Sigtuna	Stockholms län - AB
Nynäshamns naturskola	Stockholms län - AB
Piteå naturskola	Norrbottnens län - BD
Örebro Naturskola	Östergötlands län - E
Länshemslöjd m.fl.	
Hemslöjdskonsulent, Handens Hus, Skellefteå	Västerbottens län - AC
Länshemslöjdskonsulenterna i Gävleborgs län	Gävleborgs län - X
Länshemslöjdskonsulenterna i Hallands län	Hallands län - N
Länshemslöjdskonsulenterna i Jämtlands län	Jämtlands län - Z
Länshemslöjdskonsulenterna i Skåne län/ Hemslöjdsförbundet Skåne	Skåne län - M
Länshemslöjdskonsulenterna i Stockholms län	Stockholms län - AB
Länshemslöjdskonsulenterna i Stockholms län	Stockholms län - AB
Länshemslöjdskonsulenterna i Sörmlands län	Södermanlands län - D
Länshemslöjdskonsulenterna i Uppsala län	Uppsala län - C
Länshemslöjdskonsulenterna i Västernorrlands län	Västernorrlands län - Y
Länshemslöjdskonsulenterna i Örebro län	Örebro län - T
Länshemslöjdskonsulenterna/Regional utv i Jönköpings län	Jönköpings län - F
Nämnden för hemslöjdsfrågor	Nationellt
Projekt Slöjdklubben, Svenska Hemslöjdsföreningars riksförbund	Nationellt
Sameslöjdstiftelsen Sámi Duodji	Nationellt/Norrbottnens län - BD
Sameslöjdstiftelsen Sámi Duodji	Nationellt/Norrbottnens län - BD
Sätergläntan, Hemslöjdens gård	Dalarnas län - W
Övriga	
Arkeologi i Sörmland	Södermanlands län - D
Humanenkologiska avdelningen, Lunds Universitet	Skåne län - M
IDÉ-material,	Internet/Nationellt
Lantbrukarnas Riksförbund (LRF)	Nationellt
Lava, Kulturhuset Stockholm	Stockholms län - AB
Linneanska trädgårdar, Uppsala Universitet	Uppsala län - C
Nationellt centrum för biologi och bioteknik	Nationellt
Naturjobb Älvhyttan/Vikers hembygdsförening	Örebro län - T

Bilaga 5 Kurser vid folkhögskolor

Napteks listning av kurser på landets 148 folkhögskolor under läsåret 2009/2010 och sommaren 2009, som knyter an till traditionell kunskap. Listan innehåller 151 folkhögskolekurser.

Kurser uppdelade i folkhögskolornas ämnes- och sökkategorier*	Folkhögskola
<i>* en del kurser ingår i fler ämnes- och sökkategorier hos folkhögskolorna än de gör i denna lista.</i>	
Båtbyggarkurser	
Båtbygggarlinje (20 aug 2009 - 6 jun 2010)	Litorina folkhögskola
Båtbygggarlinje (11 jan - 6 jun 2010)	Litorina folkhögskola
Båtbyggarkurs (24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Skeppsholmens folkhögskola
Båtbygggarlinje (25 aug 2009 - 28 maj 2010)	Stensunds folkhögskola
Båtbygggarlinje (24 aug 2009 1-2 år)	Ålsta folkhögskola
Hälsa, Friskvård	
Naturens medicin - friskvård med alternativmedicin (24 aug 2009 1-4 terminer)	Nordens folkhögskola Biskops-Arnö
Naturens medicin - friskvård med alternativmedicin (11 jan 2010 1-4 terminer)	Nordens folkhögskola Biskops-Arnö
Naturens medicin - handledarutbildning (24 aug 2009 1år)	Nordens folkhögskola Biskops-Arnö
Naturens medicin - handledarutbildning (11 jan 2010 1år)	Nordens folkhögskola Biskops-Arnö
Miljökurser, Ekologikurser	
Fältbiologi och Naturvård (17 aug 2009 1år)	Ingesunds folkhögskola
Natur- och faunavård (11 jan 2010 1år)	Klarälvdalens folkhögskola
Trädgårdskurser	
Kurs i självhushållning - Kretsloppshuset i Sunne (1 mars-29 oktober 2010)	Klarälvdalens folkhögskola
Ekologisk odling & hållbar livsföring (19 jan - 20 okt 2009)	Mora folkhögskola
Växtfärgning (28 - 30 maj 2010)	Wiks folkhögskola
Allmän kurs Trädgård och Hantverk (23 feb - 18 dec 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Trädgård och Hantverk (22 feb - 22 dec 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Hantverkskurser/ Tråkurser / Textilkurser,Vävkurser	
Allmän kurs med textil (31 aug 2009 1-3 år)	Billströmska folkhögskolan
Allmän kurs med textil (7 jan 2010 1-3 år)	Billströmska folkhögskolan
Allmän kurs årskurs 2-3, Slöjd och hantverk (24 aug 2009 1-3 år)	Birka folkhögskola
Textillinje med vävning och sömnad (19 aug 2009 - 11 jun 2010)	Blekinge läns folkhögskola
Slöjd- och Hantverkscurs (aug och sep 2009 35 veckor)	Braheskolan Visingsö folkhögskola
Forntida hantverk - Människa - Natur - Teknik (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Bäckedals folkhögskola
Läderhantverk och skinngarvning (24 aug - 18 dec 2009)	Bäckedals folkhögskola
Påbyggnadskurs - gamla hantverkstekniker (aug 2009 1-2 terminer heltid/deltid)	Bäckedals folkhögskola
Påbyggnadskurs - gamla hantverkstekniker (jan 2010 1-2 terminer heltid/deltid)	Bäckedals folkhögskola
Skinngarvning (28 sep - 23 okt 2009)	Bäckedals folkhögskola
Trådens möjligheter - höstkursen (24 aug - 18 dec 2009)	Bäckedals folkhögskola
Väv som förr - vårkursen (11 jan - 28 maj 2010)	Bäckedals folkhögskola
Allmän kurs med profil (25 aug 2009 1-3 år heltid/halvtid)	Dalkarlså folkhögskola

Allmän kurs med profil (7 jan 2010 1-3 år heltid/halvtid)	Dalkarlså folkhögskola
Textildesign (11 jan 2010 1 år eller 1 termin)	Dalkarlså folkhögskola
Textildesign (24 aug 2009 1 år eller 1 termin)	Dalkarlså folkhögskola
Textil utan gränser (17 aug 2009 - 9 jun 2010)	Eskilstuna folkhögskola
Textilkurs (11 jan 2010 1 läsår eller 1 termin)	Fornby folkhögskola
Textilkurs (24 aug 2009 1 läsår eller 1 termin)	Fornby folkhögskola
Vävning på distans, fortsättningskurs på kvartsfart (jan 2010 1 termin)	Fornby folkhögskola
Textil design mode (24 aug 2009 - 9 jun 2010)	Forsa folkhögskola
Textil vävning bild (24 aug 2009 - 9 jun 2010)	Forsa folkhögskola
Textilestetisk vävning, distans (24 aug 2009 - 9 jun 2010)	Forsa folkhögskola
Distanskurs i vävning (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Fristads folkhögskola
Grundkurs i vävning, hel- eller deltid (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Fristads folkhögskola
Textil design - Grundkurs (aug 2009 1 år)	Gamleby folkhögskola
Textil design - Vävning (aug 2009 1 år)	Gamleby folkhögskola
Textil design - Vävning, distans (17 aug 2009 1 år deltid)	Gamleby folkhögskola
Textillinje - Ull & Skinn/Textilt hantverk & formgivn (31 aug 2009 - 14 maj 2010)	Gotlands folkhögskola
Textillinje - Ull & Skinn/Textilt hantverk & formgivn (31 aug 2009 - 14 maj 2010)	Gotlands folkhögskola
Textil och väv (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
Trä grundkurs (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
Trä grundkurs (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
Trä möbelhantverk (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
Trä möbelhantverk (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
Trä möbelhantverk (31 aug 2009 - 21 maj 2010)	Grebbestads folkhögskola
KHD - Konsthantverk/Design (24 aug 2009 1 år)	Grimslövs folkhögskola
Hantverksslinjen, fördjupning (25 aug 2009 - 26 maj 2010)	Hampnäs folkhögskola
Hantverksslinjen, grund (25 aug 2009 - 26 maj 2010)	Hampnäs folkhögskola
Allmän kurs: Textilprofil (24 aug 2009 - 4 jun 2010)	Hållands folkhögskola
Textilprofil, halvtid (24 aug 2009 - 4 jun 2010)	Hållands folkhögskola
Textilprofil, halvtid (24 aug 2009 - 4 jun 2010)	Hållands folkhögskola
Hantverksslinje Deltid (17 aug 2009 1 år)	Ingesunds folkhögskola
Hantverksslinje Grundkurs (17 aug 2009 1 år)	Ingesunds folkhögskola
Hantverksslinje Påbyggnadskurs (17 aug 2009 1 år)	Ingesunds folkhögskola
Hantverk och design, distans (31 aug 2009 - 4 jun 2010)	Kalix folkhögskola
Skogsvård & Skoglig planering (17 aug 2009 1 år)	Klarälvdalens folkhögskola
Skogsvård & Skoglig planering, distans (11 jan 2010 1 år)	Klarälvdalens folkhögskola
Textillinje (Ht2009 1 termin)	Kyrkeruds folkhögskola
Linje för konst och formgivning (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Kävesta folkhögskola
Linje för konst och formgivning (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Kävesta folkhögskola
Textillinje - Tekniker för skapande (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Löftadalens folkhögskola
Textillinje - Tekniker för skapande (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Löftadalens folkhögskola
Vämlinje - Nytänkande och Tradition (24 aug 2009 - 28 maj 2010)	Löftadalens folkhögskola
Vävning - Terminskurs (24 aug - 18 dec 2009)	Löftadalens folkhögskola
Vävning - Terminskurs (24 aug - 18 dec 2009)	Löftadalens folkhögskola
Vävning - Terminskurs (7 jan - 28 maj 2010)	Löftadalens folkhögskola
Vävning - Terminskurs (7 jan - 28 maj 2010)	Löftadalens folkhögskola
Allmän kurs med hantverksprofil (31 aug 2008 - 28 maj 2010)	Malungs folkhögskola
Slöjdkurs (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola
Slöjdkurs (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola
Slöjdkurs (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola
Slöjdkurs (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola
Vävning ur tradition för nutid & framtid (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola

Vävning ur tradition för nutid & framtid (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Mora folkhögskola
Textilskola (24 augusti 2009 - 28 maj 2010)	Mullsjö folkhögskola
Allmän kurs - Läderhantverk (24 aug - 18 dec 2009)	Nyköpings folkhögskola
Allmän kurs - Läderhantverk (8 jan - 3 jun 2010)	Nyköpings folkhögskola
Läderhantverk - Skinngarvning (24 aug - 18 dec 2009)	Nyköpings folkhögskola
Läderhantverk Deltidskurs (12 sep - 28 nov 2009)	Nyköpings folkhögskola
Läderhantverk Deltidskurs (29 jan - 24 apr 2010)	Nyköpings folkhögskola
Allmän kurs, tillval textil (23 aug 2009 - 28 maj 2010)	Sjöviks folkhögskola
Allmän kurs, tillval trähantverk (23 aug 2009 - 28 maj 2010)	Sjöviks folkhögskola
Friluftsliv - Hantverk - Ledarskap (23 aug 2009 - 4 jun 2010)	Sjöviks folkhögskola
Timring med genuina hantverksmetoder (23 aug 2009 - 28 maj 2010)	Sjöviks folkhögskola
Allmän kurs med hantverksinriktning (11 jan - 17 dec 2010)	Sverigefinska folkhögskolan
Allmän kurs med hantverksinriktning (24 aug 2009 - 16 jun 2010)	Sverigefinska folkhögskolan
Allmän kurs Hantverk, 1-3 år , kursstart (aug 2009 och jan 2010)	Tornedalens folkhögskola
Textillinje (11 jan 2010 1år)	Vadstena folkhögskola
Textillinje (19 aug 2009 1år)	Vadstena folkhögskola
Grundkurs i vävning (10 veckor Vt 2010)	Wiks folkhögskola
Allmän kurs Arbete i textil (aug 2009 och jan 2010 1-3 år)	Vindelns folkhögskola
Allmän kurs Byggnadsvård (aug 2009 och jan 2010 1-3 år)	Vindelns folkhögskola
Allmän kurs Slöjd (aug 2009 och jan 2010 1-3 år)	Vindelns folkhögskola
Byggnadsvård (aug 2009 1 år)	Vindelns folkhögskola
Skaparlust (aug 2009 1-2 år)	Vindelns folkhögskola
Slöjdlinje - trä (aug 2009 1-2 år)	Vindelns folkhögskola
Allmän kurs Konst och Hantverk (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Allmän kurs Trähantverk (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Konst och Hantverk (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Trähantverk (24 aug 2009 - 5 jun 2010)	Vårdinge By folkhögskola
Fri textil - formexperiment i olika textila material (jan 2010 1 termin)	Väddö folkhögskola
Stickning - gamla tekniker i nya sammanhang (17 aug 2009 1 termin)	Väddö folkhögskola
Textil Konsthantverk Design (aug 2009 och jan 2010 1 år)	Väddö folkhögskola
Textilakademin (24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Värnamo folkhögskola
Textil-Form-Kultur I (24 aug 2009 1år)	Västerbergs folkhögskola
Textil-Form-Kultur II (24 aug 2009 1år)	Västerbergs folkhögskola
Träslöjd-Smide, fördjupningsår (24 aug 2009 1år)	Västerbergs folkhögskola
Träslöjd-Smide, grundår (24 aug 2009 1år)	Västerbergs folkhögskola
Skinn - garvning och sömnad (11jan 2010 1 termin)	Ålsta folkhögskola
Möbelrenovering, grundkurs (24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Älvsby folkhögskola
Möbelrenovering, grundkurs (24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Älvsby folkhögskola
Möbelrenovering, påbyggnadskurs (24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Älvsby folkhögskola
Möbelrenovering, påbyggnadskurs(24 aug 2009 - 11 jun 2010)	Älvsby folkhögskola
Påbyggnadsår för konst och textil, distans (17 aug 2009 1år)	Önnestads folkhögskola
Textillinje (17 aug 2009 1 år)	Önnestads folkhögskola
Estetisk linje - Textil (17 aug 2009 1-2 år)	Östra Grevie folkhögskola
Estetisk yrkesutbildning - Textil (17 aug 2009 1-2 år)	Östra Grevie folkhögskola
Sommarkurser	
Rovdjur foto och fåbodeliv på Sonfjället (6-12 juli 2009)	Birka folkhögskola
Ekologisk trädgårdsodling (15-17 maj 2009)	Braheskolan Visingsö folkhögskola
Skapa i gräs (22-23 juni 2009)	Braheskolan Visingsö folkhögskola
Ätliga vilda växter (16-17 maj 2009)	Braheskolan Visingsö folkhögskola

Fäboden - myt och verklighet (26-28 juni 2009)	Bäckedals folkhögskola
Tova kuddar (12-16 juni 2009)	Bäckedals folkhögskola
Örter, salvor och annat ur naturen (22-26 juni, 24-28 aug 2009)	Bäckedals folkhögskola
Tälja i färskt trä (11-12 aug 2009)	Fornby folkhögskola
Tovning (13-17 juli 2009)	Fridhems folkhögskola
Kreativ tovning (26-31 juli 2009)	Gotlands folkhögskola
Sy medeltida kläder (26-31 juli 2009)	Gotlands folkhögskola
En sommarupplevelse över åldersgränser, fäboliv, flugfiske, växtfärgning m.m (22-26 juni 2009)	Hållands folkhögskola
Svampkurs (24-28 augusti 2009)	Klarälvdalens folkhögskola
Tova tunna tyger (13-17 juli 2009)	Kyrkeruds folkhögskola
Tovning, nybörjare (6-10 juli 2009)	Kyrkeruds folkhögskola
Örtkurs (6-10 juli 2009)	Kyrkeruds folkhögskola
Ull och siden (10-14 aug 2009)	Löftadalens folkhögskola
Handslöjd i trä (28 juni - 3 juli 2009)	Mora folkhögskola
Läderhantverk (6-10 juli 2009)	Nyköpings folkhögskola
Grunderna i snickeri (22-27 juni, 29 juni-4 juli 2009)	Stensunds folkhögskola
Lilla trädgårdskursen (22-27 juni, 29 juni-4 juli 2009)	Stensunds folkhögskola
Matlagning - med skärgården som fond! (22-27 juni, 29 juni-4 juli 2009)	Stensunds folkhögskola
Mat och kultur (29 juni-3 juli 2009)	Tärna folkhögskola
Bygga ekologiskt (29 juni-3 juli 2009)	Åsa folkhögskola
Garntekniker (29 juni -3 juli 2009)	Åsa folkhögskola
Läkeväxter och husapotek (14-17 juni 2009)	Åsa folkhögskola
Trädgårdsslöjd (15-18 juni 2009)	Åsa folkhögskola

Bilaga 6: Listning av kurser och utbildningar vid universitet och högskolor

<i>Exempel på kurser och utbildningar på Sveriges universitet och högskolor läsåret 2009/2010 och sommaren 2009 som Naptek hittat, och vars innehåll på något sätt knyter an till traditionell kunskap, samt hur många kurser som listats inom varje sökord.</i>			
Sökord (antal kurser)	Termin	Universitet/högskola	Namn kurs/utbildning , nivå och antal högskolepoäng
Traditionell kunskap (2)	VT2010	Lunds universitet	Traditionell byggt teknik för träbåtar grundnivå, ej nybörjare 7.5 hp
		Lunds universitet	Humanekologi: Etnobiologi - djuren, växterna och vi 15.0 hp grundnivå för nybörjare
Etnobiologi (8)	HT 2009	Högskolan i Kalmar (snart Linnéuniversitetet)	Naturupplevelseguidning III (B-nivå, Distans, Halvfart) 30 hp
		Högskolan i Kalmar (snart Linnéuniversitetet)	Naturupplevelseguidning III (B-nivå, Halvfart) 30 hp
		Högskolan i Kalmar (snart Linnéuniversitetet)	Naturupplevelseguidning IV (B-nivå, Distans, Halvfart) 30 hp
		Högskolan i Kalmar (snart Linnéuniversitetet)	Naturupplevelseguidning IV (B-nivå, Halvfart) 30 hp
		Lunds universitet	Humanekologi: Etnobiologi - lokal kunskap och naturresursförvaltning 15.0 hp
		Lunds universitet	Humanekologi: Etnobiologi - djuren, växterna och vi 15.0 hp grundnivå för nybörjare
Humanekologi (21)	VT 2010	Uppsala universitet	Etnobiologi 15 hp avancerad nivå
		Uppsala universitet	Humanfysiologi 10 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Från lokala naturresurser till global konsumtion 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Etnobiologi - lokal kunskap och naturresursförvaltning 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Icke-industriella försörjningssätt 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - fortsättningskurs 30.0 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - grundkurs 30.0 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - kandidatkurs 30.0 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöantropologi 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöantropologi 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöhistoria 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöhistoria 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Människans plats i ekosystemen 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Naturuppfattningar i tid och rum 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Etnobiologi - djuren, växterna och vi 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Icke-industriella försörjningssätt 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - fortsättningskurs 30.0 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - grundkurs 30.0 hp grundnivå för nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling - kandidatkurs 30.0 hp
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljö, kultur och utveckling, magisterkurs 30.0 hp avancerad nivå
		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöantropologi 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare

		Lunds universitet	Humanekologi: Miljöhistoria 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Lunds universitet	Humanekologi: Naturuppfattningar i tid och rum 7.5 hp grundnivå för nybörjare
Möbelsnickeri (1)	HT 2009	Linköpings universitet	Möbelsnickeri - Carl Malmsten CTD 180 hp nybörjarprogram
Slöjd (52)	VT 2010	Göteborgs universitet	Examensarbete inom lärarprogrammet i hushållsvetenskap, inriktning hem- och konsumentkunskap/slöjd 15.0 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Experimentella träkonstruktioner i slöjden 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Lärarprogrammet, Skapande verksamhet för tidigare åldrar 210.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Slöjd: Grundkurs 30.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Slöjdformgivning, fördjupningskurs 15.0 hp
		Göteborgs universitet	Magisteruppsats 30.0 hp avancerad nivå
		Göteborgs universitet	Magisteruppsats 15.0 hp avancerad nivå
		Linköpings universitet	Skapande arbete med ull, grundkurs 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Linköpings universitet	Textil formgivning 2, fortsättningskurs 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Malmö högskola	Tredimensionellt hantverk/slöjd 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Examensarbete för lärarexamen (grund) 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Kreativt skapande - trä och metall 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Lärandeprocesser i slöjd, textil 15 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Lärandeprocesser i slöjd, trä och metall 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd - textil inriktning I 30 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd för barn i tidigare åldrar 15 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd i samhällsperspektiv, textil 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd i samhällsperspektiv, trä och metall 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd- trä och metall inriktning I 30 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Vävdesign 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt hantverk, Examensarbete 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Textilkonsten i Sverige/Norden under 1900-talet 7.5 hp avancerad nivå
		Uppsala universitet	Textilt hantverk: Sömnad och dräkt historia 15 hp grundnivå för nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt hantverk: Formgivning, broderi och textiltryck 15 hp grundnivå för nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt hantverk: Kreativt skapande 30 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Textilvetenskap B 30 hp grundnivå, ej nybörjare
	HT 2009	Göteborgs universitet	Experimentella träkonstruktioner i slöjden 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Forma, foga och förändra metall i slöjden 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Kunskapssyn och bedömning - Ämnesdidaktisk fördjupningskurs med inriktning mot slöjd 7.5 hp avancerad nivå
		Göteborgs universitet	Lärarprogrammet, Skapande verksamhet för tidigare åldrar 210.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Lärarprogrammet Slöjd 270.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Slöjd: Formgivning 30.0 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Textil formgivning I, broderi 7.5 hp grundnivå, ej nybörjare
		Göteborgs universitet	Textil formgivning I, garn 7.5 hp grundnivå, ej

			nybörjare
		Göteborgs universitet	Ämnesfördjupning 7.5 hp avancerad nivå
		Linköpings universitet	Textil formgivning 1, grundkurs 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Linköpings universitet	Utomhuspedagogik med estetisk inriktning 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Malmö högskola	Tredimensionellt hantverk/slöjd 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Stockholms universitet	Läroprogrammet med inriktning mot slöjd, trä och metall och design för skolår 6-9 och gymnasieskolan 270 hp nybörjarprogram
		Stockholms universitet	Läroprogrammet med inriktning mot slöjd, trä och metall och design för skolår F-6 240 hp nybörjarprogram
		Umeå universitet	Examensarbete för lärarexamen (grund) 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Skolämnet slöjd, textil 15 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Skolämnet slöjd, trä och metall 15 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd kultur och estetik, textil 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Slöjd kultur och estetik, trä och metall 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Umeå universitet	Trä- och metall-design 30 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Vävd design - från idé till uttryck 15 hp grundnivå för nybörjare
		Uppsala universitet	Kvalificerad sömnad 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Kvalificerad vävning 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt hantverk: Vävning samt garn- och fiberteknik 15 hp grundnivå, ej nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt skapande 15 hp grundnivå för nybörjare
		Uppsala universitet	Textilt skapande och estetiska läroprocesser 30 hp grundnivå för nybörjare
Byggnadsvård (18)	HT 2009	Göteborgs universitet	Bebyggelseantikvariskt program 180.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Bygghantverksprogrammet 180.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Klimatlära för konservatorer 3.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Kulturvård och byggnadsvård 30.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Masterprogram i kulturvård 120.0 hp påbyggnadsprogram
		Högskolan i Kalmar (snart Linnéuniversitetet)	Kulturmiljövetenskap I 1-30 hp (A-nivå) 30 hp grundnivå för nybörjare
		Högskolan på Gotland	Byggnadsvård - vidareutbildning 60 hp grundnivå, ej nybörjare
		Högskolan på Gotland	Historiska byggtekniker - Nordsvenskt timmerbyggande 60 hp grundnivå för nybörjare
		Högskolan på Gotland	Historiska byggtekniker - Vikingatida byggnader 60 hp grundnivå för nybörjare
		Umeå universitet	Byggnader och miljö, 7.5 hp, grundnivå, ej nybörjare
		Växjö universitet (snart Linnéuniversitetet)	Byggnadsvård I, 7.5 hp, grundnivå för nybörjare
		Växjö universitet (snart Linnéuniversitetet)	Högskoleprogram i byggt teknik med byggnadsvård, Bygg, 120 hp, nybörjarprogram
		Örebro universitet	Byggingenjörsprogrammet, 180 hp nybörjarprogram
	VT2010	Göteborg universitet	Masterprogram i kulturvård, 120.0 hp, påbyggnadsprogram
		Högskolan på Gotland	Byggnadstradition och bebyggelsehistoria 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Högskolan på Gotland	Föremåls historia 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Högskolan på Gotland	Gotländsk byggnadstradition 7.5 hp grundnivå för nybörjare

		Högskolan på Gotland	Träbyggnader 7.5 hp grundnivå för nybörjare
Kulturvård (22)	HT 2009	Göteborgs universitet	Bebyggelsehistoria 1: Medeltid och förindustriell tid 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Bebyggelsehistoria 2: Industrialismens samhälle 9.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Båtar, fartyg och skepp - en maritimhistorisk orienteringskurs 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Ekologi, landskap och miljö 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Gårdsgårdar i sten och trä 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Konservatorsprogrammet 180.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Landskap och kulturvård 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Landskapsvårdens hantverk 180.0 hp nybörjarprogram
		Göteborgs universitet	Landskapsvårdens redskap 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Trädvård, slätter och ängsbruk 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Urban landskapsvård 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Linköpings universitet	Den praktiska kunskapen i kulturlandskapet 15hp grundnivå för nybörjare
		Stockholms universitet	Masterprogram i kulturarvsstudier 120 hp påbyggnadsprogram
	VT 2010	Göteborgs universitet	GIS som redskap i landskapsvården 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Kulturlandskapets historia 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Natur- och kulturmarksskötsel 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Naturlandskapets historia 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Skärgårdslandskapets vård och utveckling 15.0 hp grundnivå för nybörjare
		Göteborgs universitet	Trädgårdens hantverk och design 180.0 hp nybörjarprogram
		Högskolan på Gotland	Historiska byggtekniker - Restaurering av timmerbyggader 30 hp grundnivå, ej nybörjare
		Linköpings universitet	Turismens natur och kultur 3 30 hp grundnivå, ej nybörjare
Agrarhistoria (8)	HT 2009	SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, grundkurs 10 hp grundnivå för nybörjare
		SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, seminariekurs 15 hp avancerad nivå
	VT 2010	Lunds universitet	Ekonomisk historia: Jordbrukssamhällets omvandling - befolkning och ekonomi 7.5 hp grundnivå för nybörjare
		SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrar- och landskapshistoria 10 hp grundnivå för nybörjare
		SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, landskapsanalys 5 hp grundnivå för nybörjare
		SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, fältkurs 5 hp grundnivå för nybörjare
		SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, husdjurskurs 5 hp grundnivå för nybörjare
	Sommar 2010	SLU, Sveriges lantbruksuniversitet	Agrarhistoria, praktisk sommarkurs i agrar- och landskapshistoria 10 hp grundnivå för nybörjare
Experimentell arkeologi (1)	VT 2010	Lunds universitet	Experimentell arkeologi: Från antik teknik till Polhem 30.0 hp avancerad nivå

Exempel på 39 kurser och utbildningar med innehåll som knyter an till lokal och traditionell kunskap, listade utifrån ett antal institutioner på 3 Svenska universitet/högskolor

Universitet/Högskola	Institution/ motsvarande	Namn kurs/utbildning och antal högskolepoäng
Linköpings universitet	Institutionen för kultur och kommunikation	Kandidatprogrammet i slöjd, hantverk och formgivning 180 hp
		Den praktiska kunskapen i kulturlandskapet 15hp
		Forntida hantverksteknik och upplevelsebaserat lärande 7,5hp
		Nordic Culture 15hp
		Magisterutbildning i Miljö- och utomhuspedagogik, 60 hp
		Utomhuspedagogik med estetisk inriktning, 7,5hp
		Utomhuspedagogik, inriktning mot språk och landskap, 7,5hp
		Utomhuspedagogik med inriktning mot friluftsliv, fysiologi och lärande, 7,5hp
		Utomhuspedagogik med inriktning mot ledarskap och mot natur- och kulturvägledning, 7,5 hp
		Utomhuspedagogik med inriktning mot natur- och kulturmiljöer, 7,5hp
		Natur- och kulturvägledning med inriktning mot utomhuspedagogik 1, grundkurs, 30hp
		Uterummet som lärandemiljö, 30 hp
		Slöjd, textil - fördjupningsstudier, produkt- och uppsatsarbete - 30hp
		Skapande arbete med ull, grundkurs 7.5 hp
		Textil formgivning 2, fortsättningskurs 7.5 hp
		Textil formgivning 1, grundkurs 7.5 hp
		Utomhuspedagogik med estetisk inriktning 7.5 hp
		Skapande arbete med ull, grundkurs 7.5 hp
		Inriktning textilslöjd inom Lärarprogrammet
SLU Sveriges Lantbruksuniversitet	Institutionen för husdjurens utfodring och vård	Slöjd, trä och metall, inom Lärarprogrammet
		Djurhållning i ekologiskt lantbruk, 7,5hp
	Institutionen för stad och land	Ecology of Farming and Food Systems 5hp
		Området Hortikultur
	Institutionen för skogens ekologi och skötsel	Ekologisk och småskalig odling, 15hp
		Fire Management I, 7.5hp, Umeå
		Fire Management II, 7.5hp, Umeå
		Skogshistoria, 7.5hp
		Skogen, landskapet och människan, 7.5hp
	Institutionen för ekologi	Biologi och miljövetenskap – Introduktion*, 10hp
		Naturvårdsbiologi, 15hp
		Praktisk naturvård, 5hp
		Cryptograms and nature conservation, 15hp
		Forest environment and conservation, 15hp
		Landscape ecology, 15hp
		Ekologisk botanik, 7hp
		Fältkurs i växtproduktion*, 5hp
		Mark/växtagronom – introduktion*, 10hp
		Bees, apiculture and pollination, 7hp
Högskolan Dalarna	Akademin Hälsa och samhälle, ämnestillhörighet Biologi	Rovdjuren och människan 15 hp
		Kulturbologi - förnyande av biologisk kunskap 7.5 hp

Verksamhet inom ideella organisationer som rör kulturarv och natur i Sverige
– äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur

Svara på webbenkät!

I en undersökning av Sveriges ideella organisationer, vill vi veta om er organisation sysslar med någon verksamhet som knyter an till exempelvis slöjd, hantverk, trädgårdsodling, lantbruk, fiske, jakt, renskötsel, matberedning eller någon annan folklig praktisk kunskap där naturens resurser kommer till användning. Denna typ av kunskap förs vidare från generation till generation och brukar benämnas som *traditionell kunskap*.

Centrum för biologisk mångfald kartlägger förekomsten och tillämpningen av denna typ av traditionell kunskap inom ideella organisationer/ pedagogisk verksamhet i Sverige idag. Vi vänder oss nu till din organisation och vill ställa några enkätfrågor för att ta reda på hur situationen ser ut för den här typen av kunskaper.

Vi är därför mycket tacksamma om din organisation har möjlighet att medverka och svara på vår webbenkät!

Svara på webbenkäten via denna länk: <http://enkater.slu.se/svara.cfm?sv=1191-Naptek>

Vi önskar få ditt svar så snart som möjligt men senast den 20 augusti.

Tack för din medverkan!

Bakgrund till undersökningen och din organisations medverkan

Denna enkätundersökning görs av Centrum för biologisk mångfald som sedan 2005 har ett regeringsuppdrag, **Naptek – Nationellt program för traditionell ekologisk kunskap**. Programmet ska verka för att kartlägga och dokumentera, upprätthålla samt sprida lokal och traditionell kunskap. Arbetet ska ha särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen. Svaren från denna enkätundersökning skall sammanställas till en lägesrapport till regeringen.

läs mer om Centrum för biologisk mångfald och Naptek på www.cbm.slu.se och www.naptek.se

För mer information kontakta:

Mattias Iwarsson

Charlotta Warmark

konsulent, Centrum för biologisk mångfald konsulent, Centrum för biologisk mångfald

tfn. 018-672296 eller

tfn. 018-672188 eller

e-post: Mattias.Iwarsson@cbm.slu.se

e-post: Charlotta.Warmark@cbm.slu.se

Naptek bedrivs i samarbete med en lång rad organisationer och föreningar: Åtte – Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Humanekologiska avdelningen – Lunds universitet, Friluftsmuseernas samarbets-organisation (FRI) representerad av Fredriksdals friluftsmuseum, Jordbruksverket, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Lantbrukarnas riksförbund, Läns museerna representerad av Jamtli – Läns museet i Jämtlands län, Länsstyrelsen i Gävleborgs län, Naturhistoriska museers samarbetsorganisation (NAMS) representerad av Julita – Sveriges lantbruksmuseum; Göteborgs naturhistoriska museum, Naturvårdsverket, Nordiska kulturlandskapsförbundet, Nordiska museet, Riksantikvarieämbetet Riksorganisationen Hela Sverige ska leva, Sametinget, Sportfiskarna, Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), Stiftelsen Skansen, Svenska jägareförbundet, Svenska Kust- och Insjö-Fiskarnas Organisation (SKIFO) och Sveriges hembygdsförbund. Dessa organisationer representerar ett mycket brett utsnitt av Sverige, vilket visar att de här kunskaperna finns spridda i nästan alla delar av vårt samhälle.

Bilaga 8. Enkätfrågor som word-dokument (ideella organisationer)

Enkät om pedagogisk verksamhet som rör kulturarv och natur i Sverige – äldre tiders folkliga kunskap om praktisk användning av växter och djur

Namn: Organisation:
Telefon: E-post:

1. Har er organisation verksamhet som knyter an till något eller några av följande områden:

(kryssa i en eller flera rutor under varje rubrik och ge specifika exempel från er verksamhet på de prickade linjerna)

a) Slöjd/hantverk i naturmaterial (ange typ/material)

- ☐ trä
- ☐ ull
- ☐ lin
- ☐ halm, gräs
- ☐ växtfärgning
- ☐ skinn
- ☐ horn och ben
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1a):

.....

.....

b) Äldre tiders byggmetoder och materialkännedom

- ☐ byggmetoder
- ☐ virkeskännedom
- ☐ biologiskt byggmaterial
- ☐ färg- och oljeframställning av biologiskt material
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1b):

.....

.....

c) Äldre tiders livsmedelstillverkning och -beredning

- ☐ ost och mejeriprodukter
- ☐ slakt och beredning av kött och fisk
- ☐ frukt, bär, grönsaker, örter och svamp
- ☐ konserveringsmetoder
- ☐ spannmål och mjöl
- ☐ bröd
- ☐ ölbryggning
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1 c):

d) ☐ Äldre tiders folkmedicin och medicinalväxtberedning

ge exempel från er verksamhet inom 1d):.....
.....
.....

e) Äldre tiders trädgårdsodlingsmetoder för nyttoväxter, prydnadsväxter, köksväxter, örter, bär och frukt

- ☐ trädgårdsanläggning, planering av odlingsytor
- ☐ drivbänksodling
- ☐ frösådd, potatisdrivning och annan förökning
- ☐ ympning, okulering
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1e):
.....
.....

f) Äldre tiders jordbruksmetoder

- ☐ betesregimer, skogsbete, fäbodbete
- ☐ ängsbruk, slåtter, hamling av träd
- ☐ åkerbruk med äldre odlingsmetoder
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1f):
.....
.....

g) Äldre tiders djurhållning

- ☐ djurstängsel och hinderdon
- ☐ renskötsel
- ☐ fäbodbruk
- ☐ lantraser
- ☐ annat:

ge exempel från er verksamhet inom 1g):.....
.....
.....

h) ☐ Äldre tiders skogsbruksmetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1h):
.....
.....

i) ☐ Äldre tiders jaktmetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1i):
.....
.....

j) ☐ Äldre tiders fiskemetoder

ge exempel från er verksamhet inom 1j):
.....
.....

k) ☐ Annat

ge exempel från er verksamhet inom 1k):
.....
.....

(gradera genom att ringa in den siffra som stämmer bäst)

b) Anser du att andelen är tillräcklig idag? ☐ Ja ☐ Nej

.....

.....

.....

.....

.....

.....

☐ utställningar.....

☐ prova på- verksamhet

☐ nybörjarkurser

☐ påbyggnadskurser.....

☐ fortbildningskurser för lärare

☐ annat

Kommentarer:

☐ vuxna (som privatpersoner)

☐ vuxna i sin yrkesroll

☐ barn och ungdomar på fritiden

☐ barn i förskola

☐ elever i grundskola 7-9 år

☐ elever i grundskola 10-12år

☐ elever i grundskola 13-15 år

☐ elever i gymnasieskola

☐ lärare förskola

☐ lärare grundskola

☐ lärare gymnasieskola

☐ skolledare och rektorer

☐ lärarstudenter

☐ andra

Kommentarer:

g) Hur många når ni med denna pedagogiska verksamhet per år?
.....
.....

h) Har intresset för pedagogisk verksamhet inom detta kunskapsområde ökat eller minskat de senaste 5 åren?
.....
.....
.....

i) Vilka ämnesområden, av den typ som du angivit i fråga 2, är mest populära respektive minst populära när det gäller den pedagogiska verksamheten?
.....
.....
.....

3. Om din organisation har verksamhet som riktar sig mot skolan inom något eller några av de områden som du angivit i fråga 1.

a) Hur många skolor och/eller elever/lärare når ni med denna verksamhet per år?
Ange beräknade eller uppskattade siffror för totalt antal skolor och/eller elever/lärare som ni når per år, samt även gärna hur stor procent av skolorna/eleverna/lärarna i ert län och/eller er kommun som ni når.
.....
.....
.....

b) Skulle ni vilja nå fler?
.....
.....
.....

c) Vad bedömer du/ din organisation i så fall är största anledningen till att ni inte når fler?
.....
.....
.....

e) Har ni någon typ av fortlöpande långsiktigt samarbete med någon förskola, grundskola och/eller gymnasieskola, eller andra? Beskriv i så fall vad för typ av långsiktigt samarbete.
.....
.....
.....

f) Har ni någon återkommande kontinuerlig verksamhet/samarbete med samma elever, som deltar i er verksamhet mer än en gång? Beskriv i så fall vad för typ av verksamhet/samarbete.
.....
.....
.....

g) Har ni någon återkommande kontinuerlig verksamhet/samarbete med samma lärare, som deltar i er verksamhet mer än en gång? Beskriv i så fall vad för typ av verksamhet/samarbete.
.....
.....
.....

4. a) Hur svårt/lätt är det att få tag på personer som har kunskap och kan lära ut om äldre tiders folkliga kunskap, om praktisk användning av växter och djur?
.....
.....
.....

b) Bedömer du/ din organisation att det blivit svårare eller lättare de senaste 5 åren?

.....
.....
.....

5. Bedömer du/din organisation att dessa kunskaper förs över till yngre generationer i tillräckligt stor utsträckning och i så fall hur?

.....
.....
.....

6. Dokumenterar eller kartlägger din organisation äldre tiders folkliga kunskaper om praktisk användning av växter och djur, genom t.ex. intervjuer, film, fotografier, böcker eller på andra sätt?

.....
.....
.....

7. Ser du/ din organisation behov av ökat stöd från myndigheter eller andra för er verksamhet som rör denna typ av kunskap?

Om ja, vilket typ av stöd?

.....
.....
.....

8. Övriga kommentarer:.....

.....
.....
.....
.....
.....

Så behandlas dina svar

Centrum för biologisk mångfald (CBM) kommer i sammanställningen av denna undersökning inte att publicera obearbetade svar från enkäten, men citat kan komma att användas. CBM räknar därför med att kunna använda allt svarsmaterial från enkäten i rapporteringen av undersökningen.

Skicka enkäten i det bifogade, frankerade svarskuvertet till:

***Naptek, Centrum för biologisk mångfald
Box 7007
75007 Uppsala***

eller besvara den som webbenkät på nätet på denna länk:

<http://enkater.slu.se/svara.cfm?sv=1202-Naptek>

Bilaga 8. Enkät svar från 85 ideella organisationer

Svar, som utesluts i redovisningen *.

1. Iris Koloniträdgårdsförening
2. Kungsbacka Trädgårdsvänner
3. Skånes hembygdsförbund med 106 medlemsföreningar
4. Jönköpings läns hemslöjdsförbund
5. LRF Gotland
6. Friluftsförbundet Bohuslän Dals distriktsförbund
7. Medelpads Hemslöjdsförening
8. Riksförbundet Sveriges 4H
9. Jägarnas Riksförbund - Landsbygdens Jägare
10. Västerås Trädgårdssällskap
11. LRF Västra Sverige
12. Föreningen Räcksta fritidsträdgårdar
13. Bygdegårdarnas Riksförbund
14. Svenska Hemslöjdsföreningarnas Riksförbund, SHR
15. Noerhtenaestle, Västernorrlands sameförening
16. Jamtli (tidigare Jämtlands läns museum)
17. Lantbrukarnas Riksförbund, LRF
18. Fritidsodlingens Riksorganisation FOR
19. Fritidsodlingens Riksorganisation FOR Svar 2: medlemsföreningars aktiviteter
20. Svenska Örtasällskapet
21. Svenska byggnadsvårdsföreningen
22. Norra Älvsborgs fåravelsförening (distrikt inom Svenska fåravelsförbundet)
23. Eskilstuna Ortens Jägarklubb, EOJK
24. Fylkesmannens landbruks- og næringsavdeling i Buskerud, Norge*
25. Orhems Koloniträdgårdsförening
26. Naturskyddsföreningen Dalarna
27. Kalmar läns hemslöjdförening
28. Skånska Trädgårdsföreningen
29. Föreningen Sesam
30. Jämtlands Läns Hemslöjdsförbund
31. Sveriges Kust- och Insjöfiskares Organisation, SKIFO
32. Fibor, branschorganisation för byggnadsvård
33. Halländska hembygdsrörelsen
34. Trädgårdsamatörerna Skånekretsen
35. Norra Roslagens Trädgårdsförening
36. Förbundet organisk biologisk odling, FOBO, Linköpingavdelningen
37. Österlens Trädgårdssällskap
38. Orhems koloniträdgårdsförening*
39. Listuddens koloniträdgårdsförening
40. Orhem trekantens fritidsträdgårdar
41. Örestrands koloniträdgårdsförening, Borås
42. Säfflebygdens Trädgårdssällskap
43. Norrbottens läns Hemslöjdsförening
44. Sproge hembygdsförening
45. Sällskapet Blomstervännerna
46. Naturskyddsföreningen i Örebro län
47. LRF Västernorrland
48. Gotlandsläns Hemslöjdsförening
49. Hemslöjden i Kronoberg
50. Mästerby hembygdsförening
51. Trädgårdsodlarna i Hudiksvall
52. Levide-Gerums Hembygdsförening
53. Bungemuseets förening
54. Sveriges Ungdomsorganisationer, LSU

55. Svenska Pelargonsällskapet
56. Burs Hembygdsförening
57. Lojsta slotts hembygdsförening
58. Långholmens koloniträdgårdsförening
59. Västerhejde Hembygdsförening
60. Buttle hembygdsförening
61. Björke Hembygdsförening
62. Uppsala Trädgårdsförening
63. Riksförbundet Svensk Trädgård
64. Sveriges Biodlares Förbund, SBR
65. Listuddens koloniträdgårdsförening
66. Tanto Norra Koloniträdgårdsförening*
67. Wall hembygdsförening *
68. Hushållningssällskapet Väst
69. Norra Allbo hembygdsförening*
70. Umeå stads trädgårdssällskap
71. Örebro norra trädgårdsförening *
72. Väte hembygdsförening
73. Lokume hembygdsförening
74. Sällskapet Trädgårdsamatörerna Närkekretsen *
75. Förbundet Organisk - Biologisk Odling, Lokalavdelningen Örebro
76. Västkinde hembygdsförening, Gotland
77. Skarpnäcks Fritidsträdgårdar*
78. Lappmarkens trädgårdssällskap
79. Linde Hembygdsförening
80. Ångermanlands hemslöjdsförening
81. Fårö hembygdsförening*
82. Västergarns Hembygdsförening *
83. Tanto Norra Koloniträdgårdsförening*
84. Sällskapet Alnarpsparkens vänner
85. Gävleborgs fäbodförening

Gävleborgs fäbodförening

Källor till fäbodkultur i Gävleborgs län

På uppdrag av Gävleborgs fäbodförening har Ljusdalsbygdens museum genomfört en genomgång av det källmaterial som bevaras på Läns museet i Gävle, Hälsinglands museum, Edsbyns museum och vårt eget museum. Dessutom har en genomgång av centrala institutioner genomförts där arkivmaterial som handlar om fäbodväsendet förvaras.

Undertecknad har genomfört merparten av arbetet med att gå igenom arkiven på de andra orterna och har även gjort kartläggningen arkivinstitutioner utanför länet. Det fäbodrelaterade material vi har i våra egna samlingar har personalen på museet gett mig uppgifter om.

Källmaterialet består av flera källtyper – traditionsmaterial som bygger på frågelistor eller uppteckningar av traditionsbärare (primärt muntliga källor), senare tiders fäbodinventeringar som även kan ha inslag av muntliga källor samt källor ur olika myndigheters arkiv som beslutat i ärenden som rört fäboddriften.

Hälsinglands museum

Under 1992-93 genomförde museets egen personal fältarbeten och kartlade fäbodarna i Nordanstig. Arbetet resulterade i 4 tryckta rapporter från Gnarp (Västansjövallen, Toppbodarna, Nybodvallen och Vallenbodarna), 3 st från Bergsjö (Bjåstavallen, Yttrevallen och Åsvallen) samt en om Gammelvallen i Ilsbo och en om Otterbäcksvallen i Rogsta (Hudiksvalls kommun).

Vallarna i Bergsjö och Gnarp omnämns även i bevarandeplaner (i koncept) för dessa socknar.

Det finns två kapslar med fint fotomaterial från fäbodvallar i Hudiksvalls, Nordanstigs, Ljusdals (en lång serie från Piparevallen 1937) samt Bollnäs kommuner. Dessutom finns två kapslar med tidningsklipp *Fäbodvallar*, *fäbodliv* samt en om lokalt producerad mat (där listeriaproblematiken följs upp).

Både Jan Lundell och Gunvor Gustafsson har under många år arbetat med arkivforskning och fältstudier som rör den ekonomiska basen för det hälsingska jordbruket (och ibland för hela länet). En stor del av detta arbete inbegriper olika aspekter på fäbodliv och fäboddrift.

Arbetet har i flera fall resulterat i rapporter tryckta av länsstyrelsen eller länsmuseet, men inventeringsmaterialet och arkivexcerpterna finns kvar på Hälsinglands museum. Här följer en kort sammanfattning av deras arbeten.

Bevarandeplan för odlingslandskapet Gästrikland, där bl a 109 fäbodplatser besökts. Gunvor har dessutom nyligen genomfört ett fältarbete om störs i Ovanåkers och Järbo kommuner. Detta arbete håller på att färdigställas för utgivning av Gävleborgs fäbodförening.

Våsbo i Ovanåker är på väg att förklaras som kulturresevat – ett arbete som Gunvor Gustafsson och Mimmi Göllas är engagerade i.

Även för kulturresevatet Västeräng i Delsbo har Hälsinglands museum tagit fram en bevarandeplan för den fäbodvall i S:a Långsbo som hör till gården.

Liksom på de övriga museerna finns kopior på källmaterial från andra institutioner, som t ex landsarkivet och lantmäteriet.

Edsbyns museum

Ovanåkersbygden är väl rustad beträffande dokumentationen av dess fäbodvallar, mycket tack vare några eldsjälaars arbete. För något decennium sedan genomförde Knut Albertsson inventeringar som resulterade i *Ovanåkers fäboddar*, utgiven 1992 av Ovanåkers hembygdsförening.

Roger Pettersson har sedan fortsatt att inventera fäboddar och på andra sätt öka kunskapen om fäbodarna i Ovanåker, vilket resulterat i en bok på 140 sidor. I boken tar Roger upp flera frågeställningar – varför etablerades fäboden, hur såg markutnyttjandet ut, han beskriver det praktiska arbetet, berättar om folktron och lämnar recept på olika nyttigheter. Boken trycks under våren i en liten upplaga som han ska använda för att skaffa sponsorer för en riktig upplaga.

Roger genomförde 2001 en inventering på uppdrag av Länsstyrelsen Gävleborg där han konstruerat en mall där man snabbt kan kartlägga de ingående byggnaderna och poängsätta deras bevarandevärde/tillstånd. Ca 165 fäboddar inventerades.

På museet finns även en del äldre arkivhandlingar, både i original och kopior. Ett värdefullt och unikt material utgör Arne Modéns eget fältarbete inför hans licentiatavhandling i början av 1950-talet. I övrigt finns frågelistmaterial från Nordiska museet och ULMA (numera SOFI) samt renskrivna intervjuer med material från slutet av 1930-talet till 1990.

(Ovanåker arbetar f ö på att bli ett biosfärområde, men i det arbetet är Kelvin Ekeland inblandad så det kan fäbodföreningen förhåra sig om "inom de egna leden").

Ljusdalsbygdens museum

I Ljusdalsbygdens museums arkiv finns en samling tingsprotokoll från Färila-Kårböle-Los åren 1601-1705, transkriberade av Stig Jonsson. Dessa urkunder ger tillsammans med akter om laga skifte från Lantmäteriverket och uppteckningar från SOFI, kompletterat med tryckta och muntliga källor, en god bild av markutnyttjande på skogen kring Hamra nationalpark, bl a fäboddrift, vilket följande utdrag ur en rapport till Länsmuseet Gävleborg vittnar om. Anders Assis gjorde utredningen i slutet av 2006.

Fäboddrift

I avsaknad av skriven dokumentation om vilka vallar som tillhört vilka fastigheter i det aktuella området har jag undersökt detta i skifteshandlingarna och kompletterat med andra tillgängliga uppgifter. Liksom med slåttern är det svårt att bli riktigt säker på vilka som brukat en viss fäbod innan skiftet, då det i skifteshandlingarna ej framgår hur förhållandena såg ut innan skiftet.

Om man skulle gå igenom samtliga protokoll från skifteslagets arbete kan man där troligen hitta mer precisa uppgifter. Detta bedömer troligt utifrån erfarenhet av andra fall där jag studerat den typen av material. Där kan finnas protokollförda argumentationer av typen; *'brukare A bör tillskiftas fäbod B eftersom den sedan urminne har hört hemmanet till'*. Med största sannolikhet är det dock Fågelsjöbönder som betat skogen, eftersom alla fyra vallar som ligger i närområdet, och således som enklaver i kronans skogsallmänning, tillskiftas bönder i Fågelsjö. Att så var fallet även innan skiftet styrks även av andra uppgifter ur t.ex. Carl-Axel Gottlunds reseskildring från 1817.

Runt den nuvarande Nationalparken inom det område som 1875-76 skiftas till kronan finns fyra stycken fäboddar; Siderbergsvallen, Näveråsen, Svartåvallen och Vålbergsvallen.

Siderbergsvallen

Siderbergsvallen är den som ligger närmast och rakt väster om Hamra Nationalpark. Siderbergsvallen tillskiftas hemmanen Fågelsjö 3 och Fågelsjö 4. Namnen på de dåvarande ägarna har levt kvar; 'Halvar Mårsas' och 'Per Andersas'. Vallan var i bruk åtminstone fram till de första åren på 1910talet. Vid tiden kring 1920 låg driften nere och byggnaderna renoverades för skogshuggares behov. Enligt uppgift kolades många av byggnaderna upp 1935.

Näveråsen

Uppgift finns om att Näveråsen ursprungligen varit fast finnbosättning under 1700talet och in i 1800tal, men jag har inte funnit fler belägg för detta.

1817 vid Gottlunds besök brukas det i alla händelser som vall av Fågelsjöfinnarna. Tre stugor finns då, varav en är öde. På 1860talet finns här två vallar och de tillskiftas Fågelsjö 2 och 6.

Näveråsen var under 1910talet bofast. Första åren på 1920talet användes Näveråsen till förläggning åt internerade samvetsömma. Sedan flyttades förläggningen till Svartåvallen.

Svartåvallen

1817 finns här en stuga som enligt Gottlund 1817 används 'senare på hösten'. Det verkar således förekomma ett 'flervallsbruk'. Om detta är vanligt i området, eller bara en enskild företeelse, har jag inte funnit några fler uppgifter om.

1860 tillskiftas vallen hemmanet Fågelsjö 5.

Det som idag kallas 'Svartåvallen' ligger inte på samma plats som den gamla. Den gamla ligger ca 300 meter söder om dagens 'Svartåvall'. Dagens Svartåvall anlades mellan åren 1922-35 som en anläggning för de samvetsömma som här var förlagda på arbetsläger.

Vålbergsvallen

Vid skiftet på 1860talet är vallen är delad i två delar; Nya Vålbergsvallen och Gamla Vålbergsvallen.

Den nya tillskiftas hemmanet Fågelsjö 2. Den gamla tillskiftas hemmanet Fågelsjö 4. Enl. uppgift i vallinventeringen fanns här bofasta 1935, dock oklart om det är på den nya eller gamla Vålbergsvallen.

Ur museets arkiv finns ytterligare rätt många källor till kunskap om fäbodväsendet: I databasen över Carl Perssons arkiv får man 80 träffar på sökningen "fäbod", 28 träffar på "mulbete" och 3 träffar på "vilbacke". Museet har ett antal gårdsarkiv och personarkiv i samlingarna och där finns det uppgifter om fäboddar.

Studieförbundet Vuxenskolan genomförde under slutet av 1980-talet till början av 1990-talet en inventering av fäbodarna i Ljusdal och den dokumentationen förvaras på museet. Carl-Herman Tillhagens uppteckningar från området finns i museets arkiv liksom museets egna etnologiska uppteckningar. I detta traditionsmaterial kan olika aspekter på fäbodlivet förekomma.

Ljusdalsbygdens museum har under åren visat utställningar som har med fäbodarna att göra och till dessa finns ett stort dokumentationsmaterial förvarat i vårt arkiv. Manus och förarbeten till *Kvinnominnen från Nordvästra Hälsingland* finns också i arkivet och motsvarande material finns även för projektet *Fäbodmat och Matkultur*, som var ett EU-finansierat samarbete mellan Hushållningssällskapet i regionen, Fäbodföreningen och Ljusdalsbygdens museum.

Flertalet av dem som varit inblandade i dessa projekt är dessutom personal vid museet och utgör i sig en muntlig källa till fäbodkunskap. De inventeringsrapporter över fäbodvallarna i Ljusdals kommun som gjordes på kommunens uppdrag under 1990-talets början finns i museets bibliotek. Originalfotografierna till inventeringarna förvaras på Läns museet i Gävle.

Läns museet Gävleborg

Läns museet Gävleborg har ett ganska omfattande arkiv, dels det egna ämbetsarkivet och handlingar man fått från allmänheten, företag eller föreningar. I ämbetsarkivet finns bl a fält- och inventeringsmaterial från egna projekt och uppdragsverksamhet – det kan röra sig om en arkeologisk undersökning av Torkelsbovallen i Ljusdal, en inventering av fäbodarna med djurhållning i länet, bevarandeplaner för odlingslandskapet och liknande som har direkt intresse för fäbodintresserade.

Dessutom finns kopior av handlingar från andra arkiv som rör länet, t ex Nordiska museets sockenarkiv, RAÄ:s fornminnesinventering samt register över Språk- och folkminnesinstitutets nedteckningar av etnologiskt material från Gävleborgs län. En stor mängd fotografier finns i samlingarna.

Läns museet har byggt upp en bra besöksmiljö på Fogden ute på Brynäs där både museets föremålssamlingar och arkiv förvaras.

Arkiv utanför länet

Skillnader mellan arkivinstitutioner

I traditionsarkiven ligger ofta handlingarna ordnade topografiskt, så där är det lätt att hitta allt som finns från en region eller socken. Man kan ändå via databaser söka på ämnen, t ex utifrån de olika frågelistorna.

På de "vanliga" arkivinstitutionerna ligger handlingarna inbäddade i sina respektive bestånd enligt den sk Proveniensprincipen, där ett av rättesnörena är att "respektera den inre ordningen", dvs att inte i onödan förändra den ursprungliga strukturen inom beståndet. Därför kan det ibland vara omöjligt att försöka snäva in en arkivsökning topografiskt i dessa bestånd, men ibland är arkivförteckningarna kompletterade med olika slags sökregister för att underlätta den typen av informationsfångst.

Det kan således vara mer tidskrävande att forska i dessa arkiv, men man kan å andra sidan bli desto rikligare belönad när man får en träff.

SOFI och Nordiska museet

Bägge dessa institutioner har under många decennier kartlagt den svenska folkkulturen, med egna fältnoteboken, med utsända frågelistor och med en stor kader ortsmiddelare. Detta nedtecknade, primärt muntliga, material kastar ljus över flera frågeställningar kring fäbodväsendet och angränsande verksamheter.

När jag besökte SOFI gjorde jag en slagning på följande frågelistor:

T1	Mjölkhushållning	15 uppteckn
T7	Löv- och mosstäkt	12 uppteckn
T12	Fäbodväsen	24 uppteckn
T15	Hägnader	9 uppteckn
T25	Slätter	8 uppteckn
T27	Åkerns beredning	4 uppteckn

Utöver dessa tittade jag på ett antal frågelistor som bl a behandlade årsmärken, tjuvmjölknings, sägner och berättelser och fick ca 20 träffar. Uppteckningarna är mestadels från 1920-50-talen.

Frågelistor från Landsmålsarkivet finns i tre serier T, M och S – T-serien är tryckta och finns samlade i *Svenska Landsmål B 25*, tryckt i Uppsala 1927-29, och kan därför lånas på bibliotek. SOFI har en stor del av sitt källmaterial digitaliserat, men pga av Person- och uppgiftslagen är de förhindrade att lägga ut dessa på webben, men när man är på plats så har man som forskare tillgång till databaserna.

Nordiska museet har nyttjat ULMA:s frågelistor och om fäbodväsen (T12) har man följande uppteckningar, fördelade i 4 volymer:

Denna frågelistan har avsatt följande hälsingeuppteckningar (och en från Gästrikland):

EU 7205, Norrbo sn (fyra fina foton av E Manker från Hallbo 1929)

EU 8059, Gnarp sn (upptecknaren bor i Njurunda)

EU 8197, Bjuråker sn (endast fotografi)

EU 9740, Woxna sn (12 tätskrivna foliosidor och en skiss)

EU 13179, Ovanåkers sn (endast en enkel teckning över Loftsbos fäbod)

EU 14288 o 14289, Ovanåkers sn (foton av S Erixon o O Ekberg)

EU 25761, Ljusdal sn (endast några rader från C-H Tillhagen)

EU 29480, Delsbo sn (endast foton)

EU 30115 o 30378 båda allm om Hälsingland, inlämnade 1945 av Jonas Hemlin, Hudiksvall

EU 37276, Hassela sn (ett foto från Bertil Norberg, men det var utlånat 1969 och ännu inte återlämnat!!)

EU 39341, Gästriklandsexpeditionen 1920 (1 foliosida)

EU 39872, Ljusdal sn

Till fäbodarna ger man sig av den andra veckan i juni och återvänder därifrån vid "Bårsmäss" = 5 sept (= "bufärds-mäss").

I Stavsäters by ha alla sin fäbodvall på samma ställe, men de ha var sin avskild vall där.

Förr i tiden hade de byfogde i Stavsäter och när han sade till skulle alla vara färdiga att ge sig iväg till fäboden. På en viss, av honom bestämd dag skulle de dit.

I fäbodvallen finns eller har funnits en "frälsarebild", av Kristus på korset, cirka ½ meter hög. En granne i byn hade dödat en annan, varefter han rymde till skogs. Där höll han till i 7 år. "Då hade domen föfulli." I "vallstugan", där mordet begicks uppsattes frälsarebilden av en som gått i bildhuggarlära (eller var det mördaren själv?).

I Hedens by bilda 3 gårdar ihop ett vallag med fäbodjanta. Fäbodan användas här ännu allmänt.

Utförligare uppgifter om Ljusdalingarnas fäbodväsen, se anteckn vid Agvallen, Färila sn. (Anonym)

KU 3010 Delsbo sn (25 foton av Håkan Eles 1969)

Järvsö sn (19 foton av H Eles samt tidningsurklipp från 1969)

Ovanåkers sn (13 foton av H Eles 1969)

Arkiven på SOFI och Nordiska museet är topografiskt ordnade, så det är enkelt att finna uppgifter från just den socken/kommun man är intresserad av. På NM finns en uppteckning om Ortsboöknamn som är intressant, lämnad av Hilma Persson, Hälsingenybo, EU 325:

Arbrå messmörsfjärdingar, Delsbotjyvar, Bergsjökvigor, Forsagetter, Hogdalspinnar, Ilsborovor, Järvsöflakar, Marovor (Morovor?), Rogstasälar, Ramsjöbara (barn), Trönölortar, Söderalalaxar, Tunalöss, Rengsjöharar, Norralakrokar, Ljusdalsfessingar, Woxnatuvlar, Hanebotokar, Högsfår, Gnarpaskallar, Hasselapannkakor, Färilatorningar (uttalas Fala), Bollnässnålar, Bjuråkersvargar, Alftaålar.

De delar av SOFI:s databaser som inte hanterar personuppgifter, t ex fd ortnamnsarkivets register, finns utlagda på webben. Läs mer om orterna i Gävleborg via denna länk http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb/socken/gvl1.htm. Här finns uppgifter om alla tänkbara namnformer ordnade sockenvis, bl a alla fäbodvallar som finns och har funnits.

Följande uppteckning behandlar en företeelse som inte var ovanlig i fäbodmiljö, EU 35805, *Läkares topografiska berättelser 1813-1822, Medicinalstyrelsens arkiv, RA*

Ibland oseder är en särdeles i Norra Hälsingland brukelig, vana att Gossarna på Landet göra Nattbesök hos de flickor, till hvilka de äro fria. Dessa sednare hafva föräldrars och husbönders tillstånd att på sådant sätt göra sina val och för dessa authoriserade Sänglag, finnas oftast egna, därtill upbygda rum. Att därvid ej alltid tillgår så sedesamt som föregifves, är naturligt; men det är visst, att primitiva veneriska tillfälligheter ej här förekomma och att antalet oägte barn här öfverstiger deras antal i andra Provinser.

Antikvariskt-topografiska arkivet – ATA – på RAÄ

Riksantikvarieämbetets historia leds tillbaka till 1600-talet och 1666 års fornminnesförordning – fornminnesplakatet – är världens äldsta fornminneslag. Under de påföljande decennierna genomfördes den första landsomfattande inventeringen av fornlämningar. Dessa förvaras på Riksarkivet och Kungliga biblioteket.

Myndighetens arkiv heter Antikvarisk-topografiska arkivet – ATA – och var ursprungligen även knutet till Vitterhetsakademien. De landskaps- och sockenvis upplagda antikvariska uppteckningar, upprättade 1880 av Hans Hildebrand, har gett

arkivet dess namn. ATA består dels av myndighetens ämbetsarkiv, dels av dit överlämnade enskilda arkiv och samlingar. Även ATA går tillbaka till 1600-talet och är uppdelat på fyra kronologiska huvudarkiv efter akademiens och ämbetets organisatoriska utveckling. De topografiska serierna är viktigast. Förutom ämbetsarkivet finns omfattande handskriftssamlingar, över 100 000 ritningar och ca 1 milj. foton och negativ.

Eftersom huvuddelen av arkivet består av topografiskt ordnade dossiéer är det lätt att finna informationen om Gävleborgs län. Samtliga socknar (det är faktiskt den topografiska indelning som fortfarande används) i Gävleborg är väl representerade.

I ämbetsarkivet för RAÄ har man de traditionella arkivförteckningarna att tillgå, men där finns inga topografiska sökmedel – där gäller det allmänna arkivschemat. Utöver ämbetsarkivet finns en mängd enskilda arkiv – det kan vara pensionerade riksantikvarier eller andra tjänstemän, eller ortsombud och andra bemärkta som samlat på sig ett personarkiv. Ett komplement är ett brevskrivarregister. Det finns även en kortfattad skrift över arkivbestånden i ATA samt befintliga sökmedel som ger viss vägledning.

Beträffande Fornminnesregistret finns numera en söktjänst via webben – Fornminnesinformation FMIS – men där måste man skaffa sig en inloggning innan tjänsten kan nyttjas. Det finns nu ytterligare en ny söktjänst K-samsök – ett samarbete mellan främst museer som samordnas av RAÄ. En enkel fritextsökning på "fäbod" ger 5 506 träffar i olika slags källor: <http://www.kulturdata.se/Default.aspx?text=f%C3%A4bod>

Riksarkivet

Riksarkivet (RA) är högsta arkivmyndighet inom det statliga arkivväsendet, vilket brukar benämnas Arkivverket. Arkivverket har utvecklat en webbapplikation där man kan söka i arkivförteckningarna från en mängd arkivinstitutioner, bl a Riksarkivet, SVAR, Krigsarkivet, Forskningsarkivet vid Umeå universitet, Föreningsarkivet i Jämtlands län, Landsarkivet i Härnösand, Landsarkivet i Uppsala och Uppsala universitetsbibliotek. Totalt finns ungefär 70 000 sökbara poster i denna databas.

För Gävleborgs del är det ju främst RA, SVAR, Krigsarkivet och landsarkiven i Härnösand och Uppsala som är intressanta, men det kan även finnas uppgifter från andra arkivinstitutioner. Nu spelar detta ingen större roll – det görs alltid en global sökning i samtliga bestånd i databasen.

I Riksarkivet förvaras den centrala myndighetshistorien – här finns arkiven efter samtliga centrala myndigheter, de regionala enheternas arkiv återfinns på landsarkiven. Det är omfattande arkivmängder – Lantbruksstyrelsens arkiv innehåller 41 arkivbildare och mer än 1 400 hyllmeter handlingar.

I Kammararkivet finns handlingar från Älsborgs lösen 1571 och 1613 där Hälsingland finns representerat, landskapsordnade handlingar samt länsvis ordnade mantalslängder. Dessa serier finns mikrofilmade från SVAR.

Landsarkivet i Härnösand

Till Härnösand får man bege sig för att hitta det mesta av regionalt myndighetsmaterial från vårt län, även de kyrkliga arkiven trots att de lyder under ärkestiftet som förvaras på landsarkivet i Uppsala.

- Arkiven från Länsstyrelsen i Gävleborgs län är de största sammanhängande myndighetsbestånden från regionen och omfattar närmare en halv kilometer handlingar.
- Kyrkoarkiven är välkända som en oumbärlig källa för släktforskare, men de ruvar på många fler användningsområden. Bl a finns ett omfattande kartmaterial i dessa arkiv.
- I domstolsarkiven hittar man domböcker, förda i kronologisk ordning och sällan försedda med register, lagfartsprotokoll och bouppteckningar.
Häradsrättens protokoll över utfärdade lagfarter vid fastighetsförsäljningar finns i serien Lagfartsprotokoll. Med protokollet finns alltid en kopia av köpebrevet. Fram till mitten av 1700-talet ingick de i domböckerna.
- På landsarkivet i Härnösand förvaras även Inskrivningsmyndighetens (IM) arkiv. Här finns fastighetshandlingar från hela landet i form av fastighetsböcker, lagfartsakter, inteckningsakter och servitut för åren 1933-1971 (inskrivningsdomarens arkiv) och 1972-2001 (inskrivningsmyndighetens arkiv). Även äldre lagfarts- och inteckningsböcker (1875-) för ett flertal områden finns. Man kan beställa material direkt via webben.

Kungl. Skogs- och lantbruksakademien KSLA

1994 publicerade KSLA en kommenterad arkivpresentation med förslag till forskning, sammanställd av Anders Perlinge (som sedermera disputerat på en avhandling om bondebanks).

KSLA bildades 1811 för att befordra lanthushållningens framsteg i landet. För detta arbete indelades verksamheten i sju (senare sex) avdelningar – Lantbruksavd, Skogs- och trädgårdsavd, Hushållnings- och slöjdvad, Mekaniska avd, Vetenskapsavd och Statistiska avd (räkenskapsavdelningen försvann). Man hade redan i slutet av 1700-talet inrättat de första Hushållningssällskapen – nu fick KSLA i uppdrag att se till att dessa länsvis ordnade sällskap fanns överallt i landet.

Man ska "initiera och stödja framtagning av ny kunskap" samt målmedvetet föra ut fakta så "att beslut kan fattas på saklig grund". Idag består akademien av tre avdelningar: jordbruks-, skogsbruks- och allmänna avdelningen.

Akademien har även en enhet för de areella näringarnas historia – ANH – och man har en egen webbplats tillsammans med akademiens bibliotek. På denna webbplats finns flera sökresurser till vidare läsning, t ex <http://www.kslab.ksla.se/skoghist.htm> där det finns flera länkar till fördjupning i skogshistoria, men även en sökhjälp i arkivet med förslag till forskningsämnen <http://www.kslab.ksla.se/AFOR1.HTM> samt en onlinedatabas till biblioteket <http://webhotel.bicsv.se/ksla/>.

KSLA har dessutom en stor egen publikationsverksamhet där en stor del av trycksakerna finns i fulltext på deras webbplats <http://www.ksla.se/>.

Med det breda uppdrag KSLA haft redan från början, med spetsvetenskap till dess praktiska tillämpningar och utvärdering i form av statistik, förstår man att dess arkiv är en källa att ösa ur för alla som intresserar sig för landsbygdsforskning i alla dess former.

Akademien sände ut frågelistor om jordmån och vilka grödor som passade bäst, hur man sådde och plöjde samt med vilka redskap, och detaljerade beskrivningar om olika protoindustriella anläggningar (kvarnar, bergsbruk mm) och om jordbrukets byggnader.

Man begärde in sockenbeskrivningar och man fick efterhand in reseskildringar från hela landet.

Dessa handlingar återfinns i långa serier som endera är ordnade efter ämne eller som rena korrespondensserier. De är inte topografiskt ordnade så det som är relevant för Gävleborg måste sökas inom varje serie och volym.

Owe Norberg

Sammanställning av remissvar

Förslag om ett "Centrum för utmarksbruk"

Ljusdalsbygdens museum har under vintern 2009-2010 genomfört en förstudie om möjligheten att skapa ett nationellt centrum för utmarksbruk byggt på ett antal lokala/regionala stödjepunkter. Förstudien genomfördes av Hamlin Eldsjälavård i samverkan med Centrum för Biologisk Mångfald och Ljusdalsbygdens museum, och finansierades med stöd ur Landsbygdsprogrammet.

Förstudierapporten skickades omkring den 15 april på remiss till ett 100-tal mottagare: statliga verk och departement, samtliga länsstyrelser samt ett urval museer och andra organisationer med verksamhet som berör fäbod- och utmarksbruk. Remisstiden angavs till 15 juni.

Förstudien tar sin utgångspunkt i Gävleborgs län och fäbodbruket, men lyfter fram behovet av ett sammanhållet stöd till olika former av utmarksbruk i olika delar av landet. I förstudien anges en möjlig framväxt av ett nätverk där ett antal befintliga organisationer med bäring på utmarksfrågor ges resurser att stärka sina roller och samverka på ett tydligare sätt än idag. Som utgångspunkt för resonemangen föreslås ett decentraliserat nätverk till en statlig merkostnad av ca 8 milj kronor per år, fördelat på ett litet centralt kansli och ca fem lokala "noder". Det finns dock öppningar för att resonera kring både lägre och högre ambitions- och kostnadsnivåer. Förstudien i sin helhet kan hämtas på <http://www.naptek.se/projekt/fabodbruket.php>.

Vid remisstidens utgång har 30 svar inkommit. Tio länsstyrelser, fem statliga verk, sju museer, två kommuner, tre pedagogiska institutioner och två ideella organisationer har svarat. Från Härjedalen har ett gemensamt remissvar inkommit från LRF Jämtland, Destination Funäsdalen AB, Härjedalens fornminnesförening och Härjedalens fjällmuseum.

Inga politiska partier har besvarat remissen. Dock har också Föreningen Sveriges Fäbodbrukare i en enkät till de politiska partierna bland annat frågat om deras inställning till förslaget, med hänvisning till förstudierapporten. Partiernas svar redovisas på FSF:s webbplats <http://www.fabod.nu/> i takt med att de kommer in, vilket i skrivande stund pågår.

Länsstyrelserna

Länsstyrelsen i Jämtlands län anser att fäbodkulturen är en viktig fråga, och påtalar att man arbetat med den såväl inom olika projekt som inom den löpande verksamheten. Man anser att förslaget om att bilda ett centrum för utmarksbruk är ett utmärkt förslag som länsstyrelsen i Jämtlands län stöttar, under förutsättning att nationella medel kan tillskapas. Man är också beredd att medverka i nätverket, och påtalar att en representant från Länsstyrelsen i nätverket skulle bidra till bättre samverkan i de fall det finns intressekonflikter. Man framhåller Hackåsvallen i kulturreservatet Lillhärjåbygget i södra Härjedalen som ett av få exempel på levande fäbodmiljö utan kontinuitetsavbrott, vilket kan göra gården till en resurs för forskning inom ämnesområdet.

Länsstyrelsen i Dalarna delar utredningens uppfattning att utmarksbruket behöver stödjas i olika avseenden, men anser att det är tveksamt om utredningens förslag är lösningen på utmarksbrukets olika problem och behov. Man ser ett större behov av ökade resurser till direkta insatser, mera än uppbyggnad av ett organisatoriskt stöd. Man ser dock ett behov av bättre samverkan mellan olika sakområden, där införande av utmarkskonsulenter kan vara ett värdefullt stöd. Länsstyrelsen i Dalarna är därför positiv till att ta på sig rollen som värdorganisation för en eventuell utmarkskonsulent.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län skriver att det är positivt att fäbodbruket och dess traditioner lyfts fram, och att förslaget har goda intentioner när det gäller angelägna frågor. Man är dock tveksam till det föreslagna upplägget. Man är tveksam till om behovet föreligger och befarar att det blir en kostnadskrävande organisation med osäker finansiering inte minst på lång sikt. Man påpekar att den största gruppen utmarksbrukare, samerna, bara nämns i förbigående och att den kvarstående målgruppen är mycket liten. Länsstyrelsen anser att det "skulle kunna vara intressant att ha någon resursperson lokalt i länet som samordnar de olika frågorna rörande fäbodbruk på ett regionalt plan". Man har dock inga möjligheter att finansiera en sådan lösning.

Länsstyrelsen i Stockholms län ställer sig positiv till förslaget. Stockholm är en kraftigt exploaterad region där det finns stor anledning att värna de få kvarvarande exemplen på utmarksbruk. Man framhåller att ett nationellt centrum för utmarksbruk – med tydligt och bredare fokus än fäbodbruk – sannolikt skulle erbjuda förbättrade underlag avseende t ex urval, prioritering och avgränsning av områdesskydd och skötselinsatser, och som kunskapsunderlag för fysisk planering. Länsstyrelsen i Stockholm ser även positivt på förslaget om en instans som kan medverka till att främja och koordinera kommunikationen mellan brukare och myndigheter, och som även kan bli en plattform för utbyte av kunskap med nya svenskar. Man påtalar en icke omnämnd tillgång i de kulturresevat som finns och deras brukare, en potentiell samverkanspart i nätverket.

Länsstyrelsen i Värmlands län tycker det är positivt med utökat samarbete mellan landets fäbodbrukare, men tar inte ställning till vilken form som är bäst för ett sådant samarbete. Man invänder mot användandet av begreppet "utmarksbruk" då förslaget främst fokuserar på fäbodbruk medan andra former av utmarksbruk i det närmaste helt saknas. Man ifrågasätter också formuleringen om att det finns "föga ekonomiskt utbyte av kulturmiljöaspekterna" (sid 15) och påpekar att det finns olika stöd, både statliga och EU-stöd, som skulle kunna utnyttjas mer än idag. Man ser ingen möjlighet att finansiera projektet men tar gärna del av fortsatt information.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län lyfter fram att man har stora arealer hävdade utmarker i form av bohuslänska kustbeten. Förslagets starka fokus på fäbodbruk gör att man har mindre lätt att se hur andra former av utmarksbruk skulle kunna stärkas. Man ser dock allmänt positivt på förslaget vad gäller vidmaktshållande av biologisk mångfald och förståelse för utmarksnyttjande. Turism kan vara en utvecklingsbar idé. Nätverk kan vara ett sätt att väcka intresse, och ett forskningscentrum kan vara intressant i mindre skala.

Länsstyrelsen i Västmanlands län prioriterar inte dessa frågor, då man i princip saknar traditionellt utmarksbete med tillhörande sysslor. Man kan därför inte se sig som aktörer om förslaget realiserar, varken som värdorganisation för utmarkskonsulent eller på annat sätt.

Länsstyrelsen i Västernorrland meddelar att man ser positivt på förslaget, men tyvärr inte har möjlighet att medverka till att det realiserar.

Länsstyrelsen i Norrbotten anser att man bara marginellt skulle beröras av verksamheten, och att det inte finns tillräckligt med underlag för att inrätta ett särskilt centrum. Man föreslår istället ett tidsbegränsat projekt inom ramen för Landsbygdsprogrammet, med efterföljande utvärdering. Man kommer dock inte själva att aktivt medverka då Norrbotten saknar aktivt fäbodbruk. Att avsätta tjänstemannatid för medverkan går bara om man får ökat anslag för ändamålet. Man anser också att upplägget med att de s k utmarkskonsulenter skulle vara till hälften anställda av en "vårdorganisation" och till hälften av en extern organisation inte är praktiskt hanterbar. Om förslaget realiserar måste personen vara anställd av vårdorganisationen, men till hälften finansieras av externa medel.

Länsstyrelsen i Södermanlands län väljer att behandla förstudierapporten som en ansökan om stöd, vilken man avslår med hänvisning till att stöd istället bör sökas hos Jordbruksverket.

Statliga myndigheter

Naturvårdsverket ser positivt på att stärka möjligheterna för utmarksbruk genom samordning och effektivisering av befintliga resurser. Man föreslår att NAPTEK inom sitt uppdrag får ansvar för att ta fram ett genomförbart, väl förankrat och finansierat förslag. Verket anser att länsstyrelserna bör ha en större roll än vad som framgår av förslaget, och att samordning, vidareutveckling och fortbildning för utvalda tjänstemän är bättre än att bilda en parallell organisation.

Livsmedelsverket redogör för sitt arbete med råd och stöd till företag bl a inom "paraplyet" Matlandet Sverige. Stöd ges främst genom bra och enkel information på verkets webbplats, resurserna för stödjande arbete till företag är starkt begränsat och man gör några få inspel per år i samverkan med branschorganisation, annan sammanslutning eller nätverk. Livsmedelsverket ser positivt på förslaget men kan inte utlova något deltagande i utvecklingen av projektet. Man har inte tillgång till några ekonomiska bidrag för externa projekt.

Jordbruksverket ser inte att det finns ett behov av ett särskilt centrum för utmarksbruk. Rådgivning sker inom länsstyrelsernas och kommunernas ordinarie verksamhet. Dessutom finns det inom NAPTEK möjlighet att lyfta frågorna kring utmarksbruk. Delar av de aktiviteter som föreslås i förslaget kan finansieras via projektstöd genom Landsbygdsprogrammet, nationellt via Jordbruksverket eller regionalt via respektive länsstyrelserna. Någon annan finansiering än inom Landsbygdsprogrammet finns inte hos Jordbruksverket.

Jordbruket har ett bra samarbete med Skogsvårdsstyrelsen med frågor kring bl a skogsbyte. Verket korrigerar också ett faktafel i förstudierapporten: den i texten nämnda Djurskyddsmyndigheten (s 24) finns inte längre, utan de frågorna hanteras nu av Jordbruksverket.

Kulturrådet har med intresse tagit del av förstudien och dess olika förslag, men konstaterar att myndigheten f n inte har några möjligheter att stödja projektet.

Riksantikvarieämbetet ser att tillblivelsen av ett nationellt nätverk till stöd för bevarande av olika former av traditionellt utmarksbruk är av godo. Men ser positivt på nätverkets avsikt beträffande ett regionalt och ett nationellt perspektiv. Riksantikvarieämbetet ser som sin roll att kunna stötta vid behov eller vid särskilda frågor.

Kommuner

Ljusdals kommun ställer sig positiv till förstudiens förslag om inrättande av ett nationellt utmarkscentrum och att Ljusdalsbygdens museum skulle kunna fungera som värdorganisation för en utmarkskonsulent. Man ser dock först behov av en nationell utredning, och att de ekonomiska konsekvenserna för kommunen tydliggörs. Då Ljusdalsbygdens museum sedan länge arbetat med frågor om fäbodbruk ser man att en nationell/regional verksamhet på ett relativt enkelt sätt kan införlivas med den ordinarie verksamheten.

Rättviks kommun tycker att förslaget om ett "Centrum för utmarksbruk" har ett mycket relevant och konstruktivt innehåll. Man anser att styrkan i förslaget ligger i ambitionen att vidga brukarperspektivet, decentralisera och utgår från de lokala resurserna och den lilla brukaren. Kommunen önskar en fortsatt dialog och vill gärna fortsätta att bidra med kompetens och resurser i nya kraftsamlingar kring stöd till utmarksbruk.

Museer

Länsmuseet Gävleborg har ingen möjlighet att fungera som värdorganisation för en utmarkskonsulent. Man ser dock positivt på projektet och vill gärna vara med och arbeta t ex på uppdragsbasis. Länsmuseet har erfarenheter av arbete med fäbodfrågor och bedriver forskning kring de äldsta fäbodarna i Hälsingland. Länsmuseet hyser förhoppningar om ett fruktbart och lärorikt samarbete kring utmarken i länet.

Värmlands museum välkomnar initiativet från Ljusdalsbygdens museum att åstadkomma ett ökat intresse och starkare organisation kring utmarksbruket. Man deltar gärna i en fortsatt diskussion men har inga egna resurser att satsa i fortsatt utvecklingsarbete. I det hypotetiska läget att finansieringsfrågan löses, ser museet möjlighet att fungera som värdorganisation. Villkoret är att det inte sker i konkurrens med befintliga aktörer, i synnerhet Utmarksmuseet. Museet ser också ett behov av att utveckla förslaget. Man efterlyser en utvecklad beskrivning av det allmänintresse som skall motivera en nationell skattefinansiering, och undrar hur stor del av det äskade anslaget som skall gå till forskning respektive internationellt erfarenhetsutbyte. Värmlands museum anser att halvtidstjänster sällan är attraktiva och att konstruktionen med två arbetsgivare är tveksam både ur arbetsgivarens och arbetstagarens synvinkel.

Jamtli arbetar med utmarksanknuten verksamhet genom medverkan i bevarande och vård av fäbodmiljöer i Jämtlands län, genom egen jordbruksverksamhet inom Jamtli friluftsmuseum, samt deltagande i Naptek. Jamtli anser att syftet att stärka fäbodnäring och utövare av utmarksbruk är vällovligt. Ett framtida centrum för ett nytt nätverk kan ligga i Ljusdal eller i någon annan del av fäbodområdet, men det är viktigt att dess syfte och verksamhet i så fall avgränsas gentemot Naptek, som genom sin koppling till Centrum för Biologisk Mångfald har en viss politisk tyngd. Jamtli ställer sig också tveksam till om finansieringen av de önskade 10-15 halvtidstjänsterna går att realisera.

Nordiska museets samlingar och arkiv är rikhaltiga även beträffande olika former av utmarksbruk, och dessa är tillgängliga för ett nationellt utmarkscentrum likaväl som för forskare och allmänhet. Museet skulle mycket väl kunna vara värdorganisation för en utmarkskonsulent, knuten till museets

roll som bärare av det nationella lantbruksmuseiuppdraget. Nordiska museet vill dock peka på risken med att sprida arbete med bevarande och utveckling på alltför många händer. Kanske bör man överväga att ge en befintlig organisation ansvar för koordinationen - SLU om man vill betona forskning och utveckling, länsstyrelserna eller jordbruksverket om man vill betona rådgivning. Att inrätta ytterligare ett centrum är inte alls en självklar lösning, anser Nordiska museet.

Stiftelsen Skansen stödjer intentionerna med förslaget om ett nationellt utmarkscentrum. Skansen kan dock inte uttala sig om förslaget på organisationslösning eller om förslaget på omfattning. Skansens fäbod belyser fäbodbrukets betydelse såväl historiskt som för biologisk mångfald och som kunskapskälla för modern småskalig livsmedelsproduktion. En förutsättning för Skansens folkbildande uppdrag är att det finns olika kunskapscentra att samverka med. Om förslaget om ett nationellt utmarkscentrum realiseras förbättras Skansens förutsättningar att även i framtiden sprida kunskap om fäbodbrukets betydelse. Där bör Skansens roll som nationell mötesplats betraktas som en framtida möjlighet.

Åjtte svenskt fjäll- och samemuseum har tagit del av förslaget. Man ser positivt på förslaget och är beredd att delta i framtida diskussioner. Man är också beredd att stå värd för en utmarkskonsulent eller motsvarande.

Svenskt Utmarksmuseum är i stort sett positiva till förslaget och kan tänka sig att delta som en värdorganisation i ett framtida nätverk. Man motsätter sig dock namnförslaget "Svenskt Utmarkscentrum" med hänvisning till namnlikheten och risk för förväxlingar.

Pedagogiska institutioner

Centrum för Naturvägledning (CNV) inrättades 2007 av Naturvårdsverket och Sveriges Lantbruksuniversitet för att främja pedagogiska aktiviteter som underlättar för människor att uppleva och utveckla sin känsla för och kunskap om naturen. CNV instämmer i betydelsen av att utmarksbrukets värden kan bevaras och förmedlas till kommande generationer. Hur detta skall organiseras och finansieras lägger man inga synpunkter på.

CNV anser att naturvägledningens roll och möjligheter kunde ha nämnts på ett tydligare sätt i rapporten. CNV är ett nationellt centrum som bara undantagsvis kan engagera sig i lokala/regionala frågor. Man ser dock att CNV:s kansli och nätverk kan bidra med perspektiv som kan främja förmedling av utmarksnäringarnas betydelse och värden.

Centrum för Biologisk Mångfald (CBM) har varit representerade i styrgruppen för förstudien och anser att man haft möjlighet att tillföra sina synpunkter den vägen.

Högskolan i Gävle har också deltagit i förstudiearbetet. Man har en positiv inställning till att stödja det fortsatta utvecklingsarbetet och bidra med såväl utbildning som forskning.

Övriga organisationer

Föreningen Sveriges Fäbodbrukare bedömer att förslaget i allt väsentligt leder fäbodbrukets frågor och intressen framåt på ett önskvärt sätt. Man betonar vikten av dels ett regionalt engagemang, dels ett nationellt arbete med spridning och förankring till berörda brukare. FSF ser det som önskvärt och nödvändigt att samordna ett antal kulturminoriteter inom ramen för begreppet utmarksbruk, då det

finns gemensamma principiella frågeställningar som bör hanteras på ett övergripande plan. Man nämner ett spektrum från skärgårdsjordbruk upp till fjälljordbruk, liksom även samekulturen i ett brett perspektiv. Man ser också anledning att diskutera anknytningen till icke-agrart utmarksbruk som jakt, fiske och slöjd. Ett nationellt nätverk med bred sammansättning kan fungera som forum för diskussion om utmarksfrågor, och även för anknytning till det nordiska/skandinaviska perspektivet och den fortsatta hanteringen av det immateriella kulturarvet.

FSF vill delta i en fortsatt diskussion om behov, former och utvecklingsmöjligheter för ett nationellt nätverk, och är intresserade av möjligheten att fungera som värdorganisation för en utmarkskonsulent. I avsaknad av egna resurser förutsätts i så fall att föreningen tilldelas tillräckliga medel för detta.

Naturbruksgruppen i Härjedalens kommun ser positivt på förslaget och kan tänka sig att vara värdorganisation för utmarkskonsulent under förutsättning att finansieringen är ordnad.

LRF Jämtland, Destination Funäsdalen AB, Härjedalens Fornminnesförening och Härjedalens Fjällmuseum avger ett gemensamt remissvar med en positiv inställning. De anser att fäbodbruket måste ges villkor som gör det möjligt att upprätthålla denna resurseffektiva och unika driftsform i framtiden. Man ser ett ökande intresse för lokala produkter, djurhållning och landskapsvård som en del i besökande gästers upplevelser.

Organisationerna planerar en större satsning på matturism och upplevelser kopplade till djurhållning och fäbodbruk. Här ser man goda möjligheter till samverkan med ett eventuellt utmarkscentrum. De anser att västra Härjedalen är en lämplig placering för en utmarkskonsulent med inriktning mot turism och en publik utställning kring utmarksbruk.

Sammanställning: Roland Hamlin 2010-07-19